

LIETUVOS KARIUOMENĖS VADOVYBĖS 1933 M. PABAIGOJE–1934 M. PRADŽIOJE INICIJUOTAS LENKIŠKAI KALBANČIŲ TRAKŲ (KAIŠIADORIŲ) APSKRITIES GYVENTOJŲ TYRIMAS

Prof. habil. dr. Alfonsas Eidintas
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Olijardas Lukoševičius
Kaišiadorių muziejus

Anotacija. Lietuvos kariuomenės vadovybės iniciatyva 1933 m. pabaigoje laiškus su anketomis „Lenkų pasienio tyrimo reikalu“ gavo pasienio apskričių – Utenos, Ukmergės, Trakų, Alytaus, Marijampolės ir Vilkaviškio – karo komendantai. Vyriausiojo štabo valdybos II (informacijos) skyriaus vadas plk. ltn. Juozas Lanskoronskis, parengęs atitinkamą palei administracinę liniją su Lenkija įsikūrusių gyventojų tyrimo planą, 1933 m. lapkričio 2 d. (gruodžio 2 d. pakartotinai) išsiuntė prašymą atsakyti į anketos klausimus ir atsakymus atsiųsti iki gruodžio 20 d. Karo komendantai, kaip pareigūnai, esantys arčiausiai gyventojų, turėjo surinkti duomenis ir įvertinti kariuomenės vaidmenį puoselėjant lietuviybę.

Vyr. štabo viršininkas įsakė parengti studiją, surinkus statistinius duomenis apie pastaruosius 6–7 metus: kiek „lenkuojančių“ yra tapę neabejotinai lietuviais, kiek yra svyruojančių, kiek nepalankių, nes kariuomenės vadovybė turėjo žinoti, ar gali kilti grėsmių iš lenkų tautinės mažumos, ar ji bus lojali krizės metu. Pažymėta, jog toks žinių rinkimas neturi išskirti į viešumą.

Straipsnyje analizuojami iš Trakų apskrities paštininkų, mokytojų, kunigų, agronomų, policijos valdininkų surinkti duomenys apie Trakų apskrities (kurios centras buvo Kaišiadorys) gyventojus, jų lietuvinimą, Lietuvos kariuomenės vaidmenį lietuvinimo procese, lenkų kalbos vartojimą, gyventojų požiūrį į Lietuvos valdžią ir valstybę, lenkakalbių (jie vadinami „lenkuojančiais“, labai retai – lenkais) ryšius su anapus demarkacijos linijos gyvenančiais jų giminaičiais ir pažįstamais, jų lojalumą Lietuvai.

Ši unikali archyve rasta byla, kurioje sukaupti atsakymai į anketos klausimus ir pateiktos karo komendanto plk. Vlodo Žutauto išvados, liudija, jog lenkiškai kalbančių gyventojų lietuvinimas vyko nekoordinuotai. Tai nepaprastai disonuoja su to meto tautininkų spaudoje viešinamais aktyviais svarstymais, raginimais

atlietuvinti „lenkuojančius“ piliečius. Trakų apskrityje po šio tyrimo imtasi tarp vietos lenkų itin uoliai platinti lietuvišką spaudą. Tuo labiausiai rūpinosi pats karo komendantas.

Pagrindiniai žodžiai: *Trakų (Kaišiadorių) apskritis, lenkų tautinė mažuma, Lietuvos kariuomenė, pasienio gyventojų lietuvinimas, administracinė linija¹, mokyklos, parapijos, spauda.*

ĮVADINIS ŽODIS

Turime nemažai darbų ir dokumentų rinkinių, skirtų Lenkijos ir Lietuvos dvišaliams santykiams, konfliktui dėl Vilniaus aptarti, abiejų šalių politikos tautinių mažumų atžvilgiu tyrimų. Tačiau toli gražu ne visos temos išnagrinėtos, išanalizuotos. Tautų susidūrimas, formuojantis dviem tautinėms valstybėms, buvo užprogramuotas, aprašyti iki tol pasitaikę lietuvių ir lenkų kivirčiai dėl kalbos bažnyčiose, viešajame gyvenime vartojimo. Abi pusės, prasidėjus ginkluotiems susirėmimams 1919–1920 m., o ir vėliau, suaktyvėjus ne tik diplomatinei, bet ir propagandinei kovai, viena kitai negailėjo karčių žodžių. Lietuvių memuarinėje literatūroje apie 1919–1920 m. lenkų ir lietuvių karinius susidūrimus nerandame aprašytų žiauresnių įvykių, pavyzdžiui, kad Lietuvos kariuomenė brutaliai elgėsi su lenkiškai kalbančiais, nors jėgos taikymo atvejų ir būta, nepasitaikė ir etninio valymo epizodų. Netgi pirmajame kovų su gen. Liucjano Želigovskio daliniais etape ypatingų ginkluotų veiksmų nevyko. Akivaizdu, kad želigovskininkai turėjo aiškią persvarą, be to, juos rėmė Vilniaus lenkai, o L. Želigovskio karinei grupei apsaugoti buvo skirtos net dvi Lenkijos armijos². Išimtis – vėliau atribojimo juotose vykęs lenkų karių plėšikavimas, jų partizanų veikla, susidūrimai su Lietuvos šauliais

---

¹ Iki 1928 m. lietuviai ją vadino demarkacijos linija.

² Jokubauskas Vytautas, Vaičenonis Jonas, Vareikis Vyngantas, Vitkus Hektoras. *Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*, Klaipėda, 2015, p. 67–68.

ir partizanais³, pareikalavę aukų, susišaudymų, taip pat užfiksuota blogo elgesio su belaisviais pavyzdžių.

Suprantama, jog Lietuvos kariuomenės daliniai geriau jausdavosi vietovėse, kurių dauguma gyventojų buvo lietuviai. Ypač tai buvo svarbu partizanams, su kuriais lenkų kariniai daliniai turėjo daug problemų, todėl ir su paimtaisiais į nelaisvę jie elgėsi negailestingai. 1920 m. spaudoje pažymima, kad partizanų veiklai „svarbios reikšmės turi vietos gyventojų nusistatymas“, vietose, kur dauguma gyventojų lietuviai, greitai gaunama informacijos, ten galima ilgiau pabūti, vietos gyventojai padeda pasislėpti, išpėja apie pavojų, neišduoda. Partizanų veiklai etninė gyventojų sudėtis ir jų požiūris į Lietuvos valstybę buvo labai svarbi aplinkybė⁴. Tas pats pasakytina ir apie Lietuvos kariuomenės dalinių savijautą kaimuose ir miesteliuose.

Prieš II pasaulinį karą paskelbti Lietuvos kariuomenės karių ir partizanų savanorių atsiminimai yra gal ir kiek paredaguoti prieš publikuojant, nes pasirodė, kai Vilnius jau buvo įtrauktas į Lenkijos sudėtį ir antilenkiškumas iš esmės tapo svarbiu ideologiniu elementu kovoje dėl prarastos sostinės. Lenkų ir lietuvių konfliktas buvo priimamas kaip nacionalinių valstybių kūrimosi reiškinys, neretai individams nelengvai apsisprendžiant, į kurios valstybės kariuomenę reikia eiti, o aštrius kampus gludino supratimas, kad abi šios kariuomenės yra katalikiškos, nukreiptos prieš bolševikus, kad jos kartais veikia išvien. Teisus istorikas Zenonas

³ Apie Lietuvos partizanus žr.: Vareikis Vygantas. Pasienio incidentai. Lietuvos šaulių partizaninė veikla, *Darbai ir dienos*, t. 40, Kaunas, 2004, p. 109–128; Lesčius Vytautas. Lenkų provokacijos neutralioje zonoje 1921–1923 metais, *Karo archyvas*, t. XXII, Vilnius, 2007, p. 153–218. Net ir 1920 11 28 įsteigus neutralią 6–12 km pločio zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių taikūs santykiai neįsivyravo iki pat 1923 m. pavasario. Lenkija nukreipė agresyvius veiksmus trimis pagrindinėmis kryptimis – į Suvalkijos pietus, Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio ruožą ir Širvintų–Giedraičių kraštą. Nuo lenkų antpuolių ypač kentėjo vietos gyventojai. Zonos statusą prižiūrėjo Tautų Sąjungos komisija, tad Lietuva negalėjo ten pasiūsti kariuomenės dalinių. Susiorganizavę zonos gyventojai lietuviai, visų pirma šauliai, milicija buvo per silpni priešintis lenkų ginkluotiems būriams, siekiantiems užimti zoną ir skverbtis į Lietuvos gilumą. Kadangi lenkai siuntė perengtus civiliais savo karius, lietuviai atsakė tuo pačiu – perrengdavo karius civiliais (taip padarė IV pėst. divizija (štabas Alytuje) ir III pėst. divizija (štabas Kaišiadoryse). Perrengti civiliais kariai ir karininkai, dalyvavę kovose su lenkais, taip pat vadinosi partizanais.

⁴ Jokubauskas Vytautas. Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m., Klaipėda, 2019, p. 290.

Butkus, rašydamas, jog Lenkijos ir Lietuvos konfliktas nebuvo vien pasienio teritorinis ar etninis ginčas, – jis kilo ne dėl abiejų tautų nesantikos, nesugyvenimo ar kokių nors pasienio gyventojų susidūrimų, smurto proveržių. Jį sukėlė politinės aplinkybės, Lenkijos siekis atkurti bendrą Lietuvos ir Lenkijos valstybę ir pastarosios pastangos vykdyti arba bent mėgdžioti didžiosios valstybės politiką⁵. Konfliktui plisti sąlygas sudarė Vokietija ir SSRS, Vokietija netiesiogiai padėjo Lenkijai įsitvirtinti Vilniuje, o sovietai, 1921 m. taikos sutartimi su Lenkija kaip ir atidavę Vilnių, paspėdė abiem šalims konflikto gilinimui palankius spąstus.

Gyvenimas šimtmečiais bendroje valstybėje, kalbiniai ir etniniai pakitimai padarė savo – ginkluoto konflikto metu Lietuvos ir Lenkijos kariniai daliniai kartais nesusigaudydavo, kurios šalies teritorijoje veikia, – vienu kaimų gyventojai kalbėjo lenkiškai, kitų – lietuviškai. Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijoje atrandamos lietuviškai ar lenkiškai kalbančiųjų salos ar netgi teritorinės juostos. Lietuvos teritorija rytuose ir ypač pietuose kalbiškai nebuvo vienalytė, todėl lietuvių ir lenkų daliniai iš tiesų kartais nežinojo, kokios valstybės teritorijoje yra – abiem pusėms dažnai būdavo neaišku, kur prasideda ir kur baigiasi pasienis⁶. Žinoma, čia neturime omenyje sąjungininkų nubrėžtų kelių demarkacijos linijų, jų nustatytų tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių (šias linijas lenkai pažeidinėjo, o lietuviai dėl to reišė protestus sąjungininkams ar jų karinėms misijoms).

Kairėje Nemuno pusėje pasieniu būtų galima laikyti 1919 m. gruodžio 8 d. Antantės (Santarvės) Aukščiausiosios Tarybos nustatytą liniją, tačiau ji netenkino abiejų konfliktuojančių pusių. Lenkų ir lietuvių kariuomenės keletą kartų ją peržengė judėdamos pirmyn ir atgal, nesuvokdamos, kur yra tikra skiriamoji riba. Tačiau abi pusės būtinai norėjo įrodyti savo viršenybę.

Nelengva buvo tiksliai nusakyti kalbines ribas ir Pietų Suvalkijoje. Lietuviai šiltai sutikti prie Seinų, apie Beržininkus, „nes vietiniai buvo tikri lietuviai ir jie mums suruošė pietus. Pietų valgyti paleidome pusę

---

⁵ Butkus Zenonas. *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos. Vokietijos ir sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje*, Vilnius, 2019, p. 450.

⁶ Laurinavičius Česlovas. *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas, 1997, p. 249–250.

kareivių, o kiti likome apkasuose. Sugrįžus pirmiesiems, mes nuėjome.“⁷

Stasys Tomkevičius prisiminė, jog žvalgant Augustavo–Suvalkų plentą, ar nėra užsilikusių lenkų kareivių, pakelyje tarp Suvalkų ir Augustavo, paplentėje, viename kaime „žmonės mus kalbino lietuviškai, priėmė su duona ir druska ir labai mumis džiaugėsi“⁸.

Lietuvos kariuomenė savaime stiprino lietuviybę ir skatino nelietuviškai kalbančių gyventojų lojalumą valstybei, tačiau pilietine prasme integruoti tautines mažumas, kur jos gyveno kompaktiškiau, ypač prie administracinės linijos su Lenkija, kaimuose, buvo nelengva. Bendrą mūsų nagrinėjamojo rajono situaciją, ypač akcentuodamas jo prastą ekonominę padėtį dėl ilgalaikių karo veiksmy, yra nušvietęs Olijardas Lukoševičius. Trakų apskrityje, pasienio ruože, Vievio, Semeliškių, Aukštadvario ir Onušio valsčiuose, dalis gyventojų kalbėjo lenkiškai arba gudiškai, faktiškai dėl to prie demarkacijos (administracinės) linijos su Lenkija buvusiems valsčiams ir buvo įkurtas II švietimo rajonas, čia sunkiau formavosi lietuviška savivalda⁹.

To meto tautybių statistika sunku pasitikėti – nors 1921 m. Semeliškių valsčiaus taryboje nurodyta esant 16 lietuvių, posėdžiai vyko lenkų kalba, o milicijos vadui paklausus, kodėl posėdžiaujama lenkiškai, buvo atsakyta: „My nie razumiem po litewsku.“¹⁰ („Mes nesuprantame lietuviškai.“)

Kuriant savivaldybes valsčiuose tarp lietuvių ir lenkiškai kalbančiųjų kildavo nesutarimų dėl vietų komitetuose, neretai vietos gyventojai kovodavo abiejose fronto pusėse (iš Kaišiadorių valsčiaus į Lenkijos kariuomenę 1919–1922 m. išėjo 18 vyrų, iš Žaslių valsčiaus – 13, lietuvių manymu, jie buvo „dvarininkai, nesusipratę dvarų darbininkai ir vienas kitas miesčioniukas“¹¹. Vykstant kovoms su lenkais, valsčiai eidavo iš rankų į rankas, abi pusės reikalavdavo ne tik gyventojų paklusnumo, bet ir prievolių vykdymo. Lenkai agitavo ir kvietė jaunuolius į legionus net grynai lietuviškuose kaimuose, lietuviai rinko žinias apie nelojalius Lie-

⁷ *Savanorių žygiai, Nepriklausomybės karų atsiminimai*. Sudarytojas Petras Ruseckas. 2 t., Vilnius, 1991, p. 74.

⁸ *Savanorių žygiai...*, 2 t., p. 126.

⁹ Lukoševičius Olijardas. *Trakų (Kaišiadorių) apskritis 1918–1940 m.: tarp valdžios ir savivaldos*, Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2019, p. 748.

¹⁰ Ten pat, p. 185.

¹¹ Stosiūnas Bronius. *Lietuvai besukuriant, Karo archyvas*, t. IX, p. 317.

tuvai lenkus, kariuomenės naujokus, jų lojalumą. Nenuostabu, kad augo tarpusavio nepasitikėjimas ir aštrėjo santykiai tarp gyventojų, juo labiau kad lietuvių milicija vis dažniau krėtė lenkų dvarus¹². Netgi tuose miestuose ir miesteliuose, kurių apylinkėse dominavo lietuviai, pirmaisiais nepriklausomybės metais kildavo sunkumų dėl lietuvių kalbos vartojimo. Žemaitijoje – Telšiuose, pasak liudininko, vietos šaulių vado Povilo Dirčio, „vietos valdininkai vengė lietuviškai kalbėti. Dauguma jų turėjo mišrias šeimas. Be to, apie 12 to laiko vietos valdininkų, įskaitant ir patį komendantą, kalbėjo rusiškai ar vokiškai, sakydami, kad jie nemoka gerai lietuvių kalbos. Dar blogesnė padėtis buvo viešo nugėrimo progomis. Atrodė, kad čia nėra Lietuvos valstybė, o tik jos atkūrimo parodija.“¹³

Vis dar stokojame darbų apie kasdienį Lietuvos lenkų gyvenimą, jų pastangas išlaikyti savo kalbą ir kultūrą ar, atvirkščiai, „lietuvejimą“, Lietuvos valdžios ir visuomeninių organizacijų atstovų pastangas „lenkuojančius“ gyventojus (lenkiškai kalbančius, suprask, ne tikrus lenkus, o kažkada sulenkintus lietuvius) integruoti, kad jie taptų visuomenės dalimi. Apie lenkų patirtas skriaudas yra rašę Lietuvos lenkų autoriai, ypač F. Lenkutis XX a. 4 dešimtmetyje, daugiausia nagrinėdamas kovų už lenkišką mokyklą temą¹⁴. Panašiai ir Lietuvoje vietos lenkų tautinės mažumos situacija nagrinėta per jų mokyklų istoriją – švietimo aspektą tirti pradėjo istorikas B. Šetkus¹⁵, šį darbą pratęsė S. Kaubrys, analizavęs Lietuvos mokyklų 1918–1939 m. ypatumus.

S. Kaubrys bus bene pirmasis, aptaręs mums rūpimo Trakų (Kaišiadorių) rajono specifiką, atkreipęs dėmesį į kariuomenės vadovybės iniciatyva vykdytą tyrimą Trakų apskrityje ir 1934 m. pradžios siūlymus, kaip padaryti efektyvesnes lietuviškas mokyklas, parengti vietos inteligentus darbui, priimtas rekomendacijas siūsti lietuvių mokytojų į lenkų gyvenamas vietas. Net ir cituodamas tyrimo rekomendacijas ir prel. J. La-

---

¹² Lukoševičius Olijardas. *Trakų (Kaišiadorių) apskritis 1918–1940 m.: tarp valdžios ir savivaldos*, Kaišiadorys, 2019, p. 81,76, 74–75, 70–71; Lukoševičius Olijardas. *Palomenės istorija: XX amžius*, Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2015, 320 p.

¹³ Dirkis Povilas. Partizanus ir šaulius prisimenant, *Nepriklausomai Lietuvai*. Red. Petras Petrušaitis, Chicago: Lietuvos šaulių sąjunga tremtyje, 1965, p. 119.

¹⁴ Lenkutis F. Walka o polską szkołę w Litwie. *Polacy Zagranicą*, 1930, No 10.

¹⁵ Šetkus Benediktas. Lietuvos vyriausybės požiūris į lenkų tautinės mažumos mokyklas Lietuvoje 1919–1940, *Lietuvos rytai*. Red. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius, 1993.

buko siūlymus, knygos autorius nenurodė, koku konkrečiai spaudiniu, šaltiniu ar archyvine byla rėmėsi. S. Kaubrys pažymėjo, kad panašių vertinimų ir siūlymų buvo pateikta Alytaus apskrities policijos nuovadų raportuose apskrities viršininkui, raginant steigti krašte daugiau amatų mokyklų¹⁶. Lietuvos valdžia, ypač tautininkai, dažniausiai nelaiškė lenkiškai kalbančių Lietuvos gyventojų lenkais, o tik sulenkintais lietuviais, teigė B. Ivanovas¹⁷, vėliau – lenkų istorikas K. Buchowski¹⁸, aprašę abi pusius tarpusavio santykių vertinimus, polemiką spaudoje ir paskirų autorių koncepcijas. Kartu buvo aptartos Lietuvos kariuomenėje tarnavusių lenkų lietuvėjimo tendencijos¹⁹.

Šiame straipsnyje, kur pirmą kartą analizuojama konkreti faktinė medžiaga apie pasienio gyventojus lenkus, bandysime panagrinėti, kaipgi atrodė respondentams lituanistinis poveikis po 12 metų, kovoms dėl nepriklausomybės pasibaigus Trakų (Kaišiadorių) apskrityje. Tai padaryti leidžia 1933 m. pabaigoje Lietuvos kariuomenės inicijuota unikali lenkiškai kalbančių pasienio zonos gyventojų Trakų (Kaišiadorių) apskrityje apklausa, kurią atliko apskrities karo komendantas per patikimus, savo pasirinktus, respondentus. Remiantis medžiaga, kurią archyve rado O. Lukoševičius, taip pat lietuvių surinktais faktiniais duomenimis ir jų pateiktais vertinimais bei siūlymais šiame straipsnyje ir apžvelgiama lenkiškai kalbančių gyventojų padėtis Lietuvos ir Lenkijos pasienio zonoje.

¹⁶ Kaubrys Saulius. *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: Galios gimtis*, Vilnius, 2000, p. 131–132.

¹⁷ Ivanovas Bernaras. *Tautiškumo beieškant Antano Smetonos Lietuvoje. Tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius, 2005, 344 p.

¹⁸ Buchowski Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius, 2012, 603 p.

¹⁹ Remiantis O. Lukoševičiaus nuoroda į šią medžiagą archyve, aptartas tik vienas aspektas – Lietuvos kariuomenės lietuvinimo poveikis Lietuvos lenkams karo tarnybos metu. Žr.: Eidintas Alfonsas, Lopata Raimundas. *Valstybės atkūrimo istorijos*, Vilnius: MELC, 2020, 552 p. Žr. paskutinį A. Eidinto parašytą knygos skyrių, p. 449–457, apie Lietuvos kariuomenės santykius su lenkakalbiais gyventojais.

ANKETOS „LENKŲ PASIENIO TYRIMO REIKALU“ PARENGIMAS

1933 m. lapkričio 2 d. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo II (informacijos) skyriaus viršininkas plk. Juozas Lanskoronskis²⁰ atsiuntė Trakų (Kaišiadorių) apskrities komendantui plk. ltn. Vladiui Žutautui savo parengtą anketą – klausimyną „Lenkų pasienio tyrimo reikalu“, – kurios įžangoje buvo pabrėžta:

„Su pasigailėjimu tenka konstatuoti, kad beveik visa lenkų pasienio sritis tebėra gerokai sulenkėjusi. Toks reiškinys, be visokių kitų sumetimų ir valstybinio reikalo tautiškai kraštą stiprinti, sudaro rūpesčio ir išorinės apsaugos reikale. Kol pasienio sritis nėra perdėm lietuviška, krašto apsaugos organų darbas gali turėti didelių spragų ir praktinių sunkumų. Tie sunkumai gali būti įvairūs, pavyzdžiui, <...> sudaro abejojimų dėl visumos pasienio srities valstybingumo <...>, sudaro komplikacijų, konfliktui išitikus, sienos uždarymo reikale <...> priešininkui karo metu į mūsų teritoriją įsiveržiant, jis gali rasti palankias sąlygas diversijos darbui (mūsų užnugario ardymui).“

Remdamasis šiais argumentais, jis prašė surinkti kuo daugiau medžiagos apie gyventojų nuotaikas, lietuvybės platinimą, lietuvių kalbos mokėjimą ir pan.²¹

---

²⁰ **Juozas Lanskoronskis** (1893 m., Zasiškiai, Nemunėlio Radviliškio valsčius; 1980 m., Belgija) – Lietuvos karinis veikėjas. 1915 m. Peterburge baigė Istorijos ir filologijos institutą, 1916 m. – Pavelo karo mokyklą. 1917–1918 m. prisidėjo prie Rusijos kariuomenės lietuvių karinių dalinių organizavimo. 1919 m. grįžęs į Lietuvą įstojo į Lietuvos kariuomenę, kovojo su Raudonąja armija, bermontininkais ir Lenkijos daliniais. 1920–1922 m. – Pirmosios brigados štabo viršininkas. 1922 m. baigė Aukštuosius karininkų kursus, vėliau juose dėstė. 1922–1923 m. mokėsi Saint-Cyru aukštojoje karo mokykloje Prancūzijoje. 1925–1926 m. – Vyriausiojo kariuomenės štabo Karo mokslo skyriaus viršininkas. 1926–1929 m. mokėsi Belgijos karo akademijoje. 1929 m. – Generalinio štabo pulkininkas. 1930–1934 m. – Vyriausiojo kariuomenės štabo 2-ojo (informacijos) skyriaus viršininkas. 1934–1937 m. – Šeštojo pėstininkų pulko vadas ir Klaipėdos įgulos viršininkas. Nuo 1937 m. – Lietuvos karinis atašė Prancūzijoje ir Belgijoje. 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą, į ją negrįžo.

²¹ Lenkų pasienio tyrimo reikalu. LCVA, F. 500, Ap. 1, b. 406, l. 492.

Plk. J. Lanskoronskis 1933 m. gruodžio 2 d. raštu priminė lapkričio 2 d. siųstą anketą ir paprašė, kad karo komendantai atsiųstų atsakymus iki gruodžio 20 d. ir toliau rinktų medžiagą, nes kariuomenės Vyriausiojo štabo valdybos II skyrius parengė atitinkamą rytinei Lietuvos administracinei linijai tirti planą, kadangi reikia įvertinti lietuvinimo darbo rezultatus ir ateityje šį darbą dirbti, įvertinti kariuomenės vaidmenį ugdant lietuviybę.

Vyr. štabo viršininkas įsakė į šį darbą įtraukti apskričių karo komendantus, kurie artimiausiu metu bendrauja su vietos gyventojais, nes medžiagos reikia surinkti kuo daugiau ir ja remiantis parengti studiją. Dėl to praveria apsilankyti labiausiai sulenkėjusiuose valsčiuose, miesteliuose, kaimuose, pasikalbėti su pareigūnais, inteligentais. Išvada būtina pagrįsti statistikos duomenimis: „Pavyzdžiui, nustatyti skaičiais, koks vaizdas gaunasi per paskutinius 6–7 metus – kiek lenkuojančių yra pasidarę visai neabejotinai lietuviams, kiek svyruojančių, kiek visai nepalankių ir t. t.“ Žinių rinkimo nenutraukti, bet tai neturi iškilti viešumon²².

Laiškus su anketomis gavo kai kurių su Lenkija besiribojančių pasienio apskričių – **Utenos, Ukmergės, Trakų (Kaišiadorių), Alytaus, Marjampolės ir Vilkaviškio** – karo komendantai (paryškinta aut.). Tarp adresatų nepaminėta Lenkijos pasienyje buvusi Zarasų apskritis, Seinų (Lazdijų) apskrities tyrimo ataskaita sujungta su Alytaus apskrities ataskaita galbūt dėl to, kad į Lietuvos kariuomenės vadovybę dėl prašymų atsiųsti lietuviškos spaudos ir kitų leidinių ne kartą kreipėsi tik Kaišiadorių, Alytaus, Ukmergės ir Utenos karo komendantai²³.

Trumpai aptarsime tik Trakų apskrityje (kurios centras buvo Kaišiadorys) apie kariuomenės vaidmenį lietuvinimo procese surinktus duomenis. Anketoje „Mūsų su lenkais pasienio tyrimo reikalu“²⁴ (žr.: 1 priedą) ypatingas dėmesys kreiptas į lenkų kalbos vartojimą, t. y. „lenkuojančius“ gyventojus, tradiciškai nepripažįstant, kad tai ne vietos lenkai, o tik per amžius sulenkėję lietuviai, jų lojalumą Lietuvai, spaudos prenumeratą, ryšius su anapus demarkacijos linijos gyvenančiais žmonėmis, Lietuvos valdžios įstaigų, Bažnyčios, organizacijų daromą įtaką lietuvinimui.

²² Ten pat, l. 491, 494 ir kt.

²³ Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininko 1936 04 23 raštas Kaišiadorių apskrities komendantui. Ten pat, l. 498.

²⁴ Ten pat, l. 487.

Anketą, sudarytą iš daugybės klausimų, 1933 m. pabaigoje gavęs Trakų (Kaišiadorių) apskrities karo komendantas V. Žutautas²⁵ išsiuntė patikimiems asmenimis, jam gerai žinomiems apskrities pareigūnams, mokytojams, kunigams, pašto viršininkams ir kitiems, prašydamas atsakyti į pateiktus klausimus. Respondentus jis pasirinko savo nuožiūra, selektyviai.

Šį tyrimą atlikti neabejotinai paskatino nauji vidaus politikos reiškiniai ir tarptautiniai įvykiai. 1933 m. pagrindinis Lietuvos vyriausybės rūpestis buvo šalies viduje nacionalistinių ir nacionalsocialistinių vokiečių organizacijų veiklos prieš Lietuvos suverenitetą ir lietuviškumą suaktyvėjimas Klaipėdos krašte²⁶. Situacija autonomiją turinčiame regione prastėjo, centrinės valdžios įtaka krašte silpo, vokiškos organizacijos diktavo savo valią, lietuvių kalba buvo vartojama tik lietuviškuose kolektyvuose, moksleiviai rinkosi vokiškas mokyklas. Vokietija rėmė nacionalistų veiklą, ne veltui „vokiškąjį veiksni“ valstybės saugumui Lietuvoje imta suvokti kitaip negu anksčiau, nes ilgus metus pavojingiausiu laikytas tik „lenkiškasis veiksnys“.

1933 m. spalį Vokietija išstojo iš Tautų Sąjungos ir paliko nusiginklavimo konferenciją, o gruodžio 18 d. Vokietija pareikalavo pakeisti visus Versalio sutarties straipsnius, susijusius su karinėmis problemomis: leisti

---

²⁵ **Žutautas Vladas** (1896 m. Joteikių k., Butkiškių par., Kauno gub.; žuvo 1941 m. gruodžio mėn. Sibire, Rešiotų 7-ame lageryje) – Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvis. Peterburge 1915 m. pašauktas į carinę kariuomenę. 1916 m. baigė Vilniaus karo mokyklą, kuri tuo metu įsikūrė Poltavoje. Dalyvavo kovose su vokiečiais Rumunijos fronte. Sužeistas pateko į vokiečių nelaisvę. 1919 m. pradžioje grįžo į gimtinę, o tų metų birželį jau dalyvavo kautynėse prieš bolševikus su Lietuvos kariuomenės 2-uju pulku. Už narsumą kautynėse prie Dauguvos apdovanotas I laipsnio Vyčio Kryžiumi. 1919 m. spalio mėn. jam suteiktas vyr. leitenanto laipsnis. 1920 m. V. Žutautas perkeltas į II pėstininkų divizijos štabą. Dalyvavo kovose su lenkais. Baigė Aukštuosius karininkų kursus (1922) bei aštuonių klasių gimnaziją suaugusiesiems. 1929 m. paskiriamas Lietuvos karininkų ramovės šeimininku, suteikiant jam pulkininko leitenanto laipsnį. 1933 m. paskirtas Trakų apskrities karo komendantu. Vytauto Didžiojo universitete studijavo teisę (studijas baigė 1939 m.). 1937 m. apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordino 3-iojo laipsnio medaliu. 1940 m. birželio 29 d. pulkininkas leitenantas V. Žutautas perkeltas į Šiaulių apskritį kariniu viršininku; tų pačių metų spalį ši įstaiga likviduojama. 1941 m. kovo mėn. jis išleidžiamas į atsargą. 1941 m. gegužės 31 d. NKVD suimtas.

²⁶ Plačiau žr.: Žostautaitė Petronelė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939 m.*, Vilnius, 1992, p. 101–126.

padidinti Vokietijos kariuomenę iki 300 000 karių (iki tol galėjo turėti tik 100 000), sukurti visų rūšių karinę pramonę, įvesti kariuomenę į demilitarizuotą Reino zoną. Kol kas Vokietijos karinės pajėgos Rytprūsioje nebuvo didelės, ypač prie Klaipėdos krašto²⁷. Galbūt dėl to 1933 m. į Kauną atvykusio Latvijos kariuomenės Generalinio štabo atstovo plk. H. Rozenšteino pasiūlymą apsvarstyti Vokietijos ekspansinių planų grėsmę ir saugumo sustiprinimo priemones Lietuvos kariuomenės vadas gen. Petras Kubiliūnas atmetė. Tačiau neilgai trukus, 1934 m., Lietuvos karinė vadovybė jau rūpinosi galimybėmis atitraukti kai kuriuos dalinius nuo administracinės linijos, skiriančios Lietuvą nuo Lenkijos, kad galima būtų juos dislokuoti prie Nemuno, Vokietijos pasienyje. Šie kariuomenės perdislokavimo planai liudijo Lietuvoje besiformuojančią naują saugumo sampratą²⁸. Gen. P. Kubiliūnas 1934 m. sausio mėn. sovietų diplomatui pasakė, kad „dabar Vokietijos puolimo nelaukiama, bet politiškai stiprinama padėtis Klaipėdoje ir kariškai – gynybinė vakarų siena: Tauragėje baigiamos statyti kareivinės naujai formuojamam pulkui.“²⁹ Tais metais buvo sukurti ir keli nauji Lietuvos kariuomenės daliniai – du pėstininkų pulkai, artilerijos pulkas iš Suvalkijos perkeltas į Žemaitiją, 6-asis pėstininkų pulkas dislokuotas Klaipėdoje, 7-asis – Tauragėje, IV pėstininkų atsargos batalionas – Plungėje³⁰.

Tačiau Lietuvos kariuomenės vadovybė ir toliau turėjo stebėti „lenkiškąjį veiksnių“. Nors Lenkijos problemų segmente plečkaitininkų teroristiniai veiksmai jau buvo nuslopę, slaptos arba neoficialios Lietuvos derybos su Lenkija, trukusios nuo 1933 iki 1938 m., dėl savo netolygumo ir kartkartėmis kylančių pasienio incidentų vertė būti pasiruošusiems

²⁷ Jokubauskas Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2014, p. 70.

²⁸ Žalys Vytautas. Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923-1938 metais, *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 1999, p. 66.

²⁹ Kasparavičius Algimantas. Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose (1920–1936), *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*, Vilnius, 1999, p. 37.

³⁰ Jokubauskas Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis, Klaipėda, 2014, p. 68.

dvišalių santykių paastrėjimui ar net ir galimam konfliktui³¹. Dėl visų šių išvardytų priežasčių pasienio lenkiškai kalbančių gyventojų nusiteikimas, lojalumas ir apskritai jų situacijos tyrimai buvo svarbūs kariuomenės vadovybei.

Trakų (Kaišiadorių) apskrities karo komendantas išsiuntė anketą asmenims, iš kurių tikėjosi gauti atsakingai surinktą, patikimą informaciją. Respondentai į klausimus atsakė iš eilės pagal klausimyno skirsnius, tad pateikdami respondentų atsakymus jo numeracijos nekartosime – tai bus matyti iš atsakymų turinio ir klausimyne nurodyto eiliškumo. Atsakiusius suskirstėme pagal užsiėmimą ir profesijas – paštininkai, kunigai, mokytojai, mokyklų inspektoriai, policijos pareigūnai, kitų profesijų atstovai. Atskirai pateiksime medžiagą apie tarnavusių Lietuvos kariuomenėje lenkų nuotaikas.

Kadangi visi atsakymai išsaugoti Lietuvos centrinio valstybės archyvo Trakų apskrities karo komendanto 500 fondo vienintelėje byloje (Nr. 406), išnašose žymėsime tik jos lapų numerius, visos metrikos nebekartodami, o dokumento pavadinimai (kas ir kada atsako) bus pateikti tekste.

Atsakymuose palikome nemažai citatų – kad geriau būtų galima pajusti to laikotarpio dvasią, tačiau dėl per didelės pasakojimų apimties tekstus trumpiname.

ATSAKYMAI Į ANKETOS KLAUSIMUS SPAUDOS PRENUMERATA PAGAL KALBAS

Duomenys buvo gauti iš pašto viršininkų, tad ir prie atsakymų yra jų pastabų apie bendras gyventojų nuotaikas. 1933 m. gruodžio 14 d. Kaišiadorių pašto viršininkas gavo žinių iš Aukštadvario pašto viršininko apie kiekvieno kaimo, kurį aptarnaudavo šis paštas, o ne viso Aukštadvario valsčiaus lietuviškai arba lenkiškai kalbančius ir lietuviškus arba lenkiškus laikraščius skaitančius gyventojus.

Pavyzdžiui, Akmenų kaime lietuviškai kalbėjo 1, lenkiškai – 11, lietuviškus laikraščius skaitė – 1, lenkiškus – nė vienas. Alešiškės kaime lietu-

---

³¹ Žepkaitė Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius, 1980, p. 224–250.

viškai kalbėjo 6, lietuvių kalba laikraščius skaitė 9, lenkiškai kalbėjo net 22, o skaitė lenkiškus laikraščius tik 2, ir t. t. Dažniausiai pažymima, kad lenkiškai skaito tik pavieniai žmonės net, pavyzdžiui, Gudžionių kaime, kur lietuviškai kalbėjo 4, o lenkiškai – 30 žmonių, lietuviškus leidinius skaitė 7, o lenkiškus – vos vienas. Pašto viršininkas prirašė: „Ši apylinkė bene bus iš visos Trakų apskrities daugiausia sulenkėjusi.“³²

Apibendrinant visuose apskrities paštuose gaunamą spaudą paminėta, kad 1934 m. Žaslių paštas gavo 434 lietuviškus, 38 lenkiškus ir 6 kitus leidinius. Tame pat Žaslių valsčiuje buvęs Gegužinės paštas gavo 189 lietuviškus ir 17 lenkiškų, Paparčių paštas – 98 lietuviškus ir 2 lenkiškus, Žaslių geležinkelio stoties paštas – 88 lietuviškus, 4 lenkiškus ir 2 kitus laikraščius. Apskrities centre – Kaišiadoryse – buvo gauti net 795 lietuviškų, 38 lenkiškų ir 2 kitų laikraščių egzemplioriai. Net pačiame pasienyje – Dusmenyse – buvo prenumeruojamas net 151 lietuviškas laikraštis ir 9 lenkiški. Daugiausia lenkiškų laikraščių buvo užsisakoma Vievyje – net 73, tačiau ir čia dominavo lietuviška spauda – 492 egzemplioriai³³.

Onušio valsčiaus kaimai pagal kalbų pasiskirstymą suskirstyti procentais, tačiau dėl duomenų tikslumo kyla abejonių, nes apibendrinimas nepasirašytas (galima spėti, kad pašto tarnautojo), taip pat neaišku, kuo remiantis jis buvo padarytas. Anot anonimo, gyventojai kalba: Aleksandravos kaime – 100 proc. lenkiškai, užsako 1 lenkišką laikraštį. Alekseikos kaime – 50 proc. lietuviškai ir 50 proc. lenkiškai, užsakomas 1 lenkiškas laikraštis. Arlaučiznos kaime – 50 proc. lietuviškai ir 50 proc. lenkiškai, užsakomas 1 lietuviškas laikraštis, Dembinos kaime – 100 proc. lenkiškai, bet užsakomi 4 lietuviški ir 6 lenkiški laikraščiai, Gudakiemio kaime – 100 proc. lietuviškai, užsakomas 21 lietuviškas laikraštis.

Onušio valsčiuje kaip visiškai lietuviški nurodomi Bičiūnų, Daugeliškių, Grendavės, Gruožninkų, Panošiškių, Samninkų, Smalių, Spenglininkų, Taučionių, Žuklių ir kai kurie kiti kaimai ir viensėdžiai. Netgi Tolkuškių dvaro gyvenvietė nurodoma kaip visiškai lietuviška, o Jankavičių dvaras (kuris priklausė Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarui Donatui Malinauskui ir jo šeimai) – 100 proc. kalbantis lenkiškai, bet gaunantis 4 lietuviškus ir 1 lenkišką laikraštį, 2 laikraščius kitomis

³² 1933 12 14 Aukštadvorio pašto viršininko raštas Kaišiadorių pašto viršininkui. LCVA, f. 500, ap. 1., b. 406, l. 423.

³³ Ten pat, l. 415.

kalbomis, Lauzgonių kaime kalbama 100 proc. lenkiškai, bet užsisako 4 lietuviškus laikraščius, Tolkiškių kaime 95 proc. gyventojų kalba lenkiškai, tačiau neužsisako nė vieno lenkiško laikraščio, 5 proc. – lietuviškai, o prenumeruoja 7 lietuviškus laikraščius³⁴.

Semeliškių valsčiaus pašto viršininkas 1933 m. gruodžio 13 d. parašė Kaišiadorių pašto viršininkui, jog valsčiaus gyventojai kalba lietuviškai, lenkiškai, gudiškai ir kitomis kalbomis. Duomenis parengė remdamasis „savo patyrimu, seniūnų nurodymais ir dalinomės vietos valsč. valdybos suteiktomis žiniomis“. Pastaboje pažymėjo, jog daugiau lenkiškai kalbama kaimuose arčiau administracinės linijos, bet „iš kalbančių lenkiškai tik labai maža dalis, visam valsčiui gal tik apie 20, gyventojų yra grynai lenkiškos orientacijos ir skaito save lenkais, o šiaip visi kiti, nors ir nemoka lietuvių kalbos, skaito save lietuviais“³⁵.

Semeliškių valsčiaus kaimai pagal minėtų kalbų vartojimą apibūdinti taip: Aleksandrauka – 100 proc. kalba „kitomis“ kalbomis (ne lietuvių, ne lenkų ir ne gudų); Antakalnis – 1 proc. gyventojų kalba lietuviškai, 99 proc. – gudiškai; Antanava – 40 proc. lietuviškai, 60 proc. – lenkiškai; Bagdanoniai – 3 proc. lietuviškai, 2 proc. – lenkiškai, 95 proc. – gudiškai, užsakomas 1 laikraštis lenkų kalba; Budziliai – 100 proc. kalba lietuviškai, užsakoma net 11 laikraščių lietuvių kalba; Baubonys – 100 proc. kalbama lietuviškai, užsakomi 9 lietuviški laikraščiai. Iš 125 maždaug 30 kaimų gyventojai kalba beveik vien lenkiškai (95–100 proc.), apie 40 kaimų – beveik vien lietuviškai. Semeliškių miestelyje apie 70 proc. kalba lietuviškai, 1 proc. – lenkiškai ir 29 proc. – kitomis kalbomis, prenumeruojami 82 lietuviški laikraščiai ir 1 lenkiškas³⁶.

Žilinių pašto agentūros (įeinančio į Onušio valsčių) vedėjas V. Čenkus nenurodo gyventojų tautybių ir pateikia tik prenumeruojamų lietuviškų ir lenkiškų laikraščių skaičių: Žilinuose užsakoma 20 laikraščių lietuvių kalba, lenkiško – nė vieno; Norvidiškių dvare – 2 lietuviški, 1 lenkiškas; Puodžių kaime – 30 lietuviškų; Voniškių kaime – 4 lenkiški; Kareivonyse – 6 lietuviški ir 1 prancūziškas žurnalas. Iš viso lietuviškų

---

³⁴ Onušio valsčiaus kaimų sąrašas. Ten pat, l. 424.

³⁵ Semeliškių pašto viršininko 1933 12 13 raštas Kaišiadorių pašto viršininkui. Ten pat, l. 426.

³⁶ Ten pat, l. 426–428.

laikraščių – 174 egzemplioriai, lenkiškų – 12³⁷.

Dusmenų pašto agentūros (kuri taip pat įėjo į Onušio valsčiaus teritoriją) vedėjas S. Čenkus 1933 m. gruodžio 11 d. pateikė ne tik skaičius, bet ir prumeruojamų leidinių – dažnai pavienių dienraščių, bet dažniausiai savaitraščių – pavadinimus. Dusmenyse buvo užsakomi 23 lietuviški ir 1 lenkiškas laikraštis („Chata Rodzinna“), Petrauskų kaime (kur gyveno ir Onušio valsčiaus viršaitis Antanas Petrauskas – žymiųjų muzikų Kipro ir Miko Petrauskų brolis) – 8 lietuviški (tarp jų dienraščiai „Lietuvos aidas“ (1) ir „Dienos naujienos“ (1), 3 savaitraščiai „Mūsų rytojus“ ir t. t.). Dusmenų pašto aptarnaujamoje teritorijoje, kuri apėmė 28 gyvenvietes, buvo prumeruojamas 151 lietuviškas leidinys ir tik 6 lenkiški³⁸.

Vievio apylinkių duomenys taip pat apytikriai, tai anonimiškai parašytame rašte nurodyta kaip pastaba. Iš viso išvardinta 18 konkrečių gyvenviečių ir susumuotos „kitos vietos“. Nurodyta, jog Vievio miestyje užsakomi 56 lietuviški ir 3 lenkiški laikraščiai, o kalbama 70 proc. lietuviškai, 30 proc. – lenkiškai. Abromiškių kaime užsakyti 4 lietuviški laikraščiai, 99 proc. gyventojų kalba lietuviškai, 1 proc. – lenkiškai. Abromiškių dvare skaitomi 4 lenkiški laikraščiai, 99 proc. kalbama lenkiškai, 1 proc. – lietuviškai (tai tarsi patvirtina teiginį, kad kaimuose kalbama lietuviškai, o dvaruose – lenkiškai). Vievininkų kaime užsakomi 6 lietuviški laikraščiai, kalbama 30 proc. lietuviškai, 70 proc. – gudiškai. Zabarija gaudavo 5 lietuviškus laikraščius, nors jos tik 20 proc. gyventojų kalbėjo lietuviškai, o likę 80 proc. – lenkiškai. Lazdynai užsakydavo 3 lietuviškus laikraščius ir 1 lenkišką, bet tik 30 proc. gyventojų kalbėjo lietuviškai, o 70 proc. – lenkiškai. Ausieniškėse lietuviškų ir lenkiškų laikraščių užsakyta po lygiai – po 5, kai 30 proc. buvo kalbama lietuviškai, 70 proc. – lenkiškai. „Kitos vietos“ apėmė Vievio apylinkes, kur buvo prumeruojama 350 lietuviškų laikraščių ir 51 lenkiškas, o kalbama 40 proc. lietuviškai ir 60 proc. lenkiškai³⁹.

Taigi ir lietuviškos, ir lenkiškos spaudos prumeruota labai mažai.

³⁷ Žilinių pašto agentūros vedėjo 1933 12 14 raštas. Ten pat, l. 429.

³⁸ Dusmenų pašto agentūros vedėjo 1933 12 11 raštas. Ten pat, l. 430.

³⁹ Vievio apylinkių gyvenviečių sąrašas. Ten pat, l. 432–429.

KATALIKŲ KUNIGŲ ATSAKYMAI

Geriausiai savo parapijiečius pažinojo katalikų kunigai, todėl neatsitiktinai jų atsakymai į anketos klausimus yra išsamiausi. Jie noriai dalijosi pastebėjimais ir pasiūlymais.

Aukštadvario bažnyčios klebonas kun. A. Žilinskas⁴⁰ 1933 m. gruodžio 10 d. rašė komendantui V. Žutautui, kad anketoje pateikti klausimai jam seniai rūpėjo, todėl nori apgalvotai atsakyti ir atsakymus atsiųs vėliau: „Manau, kad šiame pademarklinyje Aukštadvaris užima politiniu atžvilgiu gana svarbų punktą. Kiek patyriau, kad šitą labai gerai supranta lenkuojantieji ir čia Aukštadvario apylinkėje jie tiesiog atkakliai stengiasi palaikyti lenkišką dvasią ir kalbą, ir į lietuvius žiūri kaip į jų priešus. Labai gaila, kad mes per 15 metų nesugebėjome šio krašto atlietuvininti.“⁴¹

Kun. A. Žilinskas 1934 m. sausio 3 d., pateikdamas atsakymus į anketos klausimus, teigė: „Nors matoma, kad mūsų Vyriausybė deda pastangų ir skiria lėšų atlietuvinimo darbui vykdyti, tačiau ligi šiol to vaisiai buvo gana menkučiai, priešingai, – paskutiniu laiku, jau po 15 m. nepriklausomo gyvenimo kai kuriose sulenkėjusiose vietose, k. a. Aukštadvario apylinkėje, jaučiama net kiek stipresnio lenkiškume pasistūmėjimo. Lenkuojančių šeimų jaunimas vis dar tebeskaito save susipratusiais lenkais, nors jų dauguma lietuviškai kalba. Labiausiai prie lenkiškumo traukia religinis motyvas, „matant lietuvių veikėjų nuolatinius kivirčius su dvasiškijs ir Bažnyčia, ir duodamos iš lenkiškųjų bankelių lengvomis sąlygomis

---

⁴⁰ **Antanas Žilinskas** (1892 m. Vilkaviškio aps., 1968 m. Kaune) – kunigas, teologijos licenciatas. Mokėsi pradinėje mokykloje ir progimnazijoje. Baigė kunigų seminariją Seinuose. Seinų, Vilkaviškio vyskupijų kunigas. Vikaravo Griškabūdyje – globojo didelę „Pavasario“ kuopą, vikaras Marijampolėje. 1928–1935 m. kunigavo Aukštadvaryje. Studijavo Romoje. Grįžęs nuo 1939 m. vėl dirbo Griškabūdyje. 1941 m. išsikėlė į Alytų. 1949 m. sovietų ištremtas į Sibirą. Grįžo 1955 m. ir dirbo kaip altaris. Nuo 1965 m. altaris Rumbonyse, po metų klebonauja. Nuo 1958 m. gyveno Karmėlavoje, Kauno dekanas.

⁴¹ Kun. A. Žilinsko 1933 12 10 laiškas plk. V. Žutautui. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 436.

paskolos, ypač šiuo ekonominio krizio metu, turi daug pasisekimo.⁴²

Aukštadvario apylinkėse, pasak klebono, du trečdaliai gyventojų „lenkuojantys“. Oficialiai tik drąsesnieji „užsirašo“ kaip lenkai, kurie „iš lietuvių jokios pagalbos nereikalingi. Daugelis dėl tam tikrų išskaičiavimų nors ir rašosi lietuviais, bet dvasioj jaučiasi gal dar stipresniais lenkais už pirmuosius“. Vietiniai, „tikrieji lietuviai“, su už pasienio linijos gyvenančiais ryšių beveik nepalaiko. O „lenkuojantys“ stengiasi ten apsilankyti bent kartą per metus, pasimatyti su giminėmis, vyksta ir tik dėl kontrabandos („manufaktūra“ ten pigesnė, bet apskritai „gyvenimas pas mus esąs lengvesnis“). Klebono nuomone, tinkamiausias motyvas patraukti „lenkuojančiuosius“ – „artimas su jais susidraugavimas, pažinimas jų vargingos padėties ir nuoširdus, tik ne žodžiais, bet darbais, stengimasis jiems padėti. Įvairūs mokesčiai, gyventojų prispaudimai (presijos), nuostolių mokėjimai, kelių taisymai, rekvizicijos, net ir trėmimai tikslo nepasiekia. Bet koki iš mūsų pusės spaudimai dar labiau lenkiškume sustiprina, nes uždedamas pinigines pabaudas sumoka lenkų bankeliai“⁴³.

Rašydamas apie savivaldybės įstaigų įtaką, kun. A. Žilinskas nurodo, kad „išrinktasis į savivaldybę lenkiškasis elementas ant tiek parodo valstybinio nusistatymo, kiek mato asmeninės naudos. Gudresnieji gi tiek valstybiniai nusistatę, kiek jie gali patarnauti lenkuojančių interesams. Dar kartą pastebiu, kad veidmainiavimas šiame krašte taip yra didelis, kad tiesiog reikia stebėtis ir nuogausti. Šiuo reikalu reikia imtis pagrindinių auklėjančių priemonių. Prikalbinėjimas ar presija išduodant pasus maža reikšmės turi. Daugelis gana stiprių dvasioje lenkų sutinka pasuose registruotis lietuviais dėl tam tikrų išskaičiavimų, nes sako: „kitais pagonimis nesugyvensi“. Šio veidmainiavimo išmoko iš čia atvykusių įvairių persimetėlių lietuvių veikėjų. Kol į šį kraštą bus siunčiami užimti atsakomingas vietas asmens be visapusiško išauklėjimo ir kultūringo

⁴² Kun. A. Žilinsko pabrėžti „lietuvių veikėjų nuolatiniai kivrčiai su dvasiškija ir Bažnyčia“ yra kitos temos ir kitų interesų dalis (tai – Vyriausybės ir Bažnyčios nesutarimai dėl civilinės metrikacijos įvedimo), todėl jų šiame straipsnyje nenagrinėsime, tik atkreipsime dėmesį, kad kun. A. Žilinskas labai aktyviai dalyvavo šioje „kovoje“ tiek tarnaudamas parapijos klebonu, tiek Aukštadvario vidurinėje mokykloje dėstydamas tikybą (pavyzdžiui, mokiniai skautai susilaukdavo jo griežto pabarimo, o katalikiškų organizacijų nariai – palaikymo ir geresnių pažymių – aut. pastaba).

⁴³ Kun. A. Žilinsko 1934 01 03 atsakymas į anketą. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 433.

paruošimo atletuvinimo darbui dirbti, tol visokios instrukcijos ir geriausi nurodymai, kad ir administracijos organams, paliks be vertės“⁴⁴.

Anot kun. A. Žilinsko, „Šaulių sąjungai čia pasienyje bendrai sąlygos veikti yra daug geresnės, negu kurioms kitoms organizacijoms. Teoretiškai imant, jos veikimas išplėstas beveik visame pasienyje ir turi skyrius, rodos, kiekviename bažnytkaimy“. Į šaulius užsirašę valdininkai ir beveik visi mokytojai, „net pradžios mokyklų inspektorius“. „Lenkuojantys“ noriau į šaulius rašosi, „kad be leidimo galėtų nešiotis ginklą ir užėjus norui – pašaudyti“. Aukštadvario šauliai 1933 m. subūrė orkestrą ir per gavėnią grįžtantiems iš bažnyčios žmonėms „viešai demonstravo“. Be to, šaulių rengiami vakarai „pasižymi fokstrotiniais šokiais ligi ankstybo ryto ir bufetais su svaigalais“. Nors Šaulių sąjunga vienintelė turi geras sąlygas veikti, bet dėl savo vadų netinkamumo save kompromituoja.

Iš kitų organizacijų, anot klebono, šiame krašte sėkmingiausios katalikiškos organizacijos – pavasarininkai, KVC (Katalikų veikimo centras) skyriai ir „angelaičiai“. Šios organizacijos galėtų atlikti daug lietuvinimo darbo, jei turėtų tokių privilegijų kaip šauliai ir kitos tautinės organizacijos. Lietuvinimo darbas prastas, nes „šio krašto inteligentija nuo katalikiško visuomeninio veikimo šalinasi tarsi kokios pavietrės“⁴⁵.

Lenkiškų mokyklų Aukštadvario apylinkėse visai nėra⁴⁶. Lenkiškumas palaikomas per agentus ir spaudą. Labiausiai paplitęs laikraštis – „Chata Rodzinna“, kuris eina per rankas. Taip pat veikia lenkiški knygynėliai, lenkiškos knygos plinta net iš vieno garsaus dvaro, kurio savininkai – net Aukštadvario skautų globėjai⁴⁷.

---

⁴⁴ Ten pat. l. 433–434.

⁴⁵ Ten pat. l. 434.

⁴⁶ Čia kun. A. Žilinskas kalba apie 1934 m. situaciją, nes 1926 m. valdžioje atsidūrus valstiečiams liaudininkams su koalicijoje esančiais socialdemokratais ir lenkų frakcija, Trakų (Kaišiadorių) apskrityje per trumpą laiką buvo įkurta apie 10 lenkiškų mokyklų, kurios vėliau, atėjus į valdžią tautininkams, buvo palaipsniui uždarytos.

⁴⁷ Greičiausiai kun. A. Žilinskas turi omenyje Aukštadvario dvarą, kurio savininkas buvo daktaras Vladas Mongirdas, aktyvus ne tik Aukštadvario valsčiaus, bet ir visos apskrities veikėjas. Tačiau dr. V. Mongirdas šiose apylinkėse dar carizmo laikais buvo žinomas lietuviškų knygų platintojas ir lietuvių kalbos aktyviausias gynėjas. Todėl užuomina apie „garsaus dvaro“ savininką gali būti konfrontacijos tarp Bažnyčios ir aktyviausių esamos Vyriausybės politikos šalininkų ženklas.

Pasak kun. A. Žilinsko, yra mažai sąžiningai dirbančių mokytojų, daugelis jų ir mokyklų inspektorius – nepraktikuojantys katalikai. Jie vaikams dalija maldaknyges, nors žmonės įpratę, kad tai darytų kunigas. Labiau pasitikima mokytojomis, tačiau mėgstami ir tvarkingi mokytojai vyrai. Kunigas pageidavo, kad darbui būtų siunčiami „turintys cenzą“, pagyvenę, taktiški mokytojai, praktikuojantys katalikai.

Kun. A. Žilinskas teigia, kad lietuvinti per Bažnyčią nelengva, nes dauguma valdininkų ir lietuvių veikėjų „yra antikatalikiško nusistatymo ir neturėdami kuo pasirodyti patriotais darbuotojais, tuojau pradeda ginčus su kunigais reikalaudami tuojau panaikinti lenkiškąsias pamaldas, kurios jiems (lenkams) yra laikomos kas trečias sekmadienis“. Pavyzdys – Aukštadvaryje, lenkams skirtą sekmadienį „pasisamdę kokį nepilnaprotį“, bažnyčioje sukėlė triukšmą, jį palaikė šauliai, kilo peštinės. Gynę savo teises 13 žmonių buvo nubausti administracinėmis 200–400 Lt baudomis, bet jas sumokėjo „lenkų bankelis“. Panašus triukšmas organizuotas ir Onuškyje⁴⁸, Pivašiūnuose. Pasak kunigo, pafrontėje visi kunigai yra lietuviai patriotai ir lietuvinimo darbą dirba jau seniai, bet remdamiesi evoliucijos principais, o patriotai mano per kelias dienas padaryti revoliuciją⁴⁹.

⁴⁸ Vargu ar visada toks triukšmas dėl kalbos bažnyčiose buvo specialiai organizuojamas. Pavyzdžiui, 1929 m. triukšmą Onuškio bažnyčioje kėlė Smalių gyventojas A. B., psichikos ligonis, pabėgęs iš „pamišėlių namų“, neklausęs netgi Onuškio policijos nuovados viršininko drausminimo. Parapijiečius, kurie norėjo jį išvaryti iš bažnyčios, puldavo mušti, kandžioti, todėl niekas nedrįso jo liesti. Onuškio nuovados viršininkas Taraila 1929 09 10 aiškino apskrities policijos vadui, kad A. B. vietos gyventojams nepavojingas, tačiau be galo nekenčia lenkų kalbos, ypač susierzina, kai išgirsta kalbant lenkiškai valdininkus ar dvasininkus. A. B. istorija 1929 09 10 pasiekė netgi VRM Piliečių apsaugos departamentą, kurio buvo klausiama, ką tokiu atveju daryti. Trakų apskrities viršininkas A. Steikūnas nuovados viršininkui paaiškino, kad nepadorių riksmų, triukšmo maldos namuose reikia neleisti, tad įstaigų administracija turi teisę kreiptis į policiją. Kilus nesusipratimui su A. B., administracijai reikia kviesti policiją, pradėti bylą ir perduoti ją teismui. Plačiau žr.: LCVA, f. 409, ap.1, b. 2, l. 100–105.

⁴⁹ Kun. A. Žilinsko 1934 m. sausio 3 d. atsakymai į Trakų apskrities komendanto anketos klausimus. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 433–435.

Gegužės bažnyčios Žaslių valsčiuje kun. S. Pupaleigis⁵⁰ 1933 m. gruodžio 19 d. pateikė pastabas, kad pagrindiniai lenkintojai anksčiau buvo Bažnyčia ir dvaras. Dabar dvaras nebeturi tos reikšmės, o Bažnyčia Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte su „endekais“ ir „davatkų legionais“ ir toliau lenkina vietos lietuvius. Jie neskiria tautybės nuo religijos (t. y. tapatina lenkiškumą ir katalikybę), baugina vilniečius lietuviais pagonimis. Populiarios tik religinės organizacijos (akcentuojama pavasarininkų veikla), o „šauliams, tautininkams ir aplamai politiškoms organizacijoms [Lietuvos] rytai nepritarė ir dar ilgai nepritar“. Anot kun. S. Pupaleigio, „atlietuvinimui“ labiausiai kenkia Bažnyčios ir valstybės konfliktas, o lenkai tuo naudojami.

Mokykla gali padėti lietuvininti tik tada, jeigu bus katalikiška. Pasak jo, mokytojos „atlietuvino“ kai kuriuos lenkiškus kaimus vadovaudamos gegužinėms pamaldoms. „Iš karto vyresnieji rinkosi skyrium lenkiškai melstis, bet paskui, jaunesniųjų apleisti, suėjo vienon vieton. Neužmirškim, kad mes visi rytiečiai turime savyje daug misticizmo, kuris nesuprantamas ir neįvertinamas atėjusiųjų pas mus darbuotis <...> Mokykloje ypač reiktų kreipti dėmesį į dainas ir istoriją, nes rytiečiai yra dainiai ir dideli mėgėjai pasakų, padavimų apie senovę ir jos milžinus.“

Nemažą vaidmenį galėtų suvaidinti valdininkai, bet jie turi būti geri, sąžiningi, teisingi, mokėti susikalbėti lenkiškai, nes yra vyresnių žmonių, kurie be jokios piktos valios tiesiog nemoka lietuviškai. Pasitaiko, kad vietiniai ir geri žmogeliai kursto, bet jie tai daro ne iš idėjos, o už piniigus. Juos reikia sudrausti, bet tai turi daryti atvykę iš kitur, kad vietiniai nebijotų savųjų⁵¹.

---

⁵⁰ **Pupaleigis Stanislovas** (1887 m. Eiriogalos k., Kaišiadorių r., 1967 m. Papolė) – katalikų kunigas, pedagogas. Mokėsi Žasliuose ir Trakuose, 1910 m. baigė Peterburgo dvasinę seminariją, vikaravo Peterburge, I pasaulinio karo metais gyveno Tomske, bendravo su K. Būga. Grįžęs 1920 m. į Lietuvą, studijavo lituanistiką Aukštuosiuose kursuose, dirbo Aukštadvario gimnazijos direktoriumi, vadovavo Aukštadvario dvimečiams mokytojų kursams, įsteigė Šaulių sąjungos skyrių. Nuo 1928 m. – Gegužinės klebonas (dab. Kaišiadorių r.), čia pastatė bažnyčią. Nuo 1934 m. – Kretingos pranciškonų gimnazijos direktorius, mokytojas, nuo 1945 m. gyveno Žarėnuose, paskirtas Plungės klebonu, čia išprovokuotas sovietinio saugumo ir nuteistas skyrus 10 m. lagerio, bausmę atliko Abezio lageryje, paleistas 1954 m., paskirtas altarista į Papolę. Mokėjo anglų, prancūzų, slavų, latvių kalbas. Šiauliu „Aušros“ muziejui perdavė kunigo archeologo J. Žiogo radinių kolekciją. Palaidotas Papolės bažnyčios šventoriuje.

⁵¹ Kun. S. Pupaleigio 1933 12 19 laiškas. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 437–438.

Išsamiausias buvo Kernavės bažnyčios klebono kun. Nikodemo Švogžlio⁵² atsakymas, rašytas „slaptai, asmeniškai“, siekiant išaiškinti „teisingą pafrontės filosofiją“. Pažymėtina, kad tai – labai emocingi atsakymai, kartais jausmingi ir „sutirštinti“, dramatiniai. Susirūpinęs kunigas rašė:

„Tikroji padėtis labai pavojinga ir baisi. Visa vietinė masė yra lenkų orientacijos: Kernavė–Kazokiškis–Vievis–Semeliškės–Aukštadvaris–Onuškis. Arba atgal: Kernavė–Širvintai–Giedraičiai–Dubingiai (lenkystės centras)“, o lietuvių administracija labai apsirinka manydama, kad lenkų pafrontės padėtis yra pakenčiama, jeigu lietuviai „sulošia“⁵³ per metus kelis vakarus, padaro vasaros metu kelias gegužines, o „lenkininkai“ šiek tiek jau pakalba lietuviškai, nes yra ramūs ir netriukšmauja. Iš viso to nereikia manyti, kad pafrontė jau sulietuvėjo arba nuoširdžiai lietuvejė. Tai yra tik paviršutinis reiškinys, kuriam vadovauja daugiausiai seksualinis motyvas: nori bernai ir mergos lenkininkai pašokti – tai ir dalyvauja lietuvių pramogose. „Nors ir pakalba truputį lietuviškai – bet viduje vis tiek jie pikti lenkininkai. 1. kurie visai nekalba lietuviškai – tie mažesni ir švelnesni lenkai; 2. kurie truputį pakalba – jie pikti lenkai:

a) jie tai kerštaudami lietuviams truputį pramoksta, kad galėtų gaudyti⁵⁴ lietuvių kalbą;

b) jie gudrūs ir veidmainingi lenkininkai – keliais lietuviškais žodžiais jie nori paslėpti savo lenkiškumą.

Tai baisiai sukta psichologija... Ją reikia suprasti...“

Kunigas pažymi, kad pafrontės lietuviškąjį elementą sudaro ne vieti-

⁵² **Švogžlys Nikodemus-Milžinas** (1899 m. Trebučių k., Švenčionių apskr., 1985 m. Vievis, palaidotas Kernavės bažnyčios šventoriuje) – kunigas, visuomenės veikėjas, publicistas, istorikas. Vos gimęs Nikodemui, šeima išvyko į Rygą uždarbiauti, o 1915 m. grįžo į Trebučius. 1918–1921 m. mokėsi Vilniaus dvasinėje seminarijoje. 1918 m. debiutavo spaudoje eilėraščiu „Gyvuok, Tėvyne“. Iš trečiojo seminarijos kurso buvo pašalintas. 1921 m. įstojo į Žemaičių dvasinę seminariją Kaune. 1922 m. perėjo į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto Teologijos skyrių ir 1925 m. jį baigė. 1925 m. birželio 14 d. išventintas kunigu. 1925–1927 m. – Molėtų vikaras ir progimnazijos kapelionas. 1927–1930 m. – Kaišiadorių vikaras, kurijos notaras ir mokyklų kapelionas. 1930–1934 m. Kernavės klebonas, 1934–1939 m. Gegužinės klebonas, 1939–1953 m. Onušio klebonas, 1953–1954 m. Kauno Įgulos bažnyčios klebonas, 1954–1968 m. Bijutiškio, Kruonio, Kazokiškių, Paparčių, 1968–1979 m. Kernavės klebonas, 1979 m. Musninkų klebonas. Nuo 1979 m. rugpjūčio vidurio skiriamas Vievio rezidentu.

⁵³ Surengia.

⁵⁴ Tai yra, kad susigaudytų, kas kalbama lietuviškai (aut. past.).

niai, čia seniai gyvenantys piliečiai, o imigrantai ir kolonistai arba administracijos valdininkai ir tarnautojai. Kaip pavyzdys minima Kernavė: visa apylinkė lenkiška, o lietuviškąjį elementą sudaro apie 20 žmonių – kunigas, du mokytojai, aštuoni policininkai ir kelios policininkų žmonos, pasienio policijos rajono viršininkas ir vachmistras, eigulys, vargonininkas ir siuvėjas: „Bet jie visi ne vietiniai. Jie atėjūnai. Jie čionai svetimi ir laikini. Priešui įsiveržus – jie būtinai evakuotų[si]. Vietoj nepasiliktų. Taigi priešui įsiveržus tokioj Kernavėj jau nebūtų nė vieno lietuviio. Visi būtų lenkininkai. Priešas visiškai laimėtų.“

Kun. N. Švogžlys pabrėžia, kad būtent šie 20 lietuvių rengia ir lietuviškus vakarus, ir gegužines, ir sporto renginius, ir paskaitas. Bet paskaitų klausoma, nes jos beveik visada skaitomos lenkų kalba, paįvairinamos įdomiais paveikslais, po jų dažniausiai vyksta šokiai. Jei to nebūtų – į paskaitas neitų.

Panaši padėtis ir Kazokiškėse, Vievyje. Bet Kazokiškėse lietuvių dar mažiau, negu Kernavėje: kunigas, mokytoja, trys kunigo tarnai, pasienio policija – visi atėjūnai, ne vietiniai. Labiau lietuviybė reiškiasi Vievyje, bet ten ji irgi laikina: „Ji pasireiškia tik todėl, kad čia yra Lietuvos Valstybės režimas. Jeigu įsiveržtų priešai lenkai – lietuviybė pasitrauktų.“ Lietuviškus vakarus Vievyje rengia atvykę lietuviai – mokytojai, valsčiaus sekretoriai, policininkai, „priešui įsiveržiant – visi jie turės bėgti“. „Svarbiau būtų vietinius lenkininkus patraukti, darban įkinkyti ir tuo pačiu sulie-tuvinti. O taip nėra.“

Apibūdindamas gretimą miestelį, kunigas pažymi, kad „Vievis nėra lietuviškas, nors dabar tenai ir pasireiškia lietuvių aktai: vakarai, gegužinės, Vilniaus Diena, šauliai, skautai... Visa tai kuria ne vietiniai (be labai mažų ir nežymių išimčių) – bet laikini atėjūnai lietuviai (pav. kap. Žmuidinavičius, sekretorius Janutėnas, policininkai ir kiti). Jie turės evakuotis. Plačiai rašau – noriu išaiškinti teisingą pafrontės filosofiją. Tikroji dabartinė padėtis yra dar pavojinga ir kalba priešo naudai.“

Kokie santykiai su kita pasienio puse? Kunigo akimis, jei policija griežtesnė ir piniginės baudmės didelės – santykiai nutrūksta, jei švelnesnė – santykiai pagyvėja. Jis pažymi, kad lenkai neužsiima agitacija, nes materialinė padėtis Lenkijoje trigubai blogesnė, o lietuviai lenkų kalbos nepersekioja. Kadangi Lenkija neturtinga, jos niekas ir nesiilgi. Taigi, lenkai iš Vilniaus neagituoja, nes neturi argumentų. „Yra kitos rū-

šies – vidujinė agitacija. Lenkininkus agituoja: lenkų ponai, dvarininkai, šlėktos, lenkų pataikūnai, sąmoningesni lenkininkai ir t. t. Labiausiai – tai senos lenkininkės mergos ir moterys. Šitos agitacijos motyvas – nepasiduoti lietuviams, išlaikyti lenkų kalbą, poterius, giedojimą lenkiška forma.“ Pasak kunigo, šią agitaciją vykdo „netikę, girtuokliai, ištvirkėliai, ateistai, nemandagėliai, mušeikos ir pan. vietos liet. valdininkai“, policininkai, „kurie tvirkina mergas, nelaiko penktadienį pasninko, nekalba poterių“. Vietiniai visus juos vadina „litwini pogani“⁵⁵ ir yra pasiryžę nepasiduoti jų kalbai ir valstybei; kerštingas pavydas (mat lietuviai gauna algas, turi daugiau pinigų, yra gražiau apsirengę, dažniau palėbauja, o tai kelia pavydą). „Reikia nedemonstruoti savo išgalių, reikia nesiskirti, reikia susilieti su lenkininkų mase ir ją perskrosti lietuvybe. Lenkininkai sako: mes mokame mokesčius už žemę, o lietuviai (policija, mokytojai, valsčiaus valdininkai, viršininkai) gauna iš mūsų pinigų dideles algas ir ulioja.“

Rašydamas apie pasienio zonoje paplitusį pelningą kontrabandos gabenimą, kunigas N. Švogžlys konstatuoja: „Lietuviai neša (tai galima, tik reikia užsiregistruoti) lenkų pusėn: tabokas, druska, cukrus, sacharinas, pipirai, naminis tabokas.“ Kaip pavyzdį nurodo mokytoją Simą Bakšį, kuris mokytojaudamas Musninkų valsčiuje per 5 metus uždirbo apie 30 000 Lt (vėliau jis dirbo Vievio valsčiuje). Bet kai kas gabendamas kontrabandą ir nukentėjo, pakliuvęs lenkų pasieniečiams, gavo baudų ir kalėjimo. Kodėl neša kontrabandą per sieną? Pirmiausia, – dėl pinigų, antra – dėl „tuščio įdomumo“, „lenkų honoro“ – mat jaunimas didžiujasi, kad nuėjo, kad atsinešė ir turi, dėl nuotykių, nes uždraustas vaisius masina (pavyzdžiui, susilažina, ar pagaus)“, kiti eina dėl reikalų (dokumentų, metrikų, susitikti su giminėmis ir t. t.), o dalis tuo užsiima kaip profesionalai kontrabandininkai arba vedliai per sieną.

Anot kunigo, pereiti sieną Lietuvos gyventojams naudinga, nes „nuėję Vilniun pamato lenkų skurdą“, „susitinka savuosius, kurie baisiai dejuoja“, „atėję iš Vilniaus čionai – pamato Lietuvos rojų ir grįžę Vilniun skleidžia lietuvišką gerovę, o kartu ir simpatiją Lietuvai“, „kas nueina Vilniun – ten jiems niekas nepatinka (tik patinka žmonių pamaldumas, religingumas, nes bažnyčios – pilnos žmonių, žmonės tenai pripažįsta Dievą“. „Pas mus trigubai geriau“, sako atbėgėliai iš Vilniaus: daugiau pinigų, daugiau dar-

⁵⁵ Liet. „pagonys lietuviai“.

bo, nėra „lietuviškos presijos“, niekas neseka, neregistruoja, neagituoja, nekankina, o Vilniuje visa tai vyksta. Lenkijoje mokesčių anarchija: nežinai, kiek mokėti, net nėra nustatyta, kada mokėti, bet nuolat reikalauja už kažką mokėti, nes už viską ima, tik neaišku, kam mokėti ir t. t.

Apžvelgdamas valdiškų įstaigų įtaką kunigas pažymi: „Lenkininkai labai trokšta garbės. Išsigimęs ir pagedęs kraujas instinktyviai save gina ir išaukštintas, pagerbtas – ištikimai tarnauja, darosi patriotu. Išrinkti savivaldybėn – lenkininkai virsta lietuviais. Ginčų nekelia. Palaiko lietuviškus interesus. Galvoja ir dirba valstybiškai. Tuojau išmoksta lietuviškai <...> Pasis ir liudymus išduodant organai neklausia: kas tu – lietuvis ar lenkas? Savaiame registruoja lietuviu. Taigi, visi lenkininkai dokumentuotose figūruoja lietuviais. Tai gerai:

1. Lenkininkai priranta, kad jie lietuviai. 2. Kartais net didžiujasi: *a cóż ja nie litwin, a gdzie ja mieszkam – czy nie w Litwie?*⁵⁶3. Tokių šeimų vaikai turi eiti lietuvių mokyklosna.“

Kunigas pastebi, kad kai pasuose visus užrašo lietuviais – žmonės apsipranta ir sutinka. Administracinės įstaigos (valsčiaus valdžia, pasienio ir vidaus policija, klebonija) neįpareigoti dirbti lietuviybės puoselėjimo darbo, o kai kas tam net kenkia:

„1. Kai viršaitis geria degtinę ir mėgsta kompanijas; 2. sekretoriai ima kyšius ir girtauja; 3. jeigu policininkai žiaurūs ir girtauja; 4. jeigu Rajonų Viršininkai ir Nuov. Viršininkai geria; 5. jeigu klebonai yra seni ir ne psichologai.“

Todėl kunigas siūlo į nutautėjusias vietas skirti tobuliausius valdininkus, nes iki tol buvo atvirkščiai – į pafrontę baudžiant buvo tremiami blogiausi valdininkai. Svarbu valdininkų moralė, kad nesiųstų nemoralių. Mini, kad 1930 m. iš Kaišiadorių į pafrontę atsiuntė Keldušį, „kuris dešimčiai metų čia sutrukdė lietuviybę“.

Kunigo teigimu, bloga ir ministerijų politika – nusikaltusius siųsti „Sachalinan“, „Sibirian“, t. y. „Vilniaus pafrontėn“. Blogybės šaltinis – Kau-no departamentai. „Jie šaukia „valio už Vilnių“, bet velnią mislija“, nes nesupranta pafrontės lietuviškų reikalų, nesidomi nutautėjimu... „Adm. organai neturi jokių instrukcijų lietuvininti žmones (gal turi, bet tikrai jų nepildo), nes nematyti ir nejausti, kad ką gera lietuvių darytų.“ Į Kaišiadoris ir pafrontę, į sulenkėjusias vietas, siūlė siųsti praktikuojančius

---

⁵⁶ Liet. „O kuo aš ne lietuvis? O kur aš gyvenu – ne Lietuvoje?“

katalikus, dorovingus žmones, atkelti „gryniausio kraujo“ lietuvius, išvalyti „lenkininkus gelžkeliečius“, nes elektros stotyje – rusas, urėdijoje – vokietis. Kas pašto viršininkas? Reikia juos kelti į Šiaulius, Marijampolę ir kitur, „kur gyna Lietuva“. Kunigas pastebėjo, kad lenkai anoje sienos pusėje iškėlė vietinius geležinkeliečius, policininkus ir valdininkus toliau, o atkėlė „į kresus“ grynus lenkus. „Reikia valyti Vilniaus parubežį. Reikia gryno kraujo lietuvių.“ Siūlo valdininkams nekalbėti lenkiškai, „nes kai kalbame lenkiškai – lenkai mato mūsų silpnybę, negerbia mūsų, negerbia Lietuvos. Kada reikalausime ir patys kalbėsime lietuviškai – lenkai pajus mūsų galybę, o galybė imponuoja, galybė ima viršų. Vilniaus pafrontei reikia lietuvių valdininkų, kurie palaikytų santykius su kunigais. Žmonės pasitiki kunigu ir klebonija“.

Rašydamas apie visuomenines organizacijas, kunigas konstatuoja, kad pafrontėje Šaulių sąjunga silpna, nes joje vyrauja tik atėjūnai lietuviai, valdininkai ir tarnautojai. Vietiniai „lenkininkai“ ir paprasti kaimo bernai į šaulius nestoja, nes „bijo neramių laikų, kai buvo neutralinė zona, kai siautė partizanai, kai buvo žudymų“. Dėl to kalta Kauno šaulių vadovybė ir apskričių rinktinės. Reikia aiškinti žmonėms, kad tai ne partizanavimas, o savo žemės gynimas. Nėra pratybų, vadų pavyzdžio. Pvz., nuo 1923 m. į Kernavę niekas nebuvo atvykęs nei iš Kauno šaulių centro, nei iš Ukmergės rinktinės. „Lietuvybei gali daug padėti pr. mokyklų skautai, bet reikia susitarti su vyskupais – kad kunigai galėtų ne trukdyti, bet remti skautų darbą. O iki šiol dar nesusitarta.“

Kun. N. Švogžlio nuomone, lietuviai inteligentai nepadedą lietuvybei, nes nebendruoja su liaudies masėmis, dauguma yra jų liberalių ir internacionalinių pažiūrų, be to, „visų privatus gyvenimas yra baisus“. Kaip pavyzdžius pateikia Kernavės matininką Onaitį („savo netvarkingu gyvenimu numušė lietuvybę“), buvusį Kaišiadorių mokyklų inspektorių, kuris paskui „išstremtas“ į Širvintus, ten suviliojo buvusio mokyklų inspektoriaus žmoną, kol pagaliau juos visus tris išblaškė po Lietuvą. „Jie visi baisiai papiktino lenkuojančius Širvintus; žmonės sakė: „przekłeta paganska Litva.“⁵⁷

Kunigas siūlo daugiau prisidėti valstybei ir savivaldybėms: „Reikia agitacijos. Agitacijos lašas po lašo ir akmenį pratašo. O tokioj Kernavėj nuo 1918 m. VI-16 d. niekas nebuvo – niekas nepagyre Lietuvos. Reikia

⁵⁷ Liet. „prakeikta pagoniška Lietuva“.

suformuoti kalbėtojus. Reikia juos siųsti pafrontėn. Teagituoja. Taip daro komunistai (Rusija), daro lenkai (Ok[upuota] Lietuva), daro vokiečiai (Klaipėda). Tik lietuviai nieko nedaro. To negali daryti mokytojas, kunigas, policija. Pas lenkus Ok. Lietuvoj Švenčionių apskr. lenkų agitatoriai važinėja su kino aparatais ir rodo lenkus: prezidentą, valdžią, kariuomenę, miestus, turtus, iškilmes, sportą ir baltąjį arą. Rodo karalienę Jadvygą, Jogailą ir pan. Žmonės mato lenkų galybę, įtiki ir lenkėja. <...> Viso to negali atlikti valsčius, mokytojas, kunigas. Reikia iš Kauno, ar iš apskrities. Vilniaus pafrontėj reikia liaudies namų su salėmis, kad galima būtų susirinkti ir lietuviškai veikti. Šv. ministerija pastatė mokyklas (Kernavė, Musninkai, Aleksandriškės) – jos visai netikę, nėra salių, netelpa žmonės. Salės geriausia statyt (pačioj pafrontėj) parapijines. Toliau – galima šaulių vardu. Mokyklos to negali. Jei mokykloj prasidės agitacija – atsiras žmonių nepasitikėjimas mokykla. Negerai. Reikia atskirų salių. Liaudies namų veikimą lietuvių naudai – galiu žodžiu referuoti, rašyti – nusibodo.“

„Lenkininkai“ turi pafrontėje „ponų lenkiškas bibliotekas – skrajojamas“, kurios gauna knygų iš Varšuvos (nurodo, kad jų narė yra Kaišiadorių urėdo Malvico žmona). Taip pat yra liaudiškų bibliotekų, duodančių knygų kaimiečiams, o „Pochodnia“ rengia kaime vaikams eglutes ir dalina saldinius. „Lietuviai tokių lietuviškų bibliotekų neturi nei Onušky, Aukštadvary, Vievy, Kazokišky, Kernavėj, nei Musninkuos, nei Širvintuos, nei Giedraičiuos, nei Dubingiuos (lenkiškiausia Lietuvos vieta) – niekur nėra. Tokias lietuviškas bibliotekas reikia kurti prie parapijų (žinoma, tik pačioj pafrontėj), kitur – prie šaulių.“ Anot N. Švogžlio, „kaimiečiai, kurie pradeda imti knygas ir skaityti – tuojau lietuviška <...> kaimiečiai nori knygų. Klebonas pažįsta visus kaimiečius. Klebonas taisy tinkamas knygas savo žinomam parapijiečiui. Pirma duos neutralaus turinio. Paskui patriotiško ir t. t.“

Kun. N. Švogžlys teigia, kad „Kernavės apylinkės mokytojai – dideli idealistai – puikiai darbuojasi. Čia reikia skirti ne už bausmę, ne nusikaltusius, ne tinginius, ne opozicionierius, ne kontrabandininkus. Čia reikia skirti gabiausius, linksmiausius, rimčiausius, uoliausius mokytojus. Nes čia Vilniaus reikalai. Dabar visi gabiausi, kurie įtinka Šv. Ministerijai, skverbiasi centran Kaunan: ten yra kinas, opera, taxi, judėjimas, centras... etc. Tai ne tautiškas reiškinys. Nėra idealizmo. Vilnius nemasina. Nenori pavargti, pakentėti, pasiaukoti. Nemyli Vilniaus. Tegu Šv. Ministerija tuo

susirūpina. Vilniaus pafrontė brangiau – negu Kaunas“.

Kunigas siūlo: „Vilniaus pafrontėn, sulenkintosna srityсна, reikia skirti tiktai vyrus mokytojus. Vyrų mokytojai: 1. išmintingesni, 2. gudresni, 3. patvaresni (daugiau gali kentėti), 4. sumanesni, 5. darbingesni, 6. drąsesni, 7. griežtesni. Vyrų mokytojai: 1. gali kalbėti (prakalbos, referatai), 2. gali organizuoti, 3. gali sportuoti, 4. gali fiziniai reaguoti, 5. gali apsiginti (kad ir kumštimi!), 6. gali veikti konspiratyviai, 7. gali suburti talčininkus. Vilniaus sulenkėjusioj pafrontėj moterys ir panelės mokytojos visai netinka. Jos: 1. nemoka ir negali kalbėti viešai, 2. jos bijo, 3. jos labai lepios, 4. jos užsiflirtuoja – ir tada tik žmones juokina ir demoralizuoja, 5. lenkininkai juokiasi iš panelių mokytojų, 6. lenkininkai negerbia panelių mokytojų, 7. panelės mokytojos čia labai kenksmingos: a) jos siuvasi brangius rūbus – tai mato vietos sulenkėjusios mergaitės, nori pasekti, nori panašių rūbų, bet negali nusipirkti, prašo tėvų, tėvai neturi iš ko – tada visi keikia panelę mokytoją – kam gundo jų dukteris, b) panelės mokytojos siuvasi labai „moderniškus“ rūbus – su nuogybėmis – tai demoralizuoja lenkininkus (o Šv[ietimo] Ministerija neturi įstatymo, draudžiančio siūti rūbus – permatomus. Gerai, jeigu pati panelė mokytoja yra supratinga, tai ji vengs tokio papiktinimo, bet dažniausiai panelės mokytojos yra nesupratingos, ypač nesenai baigusios lietuvių mokytojų seminarijas. Tos seminarijos išleidžia koketes, modistes, pudruotas, perfumuotas flirtininkes, „panelės“ ir būsimas „poniutes“ – o ne Pavilnės vargo peles ir kankinius...“

Anot konservatyvaus ir prisibijančio modernių moteriškų rūbų eventualiai erotinio poveikio kun. N. Švogžlio, tinkamesni yra jauni mokytojai vyrai: „Bet jaunos panelės – visai netikę: 1. jos dažnai verkia, 2. jos įsimylėję iš proto eina.“ Kaip pavyzdį nurodo Skirmantiškių mokytoją (Vievio valsčiuje), kuri įsimylėjo policininką – policininką iškėlė, o ji buvo išvežta į psichiatrijos ligoninę. „O panelė mokytoja išėjo iš proto – Vilniaus pafrontėj. Lenkininkai piktai juokiasi: to taka ichnia Litva!⁵⁸ Tokia jų Lietuva... skandalas. 3. Bet ir senos - senmergės panos mokytojos netinka pavilnėn: 1. jos labai juokingos, 2. jos įsimyli jaunus kaimo bernelius ir susidaro daug pamfletų... Pafrontėj – nereikia moterų mokytojų.“

Kun. N. Švogžliui imponuoja pagyvenę mokytojai vyrai. Pavyzdžiui, 1927–1930 m. gyvendamas Kaišiadoryse, jis pažinojo 50 metų mokytoją

⁵⁸ Liet. „Štai kokia ta jų Lietuva“.

Vladą Kavecką. „Jis buvo nepaprastai naudingas: 1. draugavo su lenkuojančiom šeimom ir lietuvino, 2. organizavo chorus, 3. jo visi, visi, visi klausė. Tačiau mokyklų inspektorius donžuanas Kazys Olšauskas (vėliau jis buvo Širvintuos) mok. Kavecką ištrėmė iš Kaišiadorių – kodėl jis per daug rimtas.“

Kaip gerą pavyzdį paminėjo ir Kernavės mokytoją Juozą Šiaučiūną. Be visų gerų savybių, jis net įkūrė Kernavės pradinėje mokykloje lietuvišką muziejų. O muziejų neturėjo net vidurinės mokyklos Jonavoje, Aukštadvaryje, Širvintose ir kitur.

„Tokių mokytoją – Juozą Šiaučiūną – reikia pagerbti, apdovanoti, ypatingai globoti... Tokių reikia visoj Vilniaus pafrontėj. Bet tokių maža yra.“

Kunigas atsakymuose į anketos klausimus skiria daug vietos Bažnyčios vaidmeniui, nes joje palankios sąlygos dirbti lietuviybės naudai. „Pamaldos pusiau lietuviškai, pusiau lenkiškai vyksta Aukštadvaryje, Vievyje, Kazokiškėse, Kernavėje, Širvintuose, Dubingiuose, bet tendencija yra [linkti] lietuvių pusėn. Daugelyje šių bažnyčių kunigai – Lietuvos patriotai, iniciatyvūs.“

Tačiau svarbiausiu dalyku kun. N. Švogžlys laiko vyriausybės ir vyskupų susitaikymą, kad leistų „kunigams grįžti prie skautų“. Pabrėžia, kad kol kas nereikėtų įvesti civilinės metrikacijos – „kol Vilnių atgausim ir kol Lietuvos Respublika nusistovės“. Nes vyriausybės bandymai įvesti civilinę metrikaciją ir žmonės papiktins, ir kunigai tam pasipriešins.

Kunigas reziuumuoja, kad „Vilniaus sulenkintoj pafrontėj: 1. reikia daugiau skautiškų stovyklų, 2. reikia daugiau rimtų ekskursijų, 3. reikia nuolatinio turizmo, 4. reikia iškilmių: jas turi surengti kauniečiai (pav., Vilniaus Kalvarijų minėjimas Vievų 1933. VI. 29); 5. reikia daugiau lietuviško judėjimo, 6. reikia daugiau lietuviško parado, 7. reikia daugiau lietuviškos galybės, 8. reikia Vilniaus pafrontėj vasaroti, 9. reikia knygų apie Vilniaus pafrontę, 10. reikia Vilniaus pafrontę mylėti...“ Jis siūlo Kaune atsižvelgti, kad „reikia lietuviškos vienybės – ne partinės, reikia lietuviško broliškumo ir meilės, tada ir Visagalis padės Vilnių laimėti“⁵⁹.

---

⁵⁹ Kun. N. Švogžlio atsakymai į anketą 1933 12 12. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 440–454.

Kazokiškių bažnyčios klebonas kun. Juozas Čaplikas⁶⁰ 1933 m. gruodžio 12 d. siųstuose atsakymuose teigia, kad net Trakų (Kaišiadorių) apskrities II mokyklų rajono inspektorius Staugaitis yra „netikęs“, „liaudininkas, dėl išskaičiavimo prie tautininkų prisišliejęs, mokykloms kenksmingas: blogus mokytojus palaiko, gerus spaudžia“. Anot jo, Kazokiškių mokyklos II rajono Zabarijos kaimo mokytojas Elijas Aliukas – becnzis, girtuoklis, menkas pedagogas, palaikomas inspektoriaus. O geras mokytojas šioje vietovėje svarbu, nes Zabarija – „lenkų lizdas“. Apskrities I rajono Kaugonių mokytojas Steponas Vasiliauskas – vyras be idėjos, tiktai apgraibomis atliekantis savo pareigas. O lietuvinimas vyksta per mokyklas, jei jų mokytojai idealistai.

Kaip gerą pavyzdį mini Aleksandriškių mokytoją Andrių Čiurinską, Kazokiškių mokyklos vedėją Oną Smolskaitę. Anot kun. J. Čapliko, „kadangi vyrų idealistų maža, o moterų daugiau yra atsidavusių savo pašaukimui, aš esu linkęs manyti: pr. mokyklų mokytojos tinkamesnė yra moterys-mergaitės, vyresnio amžiaus, bet nelabai senos“.

Kunigo manymu, „sulenkėjusiais lietuviais-lenkais“ pasitikėti negalima, todėl jų nereikėtų priimti į Šaulių organizaciją, nes jie „ginklą atstatys prieš Lietuvą“. Pafrontę lietuvinant daug gali nuveikti geri valdininkai. Nes „blogi valdininkai žmones erzina savo girtavimu ir blogu elgesiu piktina. Sulenkėjusieji visa tai priskaito lietuvių „pagoniškumui“.

Vievio ir Kazokiškių bažnyčiose pamaldos vyksta lietuviškai kas antrą savaitę. Vievio bažnyčios chore gieda „Lietuvos veikėjai“, t. y. atvykusieji čia gyventi iš kitų Lietuvos vietų. Kaip bendrą blogybę kunigas nurodo „tautiškumą“: „Tautininkai proteguojami, favorizuojami, tvirkinami, to-

⁶⁰ Čaplikas Juozapas (1876 m. Samūniškių k., Merkinės valsč., 1961 m. Paakmenės k., Varėnos r., palaidotas Akmens bažnyčios šventoriuje) – kanauninkas, tautosakos rinkėjas ir skelbėjas. Mokėsi Merkinėje, 1893 m. – Suvalkų gimnazijoje, 1895–1899 m. – Vilniaus dvasinėje seminarijoje. Per atostogas rinko tautosaką, ją J. Šimtakovo slapyvardžiu išleido Amerikoje 1899 m. („Trakiečių dzūkų dainos“). Kunigu išventintas 1899 m. 1899–1900 m. Žiez marių vikaras (šešis mėnesius). Žiez mariuose žadino lietuviybę. 1900–1901 m. Valkininkų vikaras (tuo pat metu buvo ir Onušio bažnyčios administratorius). 1901–1905 m. klebonavo Baltarusijoje, 1905–1910 m. Perlojos klebonas. 1910–1915 m. Darsūniškio ir Videniškių klebonas. 1915–1920 m. praleido pasitraukęs į Rusiją. 1920–1929 m. Dusmenų, 1929–1948 m. Kazokiškių klebonas. Išdekoravo bažnyčios vidų, pastatė varpinę. 1948–1955 m. kalintas Sibiro lageriuose. 1955–1956 m. Bobriškio klebonas, 1956–1959 m. Vievio altarista. 1956 m. vyskupas Teofilus Matulionis suteikė jam garbės kanauninko titulą. 1959–1961 m. Akmens klebonas.

dėl visi rašosi tautininkais, net Lietuvos aiškūs priešai. Pasekmės žinomos: ramiu laiku turim daug vogimų valstybės išde, karo metu turėsime daug Lietuvos išdavikų. Žmonės Lietuvai naudingi, nemokantieji savo ištikimumu prekiaut yra ujami, nustumti, todėl ūpo prislėgto, nusiminę. Toji tvarka visuomet blogai veiks pafrontės atletuvinimą. Tas nenormalumas turės būt prašalintas: blogas valdininkas, mokytojas, kad ir tautininkas, turi būti skaitomas blogu, geras valdininkas, kad ir ne tautininkas, turi būti skaitomas geru.⁶¹

Atsakymas iš Beičionių, nepasirašytas ir be datos, tikriausiai rašytas Beičionių bažnyčios klebono kun. S. Rudžionio⁶²: iš 2000 parapijiečių – 282 lenkai (1923 m. duomenimis). Mokykla buvo lenkiškame Eitulionių kaime ir ten veikė, bet viršaičio pastangomis buvo perkelta į lietuvišką Vaitkūnų kaimą. Tačiau jis dėl potvynių buvo nepasiekiamas, todėl mokyklą teko kelti atgal.

Kontrabandininkai į Lietuvą neša manufaktūrą. Kontrabandinės prekes perka ir seniūnas. Valsčius įrengė policijos būstinę. Susidariusias išlaidas dengia iš specialaus mokesčio. Gyventojai šiuo mokesčiu ir netaisomuo vieškeliu per valdišką mišką Semeliškių apylinkėse nepatenkinti.

Į savivaldybę pakliūva kalbantys ir lenkiškai, ir gudiškai, savininkai, kurių pasuose įrašyta „lietuvis“, bet jie to nepripažįsta. Tėvai, nors ir leidžia vaikus į pradžios mokyklas, bet įkalbinėja juos nesimokyti lietuviškai tikybos, lietuviškų pasakojimų (Ostruvkoje ir Naujalaukyje). 1926 m.

---

⁶¹ Kun. J. Čapliko atsakymai į anketą 1933 12 12. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 455.

⁶² **Steponas Rudžionis** (slap. **Vėjas**) (1890 m. Jakuboniai (Gelvonų vlsč.), 1949 m. Vorkuta) Pirmojo pasaulinio karo metais buvo pasitraukęs į Rusiją, 1915 m. baigė Petrogrado kunigų seminariją. Nuo 1922 m. klebonavo Beičionyse, pastatė ten medinę bažnyčią, vikaravo Gegužinės ir Kaišiadorių bažnyčiose 1927 ar 1928 m., buvo Tautininkų sąjungos narys. Nuo 1925 m. iki sovietinės okupacijos buvo Šaulių sąjungos narys, Semeliškių šaulių būrio vadas. 1936 m. apdovanotas Nepriklausomos Lietuvos medaliu ir Šaulio žvaigžde. Nuo 1944 04 – Gegužinės klebonas. Lietuvos pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui dalyvis. 1944 m. gruodžio mėn. įstojo į Lietuvos laisvės armiją, buvo paskirtas šios armijos 5-osios apygardos 2-ojo bataliono Organizacinio skyriaus viršininku, faktiškai vadovavo batalionui, pats sudarė 2 kuopas. Nuo 1945 m. rugpjūčio mėn. buvo Lietuvos laisvės armijos 5-osios apygardos štabo Karinio administracinio skyriaus viršininkas, palaikė ryšį tarp Didžiosios Kovos apygardos ir Lietuvos laisvės armijos 5-osios apygardos 2-ojo bataliono grupių. 1946 m. vasario mėn. sovietinio saugumo suimtas, kalintas Vilniuje. 1946 m. liepos mėn. NKVD Vilniaus įgulos karinio tribunolo nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties.

jie norėjo įsteigti lenkišką mokyklą. „Mokytojai irgi mažai prisideda, lyg išponiškėję.“ Pasak kunigo, mokytojai su klebonu turėtų veikti išvien, o „Semeliškių mokytojas Banionis su klebonu stačiai kovoja“. Moterys mokytojos veiklesnės, geriau prie žmonių prieina, rengia pramogas, eglutes (Kaluževičienė Vaitkūnų k.). Mokytojos Rajeckaitės (Žikaronių kompleksas) inspektorius nevertina, nes bažnyčion per daug vaikšto. Mokytojai turėtų mokėti vietos kalbas.

Toliau kunigas pateikia skaičius, kaip keitėsi vaikų mokėjimo kalbėti lietuviškai lygis. Pavyzdžiui, Aukštadvaryje 1930 m. iš 168 vaikų lietuviškai mokėjo poterius 28, 1931–1932 m. – jau apie 50 proc., o 1933 m. iš 120 – net 100 proc. („kas nemoka, tiems išpažintis atidedama kitiems metams, kol išmoks“). Vyskupo vizitacija Aukštadvaryje vyko lietuviškai, čia vaikų išpažinčių klausyta ir lietuviškai, ir lenkiškai. Jei jaunas kunigas nepriima (reikalauja tik lietuviškai), motinos siunčia „pas senį“⁶³. Anksčiau pamokslai buvo sakomi lietuviškai ir lenkiškai. Nuo 1929 m. klebonas, kaip Šaulių valdybos pirmininkas, šaulių vardu pakeitė tvarką. Pasienio policijos žemesnieji tarnautojai elgiasi gerai, žmonės jais patenkinti.

Ypač išsamiai į anketos klausimus atsakė Kaišiadorių vyskupijos kancleris dr. kun. prelatas Juozas Labukas⁶⁴ (pasirašęs tik inicialais ir su grifu „Visai slaptai“). 1934 m. balandžio 2 d. jis pateikė savo mintis „dėl tikros padėties“, tačiau atsakydamas turėjo omenyje visą Kaišiadorių vyskupiją:

⁶³ LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 462.

⁶⁴ **Juozapas Matulaitis-Labukas** (1894 m. Greikonys, Stakliškių vls., 1979 m. Kaunas, palaidotas Šiluvos bazilikos šventoriuje) – Lietuvos vyskupas, socialinių mokslų daktaras. 1913–1918 m. mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje. 1918 m. išventintas kunigu. Vikaras Žasliuose, Kalesninkuose ir Švenčionyse. 1922–1926 m. studijavo socialinius ir ekonomikos mokslus Vokietijoje ir Šveicarijoje. 1926 m. socialinių mokslų daktaras. Nuo 1926 m. Kaišiadorių vyskupijos kurijos kancleris, nuo 1928 m. Kaišiadorių vyskupo J. Kuktos, vėliau vyskupo T. Matulionio generalinis vikaras. 1928 m. Kaišiadorių kapitulos prelatas, 1934 m. popiežius Pijus XI suteikė popiežiaus prelato titulą. 1942 m. kaip kapitulinis vikaras valdė Kaišiadorių vyskupiją. Kartu su vyskupu T. Matulioniu 1946 m. SSRS saugumo suimtas ir nuteistas 10 m. kalėti lageryje, ištremtas į Sibirą. Į Lietuvą sugrįžo 1955 m., paskirtas Raseinių altarista. 1957–1965 m. dėstė Kauno tarpdiecezinėje kunigų seminarijoje. 1965 m. gegužės 6 d. išrinktas Kauno arkivyskupijos ir Vilkaviškio vyskupijos valdytoju. 1965 m. gruodžio 5 d. Romoje konsekruotas vyskupu, paskirtas Kauno arkivyskupijos ir Vilkaviškio vyskupijos apaštališkuoju administratoriumi, šias pareigas ėjo iki mirties. 1965 m. dalyvavo Vatikano II susirinkimo paskutinėje sesijoje. 1966–1979 m. Lietuvos vyskupų ordinarų kolegijos pirmininkas.

„Svarbiausį lenkišką elementą Kaišiadoryse seniau prieš karą sudarydavo gelžkeliečiai, dažniausia vietos kilimo. Jie čia nuo senovės turėjo pasistatę namų, todėl po karo jie bemaž visi šičia ir grįžo. Be to, nemažas skaičius visokių kumpelninkų ir šiaip bėdnuomenės, persisunkusios lenkiška dvasia. Dabar daug pasikeitė lietuvybės naudai, visas jaunimas moka lietuviškai kalbėti ir gatvėse kalba; senesni žmonės irgi nelabai afišuojasi su lenkų kalba viešumoje. Bet namuose yra likę daug lenkiškos dvasios. Pirmiausia – daugelis šeimynų dar kalba lenkiškai.“

J. Labukas pateikė pavyzdį: 1932 m. vasarą prie vieno darbo dirbo apie 30 miestelio darbininkų: 6 vyrai ir 24 merginos, bemaž visi 17–25 metų, daugelis jų jau buvo lankę lietuviškas mokyklas ir gerai išmokę lietuviškai, tačiau tarp savęs kalbėjosi lenkiškai. Tarp jų keletas darbininkų buvo iš lietuviškų šeimų. Miestelis, nors išoriškai atrodė lietuviškas, „bet dvasioje ir kalboje yra lenkiškas, ne tik jis šeimynoje-namie ir dažnai viešumoje lenkiškai kalba, bet ir lenkiškoj dvasioj galvoja. Ir tai, kas svarbiausia, kad tuo pasižymi jaunimas, kuris yra užaugęs lietuviškose apystovose. Tepasikeičia aplinkybės lenkiškon pusėn arba tesusidaro palankios sąlygos – kaip buvo 1926 metais⁶⁵ – lenkiškai propagandai, visas toks elementas virs lenkišku. Šiais 1934 metais esu girdėjęs, kad Kaišiadoryse viename išoriniai lietuviškame name kalėdojančiam kunigui, kuris pasveikino lietuviškai, demonstratyviai atsako lenkiškai: „Na wieki wiekow.“⁶⁶ Kaišiadoryse lietuviybės plėtimasis turėjo geresnes sąlygas: stovėjo ilgai kariuomenė (lietuvių), yra daugiau valdininkijos, yra daugiau mokyklų ir kultūrinio judėjimo, ko nėra kituose provincijos miesteliuose, nekalbant apie sulenkėjusius kaimus. Todėl kiti šiame krašte miesteliai lietuviybės žvilgsniu yra liūdnesnėje padėty.“

Prelatas J. Labukas pažymėjo (beje, jis pats Vakarų Europoje buvo studijavęs ir ekonomiką), jog ekonominė krizė Lietuvoje pasireiškė ne taip stipriai, kaip Lenkijoje, o tai gerai žino Lenkijos pusėje gyvenantieji žmonės, „pas kuriuos šis ekonominis motyvas sugriauna ne vieną priekaištą prieš Lietuvą“. Tarp abiejose sienos pusėse gyvenančių žmonių buvo gana glaudūs ryšiai, mat ūkininkai turėjo geresnes sąlygas ją perėti, ypač lauko darbų metu (dalis gyventojų dirbamų laukų buvo ir vienoje, ir kitoje sienos pusėje). Kitapus administracinės linijos su Lenkija,

---

⁶⁵ Turimas galvoje kairiųjų valdymas 1926 m. antroje pusėje iki perversmo (aut. past.).

⁶⁶ Per amžių amžius.

pasienyje, gyvenantys „yra bemaž visi sulenkėję“ ir dėl dažnų kontaktų „lenkiškai dvasiai sustiprinimą gauna iš anos pusės. Ypač tas jaučiama Vilniuj ar pafrontėj ruošiamų lenkiškų bažnytinių bei tautinių švenčių metu“. Geresnė ekonominė Lietuvos padėtis suteikė abiejose pasienio pusėse gyvenantiems žmonėms „didelį motyvą nusistatyti už Lietuvą“. Kita vertus, į ekonominės padėties gerinimą iš Lietuvos pusės per mažai kreipta dėmesio. Kaip pavyzdį jis pateikia bekonų priėmimo punktus, mat visoje Trakų apskrityje buvo tik vienas toks punktus (Kaišiadoryse), ir tai atidarytas gana vėlai. „Argi Kaišiadorių punktus gali aptarnauti visą apskritį? Dėl ko neatidaryti bekonų priėmimo punktų tokiame Vievy – netoli pasienio, tokiose Semeliškėse, Aukštadvary, Onušky? Tas ne tik prisidės prie ekonominio pakilimo krašto, kur, kaip žinoma, yra labai smulkus ūkis, blogos žemės, bet taip pat prie didelės propagandos – šioje ir anoje pusėje – mūsų naudai. Panašiai reikia pasakyti ir apie pienines, kurių, tiesa, yra daugiau negu bekonų priėmimo punktų. Tenka skaityti spaudoje ir girdėti kalbant, kad Trakų apskrities pieninės duoda nuostolius, reiškia: neapsimoka jas remti. Man atrodo, kad turint omeny gyventojų tamsumą, vargingumą, ūkių žemą kultūringumą, negalima taikyti jiems bendras mastas. Čia reikia sudaryti ypatingas sąlygas, kuriuose galima būtų šitas kraštas pakelti.“

Prelatas J. Labukas, kalbėdamas apie valdžios įstaigų vaidmenį, teigia, kad „administracijos organai galėtų irgi žymiai prisidėti prie atlietuvimo akcijos“. Jis primena atvejus, kai Širvintų valsčiuje pasitelkus seniūnus gyventojams buvo dalijama literatūra, nukreipta prieš vyskopus ir dvasininkiją.

J. Labuko nuomone, didelį vaidmenį galėtų vaidinti Šaulių organizacija, tačiau „į šaulius ne visada rašosi pats taurasis elementas. Dažnai į juos patenka čia pasieny padaužų – elementų, kurie kaimo visuomenėje neturėdavo gero vardo ir kurie tik ginklo sumetimais stoja sąjungon, kad paskiau galėtų suvesdinėti su kaimynais sąskaitas. Šis priekaištas apie šaulius dažniausia tenka girdėti iš sulenkėjusių pusės“. Taip pat šauliams prikiša ir netaktišką elgesį („užgauliojantis atsinešimas prie sulenkėjusių, pravardžiavimas“) bei tikybos reikalus, tokius kaip „šokių ir vakaruškų ruošimas bažnyčios draudžiamomis dienomis bei pamaldų metu, manevrai pamaldų metu; netaktingas ir neleistinis priemonėmis kišimasis į pamaldų tvarką, propaganda prieš Bažnyčią bei dvasiškiją ir t. p.“

Prelatas ragina lietuvinimo darbą susieti su organizacijų veikla: „Prie tokių organizacijų aš priskaitau lietuviškas bažnytines bei lietuviškas tiki-
binio pobūdžio kultūrinės organizacijas. Minėtos organizacijos paruošia
sulenkėjusius bažnytinei įtakai lietuvių dvasioje, gi bažnytinės apystovos
ir lietuviška įtaka bažnyčioje jį patraukia į tokio pat pobūdžio organiza-
cijas už bažnyčios sienų, kur toks asmuo tautinėje atmosferoje globojamas.
Tokio darbo ir veiksmų kombinacija atlietuvinimui yra *condicio sine qua
non*. Tokiomis priemonėmis lenkai naudojami Vilnijoje, jomis – t. y. dar-
bu bažnyčioje, sujungtu su darbu už bažnyčios sienų, lenkai naudojami
senovėje mūsų liaudies sulenkinimui. Tik tokiomis priemonėmis galima
pasiekti pačią sulenkėjusią liaudį.“

Prie tokių bažnytinių organizacijų J. Labukas priskiria bažnytines
brolijas (tretininkų, Gyvojo rožančiaus, Maldos apaštalavimo), tikybos
ir kultūros (katalikių moterų, katalikiškojo jaunimo „Pavasario“, vai-
kų „Angelo Sargo“) draugijas. Tinkamiausia lietuvinimo darbui esanti
„angelaičių“ organizacija, nes „senių mes neatlietuvinisim, jiems reikia
statyti kryželį; daugiausia, ką galima su jais padaryti, tai kad jie nebūtų
lietuviško judėjimo priešininkais“. Tačiau „vaiko išmokinimas lietuviškai
kalbėti dar neišsprendžia jo lietuviybės klausimo. Šeimynos įtaka, ypač jo
tikiybinis gyvenimas, lenkiškoje kalboje ir dvasioje paralyžiuoja tokiaime
vaike lietuviybės pradus.“

Toliau J. Labukas atkreipia dėmesį į nepakankamą inteligentijos vaid-
menį: „Bendras ligšiolinio tokio veikimo bruožas yra tai, kad vietos in-
teligentija, ypač daugelis veikėjų, neturi bemaž jokio kontakto su sulen-
kinta liaudimi, nepažįsta josios gyvenimo ir reikalų, netgi dažnai neturi
pasitikėjimo liaudyje. Nepasitikėjimo jais priežastys – indiferentiškas
arba priešiškas nusistatymas tikybos atžvilgiu (bažnyčios nelankymas ar
net propaganda prieš bažnyčią), dorovinis pakrikimas<...>. Girtuoklia-
vimas bei baliavojimas šiuo krizio metu sukelia liaudyje murmėjimo ir
priekaištų, kad, būk, valdininkams mažai nukarpyta algos.“

Kaip kenksmingą lietuviškumui reiškinių J. Labukas įvardijo ir lietu-
vių vyrų vedybas su lenkaitėmis, nes „lietuvis nėra labai atsparus ištau-
tėjimui“. Toks lietuvis pasiduoda žmonos įtakai, namuose su ja ir vaikais
kalba lenkiškai ir pats pradeda vengti „lietuviško veikimo“. Taip esą ir
mišriose rusiškose šeimose, nes „rusiškas elementas mažiau rodo ten-
dencijos silpnėti negu lenkiškas“. Todėl J. Labukas palaiko kai kurių virši-

ninkų nuostatą vedusius lenkaites iškelti į „grynai lietuvišką vietą“.

Lenkiškų „Pochodnios“ mokyklų 1934 m. visoje Kaišiadorių vyskupi-
joje tebuvo dvi (po vieną Ukmergės ir Alytaus apskrityse). Taigi, 1926 m.
kilusio bumo kurti lenkiškas mokyklas Trakų apskrityje neliko. „Sulen-
kėjusi liaudis labai remia lenkiškas mokyklas bei slaptą mokymą. Į to-
kias mokyklas suveža vaikų net iš tolimesnių apylinkių. Dažnai tenka nu-
girsti iš lenkuojančių nusiskundimų, kad jiems neleidžiama turėti savo
lenkiškų mokyklų.“

Lenkiškumui palaikyti pasienyje anksčiau buvo nemokamai platina-
mas lenkiškas laikraštis „Chata Rodzinna“, „bet dabar jau susiranda to
laikraščio ir prenumeratorių“. O viena naujausių lenkiškos propagandos
priemonių, anot J. Labuko, yra „keliaujantieji knygynėliai“. Jų daugiau
Ukmergės apskrityje, bet pasitaiko ir Trakų apskrityje. „Daugely vietų
gyventojai gauna pasiskaityti lenkiškų knygų iš vietos dvarų, ypač kume-
čiai tuo aprūpinami.“

Lenkiškumą propaguoja ir „lenkų bankeliai“, kurie suteikia paskolas
lengvesnėmis sąlygomis, negu Žemės ūkio bankas. Tokį kaimo klientą
„bankelis“ paima į savo rankas ir nebeleidžia jokiam lietuviškumui pasi-
reikšti: „Atrodo, kad lenkai į bankelius kreipia daug dėmesio ir net sten-
giasi kai kuriose vietose esamus lietuvių smulkaus kredito bankelius pa-
imti į savo rankas. Taip buvo mėginta Aukštadvary su smulkaus kredito
bankeliu, kuriam lenkų banko būk tai buvo pasiūlyta lengvomis sąlygomis
didelis kreditas, jei bankelis grąžins Lietuvos bankui iš jo gautas paskolas.“

Anot J. Labuko, „beveik visose didesnėse vietose, kur vyrauja len-
kiškas elementas, jaučiama tyli, slapta lenkų akcija, matyt, gerai orga-
nizuota. Svarbiausi tos akcijos motyvai – tai tikybinių ir tautinių teisių
gynimas“. Kaip pavyzdį jis pateikia faktą, kad Semeliškių valsčiuje vieno
kaimo (tiksliau – „akalicos“) vaikai atsisakė lietuviškai mokytis tikybos ir
šių pamokų visada vengdavo.

J. Labuko nuomone, jeigu mokytojams per tuos keliolika nepriklauso-
mybės metų būtų buvę duoti nurodymai, jie būtų galėję „žymiai atlietu-
vinti visą šią pasienio zoną“. Tačiau padaryta labai nedaug, ir jei taip bus
toliau – sunku tikėtis greitai ją „atlietuvinti“. Mokytojai neturi kontakto
su liaudimi, jaunimu ar netgi jos vengia. Be to, mokytojams suartėti su
žmonėmis trukdo ir nuolatinis jų kilnojimas iš vienos vietos į kitą. Kodėl
mokytojai stengiasi atsiriboti nuo šios veiklos? J. Labukas įžvelgia kelias

priežastis. Anksčiau mokytojai buvo verčiami stoti į „vilkus“⁶⁷ ir „nemaža veiklesnių mokytojų dėlei savo veiklumo ščia pasieny nukentėjo<...>. Iš kitos pusės – jei mokytojas ir supranta savo pareigą dirbti atletuvinimo darbą, tačiau veiks aplenkdamas bažnyčią ar netgi „betikybine“ kryptimi – tuomet kils konfliktas su vietos dvasininku, kurio pareiga bus parapijiečius apsaugoti nuo pragaištingos įtakos“.

J. Labukas vienareikšmiškai nepareiškia, kuris mokytojas – vyras ar moteris – labiau tinka dirbti šiame krašte. Jo nuomone, moteris, kaip lipšnesnė, labiau patrauks vaikus ir motinas, jai lengviau vaikus bus mokyti poterių, dainų, žaidimų. O vyrai labiau imponuos vyrams ir jaunimui. Jis siūlė steigti mokyklas ne lietuviškuose, o lenkiškuose kaimuose (tada jie greičiau sulietuvės, bus užkirstas kelias privačiam lenkiškam mokymui).

Taip pat, J. Labuko nuomone, reikia vargingesnius vaikus aprūpinti drabužiais ir apavu, vadovėliais ir rašymo priemonėmis. Jie būtų patenkinti, pavyzdžiui, baigę pradžios mokyklą ar kita proga apdovanoti lietuviškomis gyvenime praversiančiomis knygomis – maldaknyge, „Lietuvos istorija“ ar koku dainų rinkiniu. Tačiau tai reikėtų daryti taktiškai, o ne taip, kaip buvo kartą Aukštadvario valsčiuje. Ten vaikus apdovanojo maldaknygėmis, tačiau mokytojai patys išdalijo knygas, neįtraukdami kunigo: „Vaikai gavę dovanų pasigyūrė tėvams, kurie tuojaus liepė mesti pečiun maldaknyges arba nunešti parodyti klebonui, ar nebus tos maldaknygės eretiškos.“

J. Labukas siūlo mokyklose įvesti giedojimo pamokas (kad vaikai įprastų lietuviškai giedoti, tai pakeistų giedojimą lenkų klaba „pakasynose, gegužinėse pamaldose“). Primena, kad prieš porą metų vieno apskrities mokyklų inspektoriaus išleistame aplinkraštyje buvęs nurodymas vaikus mokyti bažnytinio giedojimo, tačiau kai kuriems karšties patriotams jis nepatiko kaip atsiduodantis klerikalizmu. Pageidautina, kad vaikai mokytųsi skaityti iš maldaknygių, nes „jei kaimas kad ir mokės

---

⁶⁷ Turima galvoje radikali organizacija, atsiradusi 1927 m. pabaigoje, – Lietuvos tautinė apsauga „Geležinis Vilkas“, kurios vyriausiuoju vadu tapo A. Voldemaras. Jį pašalinus iš valdžios, nemažai „vilkų“ tam pasipriešino, todėl organizacija buvo paleista. Kuriant šią organizaciją, buvo numatyta, kad savarankiškos politinės programos ji neturės. Tai užfiksuota ir jos statute: „Geležinis Vilkas“ nėra partija ar sąjunga su tam tikra išdirbta ir vykdoma programa, bet yra aktyvi sargyba, kurios tikėjimas ir idėja jungia visus atgimusius dorus lietuvius, naujos santvarkos kovotojus į kuopas kovai su antitautišku ir svetimu, priešvalstybiniu gaivalu.“

lietuviškai kalbėti, gi melsis ir giedos lenkiškai, tai jis dar lengvai gali būti šiandien lietuviškas, gi ryt – lenkiškas“.

J. Labuko manymu, „ligšiol, kaip aukščiau minėta, tikra prasme nebuvo ir nėra planingo, iš anksto apgalvoto, visas vietoje esančias jėgas jungiančio bendro darbo masių atlievavinimui. Jeigu buvo kas, tai buvo tik atskirų organizacijų bei atskirų asmenų pripuolamieji darbai“. Planingam darbui trukdo Bažnyčios ir valstybės konfliktas. Dėl to „daugelis asmenų, ypač valdininkai ir mokytojai, kuo mažiausiai dedasi į kokį nors veikimą, kad nebūti užangažuotiems“.

J. Labukas prisiminė ir istorinį vietinių kunigų vaidmenį – jie esą „seni kovotojai už lietuvių Vilnijos krašte; ne vienas iš jų yra nukentėjęs už tai. Jų pastangomis ir darbu pasiekta tai, kad daugelis šio krašto parapijų yra jau lietuviškos“. Bažnyčia turėtų pamaldas lenkų kalba įvesti palaipsniui, kad nesuerzintų žmonių. Parapijų, kuriose prieš 10 metų visos pamaldos buvo lenkiškos, „jau nebeliko bažnyčioje nieko lenkiška“.

Iš pradžių lietuviškos pamaldos buvo rengiamos kas ketvirtą sekmadienį, kai apsiprasta – kas antrą ir t. t. Kartais lenkiškos pamaldos vykdavo 2–3 kartus per metus. Tai reikėjo daryti kuo taktiškiau, kad būtų mažiau triukšmo. O patriotams norisi labai greito efekto. Apie tai reikia mažiau rašyti spaudoje, nes pasigyrus, kad ši vieta jau sulietuvinata, lenkai apie tai ištrimituos savo laikraščiuose, o tai atsilieps ir Vilnijos krašte.

Apibendrinamas J. Labukas pažymi, kad per keliolika metų praleista proga organizuotai ir planingai vykdyti lietuvinimą, kad šis procesas buvo daugiau negatyvus (neleidžiant reikštis lenkiškumui, bet kartu per mažai rūpinantis pozityviu darbu), kad dabar lietuvinimas vyksta sunkiau, nes lenkai tapo geriau organizuoti, gausiau šelpiami, atsirado atsparusas, be to, už sienos Vilnijoje į vienos lenkiškos mokyklos uždarymą atsakoma kelių lietuviškų mokyklų uždarymu ir lietuvių veikėjų sodinimu į kalėjimus. Daroma prielaida – jeigu Lenkijos ir Lietuvos santykiai gerės, bus dar sunkiau, nes suaktyvės legalūs lenkų veiksmai, daug pabėgusių agitatorių grįš į Lietuvą ir t. t.⁶⁸

⁶⁸ Dr. J. Labuko 1934 m. balandžio 2 d. atsakymai į anketos klausimus. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 287–298.

AGRONOMŲ ATSAKYMAI Į ANKETOS KLAUSIMUS

1933 m. gruodžio 19 d. Trakų apskrities agronomas (nepasirašęs pavardės, tačiau iš parašo galima spręsti, kad Valatka) siūlo, „kad Trakų apskrities gyventojai greičiau grįžtų prie savo sentėvių kalbos ir pakiltų bendra kultūra, reikėtų imtis štai tokių priemonių:

1) valdžios ir savivaldybės įstaigose vartoti tik lietuvių kalbą; 2) kad sumažinus analfabetų skaičių, daugiau steigti vakarinių kursų suaugusiems; 3) daugiau Trakų apskr. naujokų (ūkininkaičių) imti į kariuomenę ir skirti juos į tas dalis, kurios yra labiau kultūringuose rajonuose; 4) Trakų apskr. laikyti kariuomenę; 4) pavyzdingai sutvarkyti kelius; 5) pravesti plentą, kuriam yra labai daug medžiagos (akmenų) vietoje.“⁶⁹

Kitas agronomas – iš Aukštadvario – V. Rimkus 1933 m. gruodžio 19 d. atsakė, kiek gyventojų kalba lenkiškai: Onušio valsčiuje – apie 40 proc., Aukštadvario valsčiuje – apie 60 proc., Semeliškių – 45 proc. Jie galėtų kalbėti ir lietuviškai, nes moka lenkiškai dauguma, tačiau, kadangi yra įpratę, kalba lenkiškai.

Reikėtų atkreipti dėmesį į suaugusiųjų švietimą, jo organizavimą, platinti spaudą (pigiau arba nemokamai). Ūkininkams teikti įvairias pašalpas (kaip anksčiau buvo daroma) „veislinei medžiagai“, žemės dirbimo įrankiams, geresnei sėklai įsigyti, trobesių statybai ir kt. „Jei stiprės ekonomiškai, stiprės ir tautiškai.“ Nors yra daug organizacijų, bet jose dalyvauja tik lietuvių šviesuomenė – inteligentai, o vietos gyventojai į organizacijas beveik „nesideda“. Išimtis – jaunųjų ūkininkų rateliai.

Jei „lenkuojantys“ užsirašo į šaulius – tai tik turėdami tam tikrų tikslų.

Mokytojai visi tautiškai susipratę ir per mokyklas daug padaro. Tuo tarpu kunigai per bažnyčias galėtų daug padaryti lietuvindami žmones, jei norėtų, „bet jie taikosi prie gyventojų, daugiau demagogiški. Nors atrodo, kad jie varo atletuvinimo darbą“⁷⁰.

Anonimiškame pranešime (greičiausiai rašytame Lietuvos banko Trakų skyriaus vedėjo Juliaus Jakulio) teigiama, kad lenkai mėgina sutvirtinti savo pozicijas pasienio rajonuose, siekdami paimti savo globon smul-

---

⁶⁹ Trakų apskrities agronomo 1933 12 19 raštas Trakų apskrities komendantui. Ten pat, l. 459.

⁷⁰ Ten pat, l. 460.

kaus kredito draugijas. 1933 m. pradžioje Kauno lenkų smulkaus kredito draugija siūlė Aukštadvario ūkininkų smulkaus kredito bankui 7 proc. paskolą su sąlyga, kad jis grąžins visus kreditus Lietuvos ir Žemės bankams, o naudosis tik jų kreditais, nors pati Kaune skolino už 10–12 proc.

Pavyzdžiui, Žiežmarių draugijos vedėjas „gaudyte gaudė paskolas ir išdavė savo nariams gana stambias sumas“, o dabar jų būklė sunki, skolinkai neišgali net procentų sumokėti. Reikia kredito draugijoms apdairumo, kad dirbtų patikimi asmenys, „pastatyti sumanius, sąžiningus veikėjus, tikrus lietuvius, gerus visuomenininkus. Panašių asmenų Trakų rajono kooperatyvai neturi“⁷¹.

MOKYTOJŲ ATSAKYMAI

1933 m. gruodžio 16 d. mokytojas iš Daugirdiškių S. Dulkė⁷² daug rašė apie Semeliškių valsčių, kad jo valdybos knygoje, kur pateikti gyventojų pasų duomenys, nenurodyta tautybė, „o klausinėti tiesiog piliečių yra nepatogu“. Be to, to valsčiaus valdyboje teiravosi ir mokytojai.

Nemoka lietuviškai vaikai nuo 8 metų: Daugirdiškių kaime – 106 (moka 80), Užkryžių kaime – 39 (moka 18), Prudžionių kaime – 58 (moka 39), Lelivos kaime – 20 (moka 38).

Kiek žinoma, administracinė linija dažniausiai pereinama kontrabandos gabenimo, giminių lankymo ir šnipinėjimo tikslais. Anot mokytojo, geriausi motyvai įtikinti, kad Lietuvoje geriau, yra šie: lenkai giriasi, kad turi savo druskos – tačiau ji neįperkama ir gyventojai ją neša iš Lietuvos kaip kontrabandą, nes druska – kasdieninė prekė ir turtuoliui, ir vargšui. Okupuotoje Lietuvoje (t. y. Lenkijos pusėje) dar brangesnis yra cukrus, sacharinas, tabakas, pipirai... Blogai, kai Lietuvoje valstybės išdo eikvo-

⁷¹ Ten pat, l. 461.

⁷² Daugirdiškių mokyklos mokytojas S. Dulkė buvo aktyvus Semeliškių valsčiaus veikėjas, vienas aktyviausių savo apylinkės Tautininkų organizacijos lyderių.

jimas (pašto ženklų⁷³ afera ir pan.) sudaro palankias sąlygas lenkų agitacijai.

Mokytojas S. Dulakė puikiai ir plačiai aiškino kalbos, istorijos žinių reikšmę. Mokėjo paaiškinti, kad kalbantys ta pačia kalba ir tos pačios tautybės gali būti skirtingų tautų. Nes „lenkininkų“ pagrindiniai argumentai buvo gana primityvūs: kas kalba lenkiškai – tas lenkas, jog Vilniaus krašte gyvena lenkai, kad čia pigesni drabužiai, todėl geriau gyventi...

Semeliškių valsčiaus savivaldybėje „(pulk. p. Matulionio ir kitų rūpesčiu) pavyko pravesti visus lietuvius. Jei kyla nesusipratimų, tai ne iš tautybės srities“. „Iki šiol (o ypač seniau) tautybės klausimas buvo sprendžiamas tik iš gyventojų pareiškimų. Dažniausiai į minėtą klausimą gyventojai atsako (turiu galvoje Semeliškių valsčių): „Nežinau... Namie kalbame gudiškai (lenk.). Tiesa, žmona gudiškai (lenk.) dar sunkiai kalba, o vaikai supranta ir lietuviškai... Kaip norit, taip rašykit.“

Mokytojas pageidauja, kad pasienio policijos viršininkai neleistų policininkams „lenkuojančių gyventojų kolyti“, vadinti išgamomis, lenkais, gudais ir pan., kas dažnai pasitaiko. Iš Daugirdiškių kaime gyvenančių 7 policininkų tik 2 netinkamai elgiasi. Pažangesni vietos gyventojai tuo piktinasi. „Juk lietuvių pravardžiuoti lenku – berods didžiausias užgavimas!“ <...> Reikia tik mokėti juos patraukti, kad nežiūrint jų kalbos („kuri toli gražu ne lenkiška!“), jie yra lietuviai. Reikia mokėti išnaudoti vietinius vietovardžius, pavardes (Daugirdiškėse yra 39 gyventojai, turintys pavardę Dulakė, Gaidukas (35 gyventojai) ir t. t.) <...> Pademarklinijos gyventojų kalba – gudiškas lenkiškas kratynys. Tos kalbos griaučiai (galūnės, kirčiai, išsireiškimo būdas) yra lietuviški.⁷⁴

Šaulių sąjungos Semeliškių būrys savo tikslo nepasiekia, nes blogai kontroliuojamas. Gerai sekasi šiuo požiūriu Tautininkų sąjungai, kuri geriau tvarkoma iš centro ir apskrities. Semeliškių Tautininkų skyrius sie-

---

⁷³ Tikriausiai turima galvoje garsaus poeto brolio, tuometinio Lietuvos pašto ir telegrafo valdybos direktoriaus Adolfo Sruogos sumanyta afera, kai buvo tyčia leidžiami netikri, turintys defektų Lietuvos pašto ženklai, daugelio filatelistų perkami didelėmis kainomis. Spauda 1933 m. plačiai rašė apie šią aferą. 1935 m. A. Sruoga buvo nuteistas 15 metų kalinimo, mažesnes bausmes gavo jo talkininkai. Pašto ženklų afera – dažniausiai minimas ir bene vienintelis pavyzdys, kompromituojantis Lietuvos valstybės institucijų veiklą.

⁷⁴ Kaip pavyzdį pateikia vietinių vartojamas lenkiškas frazės: „prywioz wozik żagarou“ („atvežiau vežimaitį žagarų“), „pošoru pšinios“ („atnešiau pašaro“), „pšinios rezginy siana“ („atnešiau rezginę šieno“) ir t. t.

kia kiekviename kaime turėti bent po vieną tautininką, „per kurį galima varyti liet. akciją ir gauti iš jo reikalingų žinių tai akcijai racionalizuoti“.

Platesniu mastu lietuvinimo darbą dirba mokyklų inspektorius V. Staugaitis ir Semeliškių mokyklos vedėjas A. Palionis. „Savivaldybės organai išduodami pasus nutautusiems gyventojams turi sugebėti be spaudimo išgauti prisipažinimą, kad interesantas yra lietuvių tautybės.“

Tautininkų sąjungai Semeliškių valsčiuje reikia rūpintis, kaip kuo greičiau sustabdyti laikraščio „Chata Rodzinna“ siuntimą, ir siekti, kad bažnyčioje lenkų pamokslai ir evangelijos būtų panaikintos. Semeliškių valsčius gauna 32 egz. „Chatos Rodzinno“, didesnę pusę nemokamai, Daugirdiškės jos neužsisako.

Lenkiškų mokyklų Semeliškių valsčiuje jau nebėra, tačiau, kaip teigia mokytojas S. Dulakė, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų viešpatavimo metu jų buvo net trys, įkurtos vien dėl praktinių motyvų. Tuo metu Trakų apskrityje privalomas mokslas nebuvo įvestas, todėl valdžia neduodavo daug pašalpų (pvz., drabužiams). O lenkų „Pochodnios“ agitatoriai žadėjo duoti veltui ne tik knygų, bet ir „rašomosios medžiagos“, drabužių ir net maisto. Be to, kai kur buvo aiškinama, kad ir lietuvių valdžia, supratusi lenkų kalbos naudingumą, toms mokykloms pritaria ir su laiku jų įsteigs visoje Lietuvoje. Visi Semeliškių valsčiaus mokytojai tautiškai susipratę ir aktyviai prisideda prie krašto atlietuvinimo. Būtų geriau, kad mokytojais čia būtų skiriami vyrai. Pagyvenę tinka labiau, nes tarp jų mažiau „karštuolių ir išsišokėlių“, ir apskritai per mokyklas lietuvinimo akcija „varoma geriausia“.

Ne visi dvasininkai vienodai veikia, nors dvasininkams, anot mokytojo, sąlygos veikti palankios. Pavyzdžiui, Beičonių parapijoje jokių lenkiškų pamaldų nėra (rodos, ir Aukštadvario?), o Semeliškių bažnyčioje kiekvieną sekmadienį skaitoma lenkiška evangelija ir sakomas pamokslas. Tautinių švenčių proga Semeliškių klebonas bando stiprinti gyventojų tautinį sąmoningumą. Ypač šiame darbe aktyvus ir už bažnyčios ribų naujai atvykęs vikaras Baužys. Siūlo Semeliškių bažnyčioje lenkiškas pamaldas panaikinti, o kur tai būtina – pamokslus tyčia sakyti „lenkiškai lietuvišku kalbos kratiniu“ (pvz., „Moja mieli parapijonys!“)⁷⁵.

⁷⁵ S. Dulakės 1933 12 16 atsakymai į anketos klausimus. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 464–470.

Vievio mokytojas Vytautas Buinevičius 1933 m. gruodžio 12 d. parašė emocijų persmelktą laišką, nes matyti, kad tarp jo ir komendanto buvo kilusi įtampa dėl anketos „išlaikymo paslapyje“, tačiau mokytojas, nors ir „be ūpo“, trumpai atsakė į jos klausimus. Lietuviškesni kaimai Vievio valsčiuje – Pakalniškių ir Abromiškių. Kituose kaimuose gyvena beveik vien „lenkuojantieji“. Santykiai su už sienos gyvenančiais arba ūkiniai, arba šeiminiai. Kontrabanda vyksta, nes už sienos pigesnė „manufaktūra“, tačiau „neteko girdėti, kad kas išsitarų apie anos pusės geresnį gyvenimą bent kuriuo atžvilgiu“.

Saikingus mokytojo atsakymus iliustruoja trumpi teiginiai, kaip „taip“ (atsakant, ar iš kariuomenės „lenkuojantieji“ grįžta sulietuvinti), arba „sunku pasakyti“, „negaliu nurodyti“ ir t. t. Anot mokytojo, visi Vievio valsčiaus savivaldybės tarnautojai (viršaitis, sekretorius, taryba ir seniūnai) – lietuviško nusistatymo. Tuo metu nepasitaikė (bent mokytojui neteko girdėti) norinčiųjų užsirašyti lenkais. Bet seniau, valsčiaus vadovybę sudarant kitiems asmenims, buvo visko: „Kas dėl priemonių vartojimo, reikia pasakyti, kad lenkuojantis elementas, ar jis šiaip, ar taip galvotų, vis tik bijo lenko vardu vadintis. Ta aplinkybe reikia naudotis. Pasisėkimas priklausys nuo pasą išduodančio asmens taktikos ir gabumų.“

Į klausimą, ar administracijos organai įpareigoti lietuvinimo darbą dirbti, jam „sunku atsakyti“, nes per organizacijas veikti sąlygos neblogos, bet šauliai turėtų turėti „ypatingų parėdymų“ nutautintose apylinkėse. Vievio valsčiuje yra 3 būriai, kurie „veikia, rodos, normaliai. Tik Kazokiškių būrys, kiek teko girdėti, pasižymi ypatingu nesusitvarkymu. Jokių ypatingų priemonių kraštui atlietuvinti šauliai, rodos, nesiima“. Lietuvinimui tinkamos visos organizacijos. Vievyje yra Tautininkų, jaunlietuvių, VVS, Skautų ir Jaunųjų ūkininkų organizacijų skyriai.

V. Buinevičius mano, kad įstaigoms ir asmenims reikėtų dirbti „bendrai susitarus“. Tačiau, jo manymu, „šiandien dažnai pasitaiko, kad, ką vienas padirba, tą kitas suardo“. Plačiai skaitoma „Chata Rodzinna“, kuri „rodos, siunčiama senai antrašais, nemokamai“. Lenkiškų organizacijų negirdėti, tačiau, „kaip teko patirti, Kauno lenkai nori įsiskverbti į čia įsteigtą gudų švietimo d-ją ir per ją veikti“.

Lenkiškų mokyklų nėra. Organizuotos propagandos irgi. „Mokytojai visi tautiškai susipratę; prie liet. darbo ne tik prisideda, bet dažniausiai jam ir vadovauja. Visų autoritetas, rodos, stovi tinkamoj aukštumoje.“

Mokytojai skiriami į tą kraštą bendra tvarka. Mokytojais dirba 6 vyrai ir 11 moterų (greičiausiai turi omenyje Vievio valsčių). „Lyties skirtumai neturi reikšmės. Turint galvoj jaunimo organizavimą ir sporto propagandą, mano nuomone, moterų darbas čia labai svarbus. Vis tik, mokyklų vedėjai ir atskirų kompleksų mokytojai turėtų būti vyrai. Moteris galima skirti tik ten, kur dirba keli mokytojai. Amžiaus skirtumas neparodo žmogaus privalumų.“

Bažnyčios veikimo sąlygos nėra labai blogos. Vievio valsčiuje, Vievio ir Kazokiškių parapijose, pamaldos laikomos pakaitomis lietuviškai ir lenkiškai (kas antrą šventadienį). „Lietuviškų pamaldų įvedimas buvo padarytas su Vievio klebono žinia ir, rodos, iniciatyva (mat, to įvedimo dalyviai-piliečiai visus nuopelnus priskiria sau).“⁷⁶

Anoniminiame atsakyme į anketos „Per mokyklas“ klausimus (rašė tikriausiai mokytojas, iš rašto, biografinių faktų ir polėkio galima spręsti, kad tai buvo Kaišiadorių amatų mokyklos direktorius Antanas Škėma, nes kamputyje mažomis raidėmis Žutauto parašyta „A. Škėma“). Rašto autorius siūlo mokytojais „į sulenkėjusį kraštą“ skirti tikrus lietuvius, kurie visai nemoka lenkų kalbos ir, pirmiausia, yra tikri patriotai. Mokytojai gali ir suprasti lenkų kalbą, bet patys jokia būdu neturi jos vartoti, kad visur susirinkimuose būtų kalbama lietuviškai. „Lenkai moka nuduoti ir dažnai pradeda kalbą lietuviškai, bet tuoj toliaus traukia lenkiškai ir dažnas lėtas ir nuolaidus lietuvis pasiduoda.“

Mokytojas, anot A. Škėmos, jokių būdu neturėtų vesti lenkės. Visų jų draugų ir pažįstamų, kurie vedė lenkes, šeimos tapo lenkiškos. Rusų laikais tarnaudamas Lenkijoje matė, kaip lenkų motinos „prieš kryžių su ašaromis pasižadėdavo mylėti ir vartoti tik savo lenkišką kalbą, nors kuri ištėkės už kitataučio“. Taigi, jam atrodo, kad „norėdami užmigdyti savo sąžinę drįsta kalbėti, kad gryna lenkė gali būti ir lietuvė. Tas yra absurdas – lenkė patriotė ir liks lenkė“.

Lavinant vaikus reikia supažindinti juos su Lietuvos gamta, geografija, poezija, dainomis. Nes kas buvo tolimuose kraštuose, visada ilgėjosi Lietuvos gamtos, lietuviškų dainų. „Mano nuomone, dar ir šiandien svetimtaučiai – ypatingai lenkai ir vokiečiai, daug žalos daro Tėvynei Lietuvai, nuduodami ir skaitydami save lietuviais, pjudo ir šmeižia jiems žalingus

⁷⁶ V. Buinevičiaus 1933 12 12 laiškas ir atsakymai į anketos klausimus. Ten pat, l. 474–475.

lietuvius patriotus. Iš tokių patriotų lietuvių ne vienas bijodamas intrigu pasyviai žiūri į lietuvinimo darbą.“

A. Škėmos nuomone, „norint sustiprinti lietuvinimo akciją pafrontėj, reikalinga praplėsti lietuviškų mokyklų tinklą. Mokytojais skirti tik rinktinis žmones: tikrus lietuvius, gabius, taktingus ir iškalbingus. Svetimtaučiai ir svetimšaliai čia jokių būdu netinka. Be to, mokyklose turi būti ypatingai išplėsti ir gerai pastatyti lituanistikos dalykai: Lietuvos istorija, Lietuvos geografija ir Valstybės mokslas, ir kiti dėstomieji dalykai, kiek yra galima, turi būti persunkti lietuviškumo dvasia.“ Lietuvinimas turi vykti ne tik per šventes, o „planingai ir nuolatina“⁷⁷.

Dar vienas anoniminis atsakymas su trumpais komentarais, tačiau nuosekliai neatsakant į klausimą greičiausiai priklauso Trakų (Kaišiadorių) apskrities II mokyklų rajono inspektoriui Staugaičiui. Anot jo, nutautėję pasienio valsčiai – Vievio, Semeliškių, Aukštadvario, Onušio, ypač pirmi trys. „Nutautimas įleidęs šaknis jau į šeimą, tad ir lietuvinimas turi būti pradėtas nuo šeimos. Papročiai, kalba, giesmės, šermenys, laidojimai lenkiški, bažnyčios apeigos dar žymia dalia lenkiškos. Nesimato bažnyčios akcijoje aktingos lietuviškos linijos, yra kas tai, ką galima būtų pavadinti tūpčiojimu prieš lenkus dvarininkus. Tas pat pastebėta kai kuriose savivaldybėse ir kitose įstaigose.“

Nutautėjamą išlaiko šeimos papročiai, lenkų dvarininkų atkaklumas laikantis lenkiškumo, kai kurių dvarų duodamos lenkiškos knygos, veltui siunčiamas laikraštis „Chata Rodzinna“, dovanojamos maldaknygės ir panašiai. „Lenkuojančių“ šeimų vaikai mokyklose išmoka lietuviškai žodžiu ir raštu, gauna dovanų lietuviškų maldaknygių ir neturi progos mokytis lenkiškai.

Vienas svarbiausių veiksnių būtų Aukštadvario vidurinės mokyklos išplėtimas, kad „iš jos išeitų stipresnis vietos inteligentijos luomas“. Savivaldybės ir kitos įstaigos turėtų tik lietuviškai kalbėti, „čia yra pagrindinis dėsnis išmokinti jau suaugusius lietuviškai“. Pasus išduodant griežtai sekti, kad nebūtų užrašomi „gudais“, „lenkais“, nes tai „labai veikia nutautusius moraliai ir kartu duoda daug medžiagos statistikai“. Todėl valsčių viršaičiai ir sekretoriai šioje srityje neturi daryti klaidų.

Į šaulius vietinius reikia priimti atsargiai, nes yra norinčių įstoti ir buvusių peoviakų, ir panašių, turinčių savo tikslų. Daug padeda liaudies

---

⁷⁷ Anoniminis raštas. Ten pat, l. 476–477.

universiteto paskaitos ir „taktiškas džentelmeniškas šio krašto šviesuolių apsiėjimas su vietos žmonėmis“. Į šį kraštą skiriami valdininkai turi būti blaivūs, pavyzdingo elgesio, taktiški. Lenkybės lizdai – pas šlėktas, dvaruose. Aukštadvario kredito draugijoje buvo toks Homeneckas – „didis lenkas ir stiprus, tačiau susikompromitavo ir pabėgo Lenkijon. Dabar lenkų vadų akcija susilpnėjo. Išsprogdinimas Homenecko buvo rengtas planuotai. Taip reiktų daryti, pulti visus jų lizdus be pasigailėjimo. Jeigu lizdų nedraskysim, lenkų paukščiai ilgai čiuilbės“.

Mokytojai dirba sėkmingai, tik reikia daugiau atsargos leitenantų („žinoma, rimtų“), daugiau vyrų, o ne moterų. Mokytojas turi vietoje gyventi ilgiau, kad susigyventų su vietiniais, tada taps įtakingesnis. Labai svarbu, kad mokytojai dirbtų bendraudami su kunigais, taip yra daugelyje nutautėjusių valsčių, „gi ypatingai tai ryšku Vievyje, Beižonyse, Aukštadvaryje ir Semeliškėse“. Labai padeda mokytojų vaikams dovanojamos maldaknygės⁷⁸.

Trakų (Kaišiadorių) V šaulių rinktinės kapitonas Ciunis išvardijo sulenkėjusius kaimus: Žaslių valsčiuje – Surveliai, Šilonys ir kiti, iš viso 11 kaimų (pusiau lietuviški-lenkiški neįtraukti), Kaišiadorių valsčiuje – Palomenė, Karlauka, Penki valakai. Vievio valsčiuje tokių kaimų 27, Aukštadvario – net 31, o Onušio – 19. Mažiausiai „lenkuojančių“ kaimų – Kietaviškių valsčiuje, tik 3 – Perkūnkiemis, Ašakieniai, Taduliškis neprenumeruoja laikraščių dėl tamsumo ir neturto⁷⁹.

Iš Trakų apskrities komendanto susirašinėjimo matyti, kad apskrityje jau anksčiau vyko tiek organizuotas, tiek stichiškas nemokamų lietuviškų maldaknygių platinimas vaikams. 1934 m. pradžioje įvairių mokyklų vedėjai teikė ataskaitas mokyklų inspektoriams, kaip jiems sekasi platinti lietuviškas knygas. Pavyzdžiui, 1934 m. vasario 27 d. Karapolio mokyklos vedėjas pranešė, kad sausio 16 d., dalyvaujant tėvų komiteto nariui A. Kubekui, kun. A. Žilinskui, vaikams, kurie tais metais buvo darbštesni, dalijamos maldaknygės, ir žadėjo vėl apdovanoti tuos, kurie „mokysis gerai lietuviškai skaityti ir kurie pasižada iš jų visuomet melstis tiek namie, tiek bažnyčioje“⁸⁰.

⁷⁸ Ten pat, l. 478.

⁷⁹ Kap. Ciunio sudaryta apskrityje skaitomų laikraščių suvestinė. Ten pat, l. 369–370.

⁸⁰ Karapolio mokyklos vedėjo raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų inspektoriumi. Ten pat, l. 316.

Aleksandriškių pradžios mokyklos mokytojas (greičiausiai A. Čiurinskas) rašė Trakų apskrities II mokyklų rajono inspektoriui apie knyge-
lių dalijimą, kad tai svarbu⁸¹.

Kazokiškių mokyklos mokytoja 1934 m. vasario 21 d. pranešė inspek-
toriui, kad mokiniams maldaknyges dovanoja jau antrą kartą. Visi, kurie
gavo tokią dovaną, džiaugėsi, tačiau nebuvo įmanoma visų norų paten-
kinti, nes maldaknygių trūko. Tokios dovanos buvo teikiamos per Kalėdų
šventes prie vaikams papuoštos eglutės⁸². 1934 m. kovo 20 d. II mokyklų
rajono inspektoriui Kazokiškių mokyklos vedėja O. Smolskaitė padėko-
jo už gautas lietuviškas maldaknyges, kurias dalija vaikams. „Yra vaikų,
kurie turi ir lietuvišką, ir lenkišką maldaknygę, tačiau į bažnyčią nešasi
lietuvišką, o tėvams pasiteisina, kad jiems sunku lenkiškai skaityti.“ Mo-
kytoja išdalijo vaikams maldaknyges, kiekvienoje įrašiusi vaiko vardą ir
pavardę. Tą pačią dieną pas ją atbėgo 16 metų mergaitė „balsiai raudo-
dama“, kuri susijaudinusi kartojė žodį „knyga“. Pasirodo, ji pametė gautą
maldaknygę, tad jai nuraminti beliko padovanoti kitą – „mergaitė staiga
nurimo, ėmė juoktis ir linksma nubėgo namo“. Mokytoja galvojo, kaip
pasielgs suradę pamestą knygą. Ji nustebo, kad lietuvišką knygą radęs
žmogus jos nesudraskė, o grąžino mergaitei. Išmokę skaityti iš lietuviškų
maldaknygių žmonės skaito ir kitas knygas, nes anksčiau tik paveiksliu-
kus išsikarpydavo⁸³.

Aleksandriškių mokyklos vedėjas (be pavardės, be datos, greičiausiai
A. Čiurinskas) maldaknyges dalijo kasmet per Vasario 16-osios šventę.
Pavyzdžiui, tais metais buvo pranešta – kas geriau mokysis, gaus dovanų
po maldaknygę. Net jaunesni mokiniai ėmė įtikinėti, kad jau gerai skaito.
Į šventę pakvietė Kernavės kleboną kun. N. Švogžlį–Milžiną, tėvų komi-
tetą, tėvus, jaunimą. Susirinko apie 200 žmonių. Apie Vasario 16-osios
reikšmę kalbėjo mokytojas A. Čiurinskas, apie tautos atgimimą –
kun. N. Švogžlys. Po kalbų sušukta „valio“ tautos vadui, savanoriams,
ministrams, inspektoriams, mokytojams, tėvams ir jaunimui. Paskui

---

⁸¹ Aleksandriškių mokyklos mokytojo raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų inspek-
toriui. Ten pat, l. 318.

⁸² Kazokiškių pradžios mokyklos mokytojos 1934 m. vasario 21 d. raštas Trakų apskrities
II rajono mokyklų inspektoriui. Ten pat, l. 345.

⁸³ Kazokiškių pradžios mokyklos vedėjos raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų ins-
pektoriui. Ten pat, l. 321.

mokyklos choras padainavo kelias dainas. Tada „mokytojų radio įnešta į klasę, kur perduota buvo ir muzika iš Kauno“. Anot A. Čiurinsko, baigęs mokyklą vaikas rašo ir skaito, susirašinėja su giminėmis lietuviškai, nors namie kalba, kaip įpratęs. Mokytojo manymu, lietuviška maldaknygė išstumia lenkišką⁸⁴.

Drabužnykų mokyklos vedėjas 1934 m. vasario 24 d. rašo, kad dalijo maldaknyges priėjusiems išpažinties. Jomis naudojasi ne tik vaikai, bet ir šeima. Būna, kad anksčiau naudojo lenkiškas, bet joms susinešiojus, turėdami lietuviškas, lenkiškų nebeperka, naudojasi lietuviškomis⁸⁵.

Nikronių mokyklos vedėjas 1934 m. vasario 24 d. rašė inspektoriui, kad vaikams irgi dovanoja maldaknyges, iš kurių jie noriai meldžiasi. „Tėvai, nors ir nutautę, tam nesipriešina, jie tame numato tik religinio jausmo stiprinimą vaikuose ir, žinoma, džiaugiasi tuo.“⁸⁶

Miciūnų mokykloje maldaknygės vaikams dalintos 1933 m. gruodžio 21 d. dalyvaujant Aukštadvario parapijos klebonui ir mokyklų kapelionui kun. Albinui Žilinskiui bei Miciūnų mokytojui Jonui Kvikliui⁸⁷.

Semeliškių valsčiaus Neciūnų mokyklos mokytojas 1934 m. vasario 17 d. rašo, kad pasaulietinio turinio knygelių prieš kelerius metus duodavo ir Švietimo ministerija. Jos – dar geriau, nes maldaknyges skaito tik jos savininkas per šventes, o pasaulietines knygas – visi ir visada⁸⁸.

Trakų apskrities II mokyklų rajono inspektorius 1934 m. kovo 22 d. perduoda šias iš mokytojų gautas žinias ir jų pasiūlymus Trakų apskrities komendantui, išskeldamas sumanymą dovanoti jaunimui lietuviškus giesmynėlius, kad galima būtų išnaikinti „įsisenėjusį paprotį giedoti lenkiškai per pakasynas, šermenis, budynes“⁸⁹, kad per pirmus tris 1933 m. mėne-

⁸⁴ Aleksandriškių mokyklos vedėjo raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų inspektoriui. Ten pat, l. 323.

⁸⁵ Drabužnykų mokyklos vedėjo 1934 02 24 raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų inspektoriui. Ten pat, l. 325.

⁸⁶ Nikronių mokyklos vedėjo 1934 02 24 raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų inspektoriui. Ten pat, l. 327.

⁸⁷ Miciūnų mokyklos vedėjo 1934 02 09 raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų inspektoriui. Ten pat, l. 333.

⁸⁸ Neciūnų mokyklos vedėjo 1934 02 17 raštas Trakų apskrities II rajono mokyklų inspektoriui. Ten pat, l. 337.

⁸⁹ Trakų apskrities II mokyklų rajono inspektoriaus 1934 03 22 raštas Trakų apskrities komendantui. Ten pat, l. 350.

sius 44 mokyklos surengė 533 susirinkimus ir daug kitų renginių (paskaitų, vakarų, eglučių, dainų, ekskursijų ir t. t.), juose dalyvavo 37 000 gyventojų. Pateikta lentelė, kurią sudarė pradinių mokyklų inspektorius⁹⁰.

II Trakų apskrities mokyklų rajonas apėmė Vievio, Aukštadvario, Semeliškių ir Onušio valsčius, t. y. toliausiai nuo apskrities centro Kaišiadorių ir arčiausiai pasienio, kur labiau paplitusi ir lenkų kalba. Kiek kitoks vaizdas susidarė iš pranešimų, kuriuos atsiuntė Trakų apskrities I mokyklų rajono mokytojai. Pavyzdžiui, Žaslių pradžios mokyklos Nr. 1 vedėjas Adolfas Baumilas (kartu jis buvo ir Žaslių šaulių būrio valdybos pirmininkas) 1934 m. kovo 2 d. rašė komendantui, kad valsčiuje „lenkuojančio elemento“ yra, tik žymiai mažiau negu palei administracinę liniją.

Žaslių valsčiuje dirba 24 mokytojai, dauguma jų priklauso tautinėms organizacijoms, visi 25–40 m. Kelios vyresnio amžiaus mokytojos yra krikdemiško nusistatymo. Apie mokytojų, gyvenančių kaimuose, kultūrinį darbą A. Baumilas nieko konkretaus pasakyti negalėjo, jo nuomone, dvasininkams prie lietuviškumo platinimo prisidėti sąlygos palankios, miestelėnus, kurių dauguma „lenkuojantys“, reikėtų įtraukti į bažnytinius chorus. Kunigams pamokslus vertėtų sakyti ne tik apie Dievą, Bažnyčią, bet ir apie meilę tėvynei⁹¹.

Trakų apskrities I mokyklų rajono inspektorius Rapolas Butkus apskrities komendantui apibūdino visos Trakų (Kaišiadorių) apskrities padėtį, tačiau remdamasis patirtimi, įgyta prieš ketvertą metų, kai gyveno Kaišiadoryse:

„Trakų apskritį labiausiai lenkuoja Vievio, Semeliškių, Aukštadvario ir Onušio valsčiai. Galima sakyti, kad 75 % Vievio vals. gyventojų namie kalba lenkiškai gudišku žargonu, tačiau apie pusė gyventojų moka valstybinės kalbos. Semeliškių vals. lenkuoja kokia penkta dalis, Aukštadvario vals. apie 40 %, Onušio vals. apie 15 %. Steigiant lenkiškas mokyklas 1926 m. pasižymėjo aktingumu Vievio vals. Zabožės kaimas, Panerių dvaro apylinkė, Samiliškių vals. Bagdonių km., Zailgų kaimas ir Daugirdiškių kaimas, Aukštadvario vals. Karapolio rajonas ir Onušio vals. Nikronių ir Vieštartonių kaimai.

---

⁹⁰ Trakų apskrities II mokyklų rajono inspektorius 1934 03 22 raštas Trakų apskrities komendantui. Ten pat, l. 371–372.

⁹¹ Žaslių mokyklos vedėjo A. Baumilo 1934 03 01 raštas komendantui. Ten pat, l. 383.

Pasuose lenkais užsirašiusių labai maža, turbūt valsčių savivaldybių tarnautojai šia kryptimi yra reiškę iniciatyvos. Iš kitos pusės, tatai parodo, kad lenkuojantieji nebūtinai laiko save oficialiai lenkais.

Rinkimai į buvusius seimus parodėdavo, kad lenkuojančių yra keletriopai daugiau. Daviniai apie balsavusių skaičių yra valsčių savivaldybių raštinėse, iš kurių galima pastebėti jų dislokaciją.

Sulenkėjusių tarpe yra įvairaus aktyvumo žmonių. Tuo žvilgsniu stipriausias elementas yra miesteliuose (Žasliai, Vievis, Aukštadvaris, Onuškis), kaimuose sulenkėjimas nėra tiek sąmoningas. Yra apylinkių, kur lenkėjimas buvo prasidėjęs visai neseniai. Ten sulenkėjimas greit nyksta. Aukštadvario apylinkėje Gedanonių, Tolkuškių rajonai. Pafrontės sulenkėjimą ir bendrai atsilikimą palaikė didelis tamsumas (yra kaimų, kur senesni žmonės nė vienas nemoka rašyti). Žemės nederlingumas ir ūkininkavimo primityvumas taip pat palaiko lenkybę. Šitos aplinkybės labai sunkina artintis prie aukštesnės kultūros.

Lietuvinimas pafrontės buvo pradėtas per bažnyčias ir per slaptas mokyklas, gyvavusias jau prieš karą. Kur anksčiau įvestos pamaldos lietuviškai į bažnyčią, ten žmonės greičiau palinko į mūsų pusę (Semeliškės, Užuguostis). Kazokiškio ir Vievio bažnyčios vėliau susilaukė pamaldų lietuvių kalba, todėl ten stipriau laikosi lenkybė. Prie kiekvienos bažnyčios sulenkėjusioje apylinkėje turėtų būti geras bendras choras, kuris mokėtų giedoti lietuviškai ir lenkuojančius.

Nesant privalomo mokymo, mūsų pradžios mokyklos pafrontėje turėjo nedaug mokinių ir lietuvinimas nėjo pakankamai greitu tempu. Įvedus privalomą mokymą visi mokyklinio amžiaus vaikai turi išmokyti mokyklose lietuviškai ir tatai pavyksta, nors ne galutinai. Kad vaikai neužmirštų lietuviškai, pafrontėje reikalinga kai kurių naujų priemonių, kurių nėra grynai lietuviškose apylinkėse.

Vaikai turi išmokyti pafrontės mokyklose bažnytines giesmes lietuviškai, gauti maldaknygių ir kitų knygų. Mokiniai turi palaikyti ryšius ir toliau su mokykla. Jie turi gauti iš mokyklos skaityti lietuviškų laikraščių ir knygų, jau išėję iš mokyklos. Tuo tikslu pradžios mokyklų knygynai turi būti labai žymiai padidinti. Žinoma, tai liečia pafrontės rajonus. Bendrai pafrontėje mokykla turėtų aprūpinti gyventojus knygomis, kuo dabar rūpinasi „Pochodnia“. Prie mokyklų turėtų būti šioki toki suaugusių vaidintojų būreliai ir sporto mėgėjų vienetai. Žiemos vakarais visi norintieji turėtų rinktis į

mokyklą ir ten bendrai skaityti laikraščius. Miesteliuose (Žasliuose, Vievų, Aukštadvary, Onušky) turėtų būti įsteigti vaikų darželiai.

Aiškus dalykas, kad mūsų pusėje ūkininkams gyvenimas lengvesnis: mažesni mokesčiai, valstybinė parama organizuojant pieno ūkį, auginant bekonus ir bendrai agronominė pagalba tvarkant ūkį. Nieko nėra panašu okupuotame Vilniaus krašte. Daug kenkia ta aplinkybė, kad pafrontės juosta yra toli nuo kelių ir didesnių centrų. Ši aplinkybė atpigina vietos produktus. Čia reikalinga valstybinė pagalba. Visi kaimai pafrontėje be jokios eilės turi išsiskirstyti vienkiemiais. Pienines turėtų organizuoti Ūkio rūmai, nes vietos gyventojui, nesant inteligentų, tatai sunkiai pasiekiami.

Lenkuojantis elementas turėtų būti atsargiai priimamas į šaulių sąjungą, nes pasitikėjimą gali išnaudoti blogam. Mokytojais pafrontėje tinka žmonės, pažįstą šį kraštą ir moką gerai lenkiškai, aišku, patriotai, vyrai, sugebą dirbti organizacinį darbą. Labai reikia vengti mokytojų ir tarnautojų kitose įstaigose, siunčiamų į pafrontę drausmės sumetimais. Nusikaltę čia jokių atvejų nepasitaisys, o pagadins labai daug.

Mokytojai neturėtų pašiepti lenkuojančių ir dėl niekų skųsti, kad tuo būdu galėtų daugiau įsigyti simpatijų ir laimėtų tokiu būdu žmonių orientacijoje. Visi valstybės tarnautojai pafrontėje negali tyčiotis iš gyventojų“, – perspėjo mokyklų inspektorių R. Butkus⁹².

SAUGUMAS IR POLICIJA

Anoniminis (su komendanto prieraišu, kad tai – saugumo rajono viršininkas) autorius atsako tik į porą anketos klausimų. Pirmiausia jis pateikia statistinius duomenis, kad „gyvenančių 25 kilometrai nuo sienos Trakų apskrityje viso yra 7026 žemės savininkai-ūkininkai. Iš jų oficialiai lenkais užsirašiusių tik 17, baltgudžių 600, rusų 105, žydų 26, totorių 2“. Pilietybės požiūriu iš jų kaip svetimšaliai užregistruoti tik du. Iš paminėtųjų 18–20 proc. yra „griežtai lenkuojančių“ ir beveik nemokančių lietuviškai. Pavyzdžiui, Žaslių valsčiaus Korsakų kaime yra 40, Benkūnų kaime – 19, Burbiškių – 20 ūkininkų, Dainavos – 36, Šešonių – 48, Maskoliškių – 7, Senkonių – 26 ūkininkai, Padvarių – 21 ūkininkas, ir jų

---

⁹² Inspektoriaus R. Butkaus raštas Trakų apskrities komendantui. Ten pat, l. 384–386.

šeimos yra „griežtai lenkuojančios“ ir lietuvių kalbą mažai vartojančios.

Santykiai su kita pasienio puse – daugiausia kontrabandiniai. Propaganda mažai turi įtakos (išskyrus fanatikams), nes anos pusės ūkininkai „daugiau suspausti ir nusiskundžia“. Materialinė Lietuvos būklė geresnė, nes mažesni mokesčiai ir taip griežtai nevaržoma. Kai kurie pereina sieną ir šnipinėjimo tikslais, „iš ko taip pat uždarbiauja“⁹³.

1933 m. gruodžio 20 d. karo komendantui į anketos klausimus atsakęs Trakų apskrities policijos vadas teigė: „Visame pasienyje sąlygos šaulių sąjungai veikti žymiai blogesnės, nei kitur. Lenkuojantieji šauliams nepritaria ir į šaulių sąjungą nesirašo. Kurie ir užsirašo į šaulių sąjungą, tai su tikslu, kad galėtų laikyti ginklą, bet kaip šauliai yra visai pasyvūs.“ Šauliai pasienyje lietuvindami gyventojus mažai deda pastangų.

Policijos vadas pateikia kai kurių arčiausiai pasienio esančių šaulių būrių statistinius duomenis. Onušio valsčiuje – 7 būriai: Onušio būrys – apie 60 narių (vadas – Juozas Kubilius), Dusmenų – 40 (vadas – Bronius Katlauskas), Žilinių – apie 35 (vadas – mokytojas Martinkaitis), Kaniukų – apie 30 (vadas – pasienio policijos I rajono viršininkas), Gudakiemio – apie 30 (vadas – Petras Karūžas), Antokolio – apie 40 (vadas – Salvas Karpičius), Panošiškių – apie 60 (vadas – Pasienio policijos II rajono viršininkas).

Semeliškių valsčiuje – 3 būriai: Semeliškių 9-as būrys – apie 40 narių (vadas – mokytojas Staniūnas, būrio pirmininkas – mokytojas Palionis), Beižonių 12-as būrys – apie 30 narių (vadas – mokytojas Kazakevičius, pirmininkas – kun. S. Rudžionis), „šimtinė šaulių“ – apie 120 narių (vadas – atsargos vyr. ltn. Jurgelis). „Bendrai visi būriai pakrikę ir reikalingi nuodugnaus pertvarkymo, nes didesnė šaulių dalis yra neaiškūs ir į sąjungą yra įstoję anksčiau ir su tikslu, kad gavus ginklą.“ Vievio valsčiuje – Vievio būrys (apie 25 narius) ir Pakalniškių būrys (apie 20 narių).

Anot policijos vado, ir kitos organizacijos (tautininkai, jaun lietuviai, Vilniaus vadavimo sąjunga ir pan.) „atlietuvinimo darbu“ ir veiklumu nepasižymi.

Pasienyje, „išskiriant vieną kitą mokytoją, iš privačių asmenų, gyvenančių vietoje, veikėjų atlietuvinimo darbe nėra“. Valstybės, savivaldybių ir kitų organizacijų tarnautojai daugiausia „žiūri vien tik savo asmeninių reikalų ir prie atlietuvinimo darbo labai mažai tepresideda“.

⁹³ Anoniminis raštas Trakų apskrities komendantui. Ten pat, l. 479.

„Lenkiškas elementas“ beveik nesireiškia, nes nei valdiškų, nei visuomenės lėšomis išlaikomų lenkiškų mokyklų nėra, dėl jų organizuotos agitacijos taip pat. Dažniausiai gaunami lenkiški laikraščiai – 38 (Onušio valsčiuje „Chata Rodzinna“ – 36, „Dzien Kovenski“ – 2 egz.), Vievio valsčiuje – 55. Kitose vietose lenkiškų laikraščių gaunama labai nedaug. Pasiestyje mažai skaitančių lenkiškai, nes daug gyventojų nemoka skaityti.

Mokytojai šiame krašte tautiškai susipratę (daugiau arba mažiau), tačiau lietuvinimo darbu mažai dirba, išskyrus vieną kitą. Mokytojus skiria švietimo ministerija, atsiklaususi vietinio mokyklų inspektoriaus. Onušio, Vievio ir Semeliškių valsčiuose yra 36 mokytojai vyrai ir 26 moterys. Šiame krašte labiau tiktų vyrai nuo 25–35 metų, nes yra veiklesni, turi daugiau iniciatyvos „ir fiziniai ne taip greit nuvargsta“.

Dvasininkai šiame „lietuvinimo darbe“ pasyvūs, ypač Onušio valsčiuje. Onušio bažnyčioje pamokslai sakomi ir giedama lietuviškai. Semeliškių bažnyčioje šventadieniais sakomi du pamokslai – lietuviškai ir lenkiškai, „nors lenkiškai pamokslą sakyti nebūtų reikalo. Čia yra grynai vietos klebono užsispyrimas ir pamėgimas lenkiškų papročių ir kalbos“. Vievio bažnyčioje vieną sekmadienį pamaldos laikomos lietuviškai, kitą – lenkiškai, nes „lenkuojančių“ parapijoje yra daugiau. Kazokiškių – taip pat. Lietuvinimo darbe pasižymėjo Beižionių klebonas kun. S. Rudžionis, „kuris bažnyčioje įvedė lietuviškas pamaldas. Be to, už bažnyčios ribų taip pat dirba atlietuvinimo darbu, dalyvaudamas įvairiose organizacijose, kaip tai: šaulių, Tautininkų sąjungoje ir kitose“. Policijos vado nuomone, šį kraštą lietuvinami daug galėtų padaryti kunigai, bet jie to nedaro, o reikėtų, kad dvasininkai įtrauktų tikinčiuosius į įvairias organizacijas „atlietuvinimo darbui“, „bet ne akcijai vesti prieš Vyriausybę“⁹⁴.

Trakų apskrities pasienio baro viršininkas A. Virbalis, atsakydamas į anketos klausimus, pabrėžė, kad gyventojai Vievio, Semeliškių, Aukštadvario ir iš dalies Onušio valsčiuose „yra daugumoje sulenkėję ir vartoja lenkų kalbą“. Daugiausia nemokančių lietuviškai yra Vievio valsčiuje, iš dalies – Semeliškių valsčiuje. Semeliškių valsčiuje dar yra ir gudų. Kituose valsčiuose, nors namie ir kalba lenkiškai, bet moka ir lietuviškai.

„Visi su mažom išimtim pasienio gyventojai gyvena skurdžiai, kultūroje atsilikę ir, nors kalba lenkiškai, bet oficialiai save vadina lietuviais.

---

⁹⁴ Trakų apskrities policijos vado 1933 12 20 raštas apskrities komendantui. Ten pat, l. 480–481.

Kiek yra oficialiai lenkais užsirašiusių tikrų žinių nėra, bet reikia pasakyti, kad susipratusių lenkų, t. y. kurie vadina save lenkais, yra mažai ir jie jokio aktyvumo neparodo.“

Daug gyvenančių pasienyje turi giminių kitoje pusėje. Kas turi kitoje pusėje žemės – gauna leidimus lauko darbus dirbti, kiti pereina sieną nelegaliai. Iš sulaikomų „nelegalų“ pusė eina per sieną pasimatyti su giminėmis, 30 proc. – parsigabenti kontrabandos, 20 proc. – kitais tikslais.

„Lenkai pirmaisiais metais sulenkėjusius gyventojus stengėsi patraukti savo pusėn įvairiais viliojančiais pažadais ir grasinimais, kad lenkai užims Lietuvą ir visus vietos gyventojus už lietuviškumą smarkiai baus. Gana ilgą laiką sulenkėję vietos gyventojai laukė lenkų ir buvo priešingi lietuviškumo akcijai, bet laikui bėgant lenkų pažadai ir grasinimai nustojo savo reikšmės ir sulenkėję vietos gyventojai lietuviškumo akcijai lengviau pasiduoda. Dabartiniu krizės laiku Okupuotos Lietuvos gyventojų padėtis yra sunkesnė ir jie kenčia didelį skurdą. Jie yra apkrauti didesniais valstybiniais ir savivaldybiniais mokesčiais. Tų mokesčių išieškojimas yra labai griežtas. Ūkio pagerinimo srity nieko nedaroma ir ūkininkais mažai rūpinamasi. Mūsų pasienio gyventojai tai visa matydami nenori ir bijosi lenkų ir noriai pildo mūsų valdžios reikalavimus.“

Paskelbus mobilizaciją dalis buvusių karių į paskirtą vietą neatvyks. Nors į Šaulių sąjungą stoja dažnai dėl to, kad galėtų turėti ginklą ir uniformą. Jaunimas mėgsta vakarones, pramogas, lietuviškas dainas ir žaidimus. Buvę kariai vietinius pamoko lietuviškų kariškų dainų. Kaimuose lenkiškų dainų negirdėti.

Ne visi mokytojai prisideda prie „lietuviškos akcijos“, „yra tokių mokytojų, kurie tik savo pamokas atlieka ir prie lietuviško darbo visai neprisideda“. Paminimi Vievio valsčiaus Malovolės mokyklos mokytojas Simonaitis („seno amžiaus“), Vilūniškių mokyklos mokytojas Bakšys (kairiųjų pažiūrų, socialdemokratas), Semeliškių valsčiaus Daugirdiškių mokyklos mokytojas Dulke, „baltgudis“ ir „vietoje lietuviškos dvasios skiepija vietos gyventojams baltgudiškumą“. To paties valsčiaus Zailgų mokyklos mokytojas Severinas ir Granapolio mokytoja Paškevičiūtė „atlieka vien tik mokyklos darbą“, taip pat ir Onuškiečio valsčiaus Gervinių mokytoja Maziliauskaitė. Visi kiti dirba organizacijose (Šaulių, VVS [Vilniui vaduoti sąjungos], tautininkų), rengia vakarėlius, suaugusiųjų kursus. Geriausiai šiame krašte mokytojauti tinka jaunesni vyrai. „Tam tikras

nuošimtis galima ir reikalinga būtų skirti moteris, nes ruošiant vakarėlius, ypač vaidinimus, reikalingi abiejų lyčių mokytojai.“

Lenkiškų mokyklų Trakų pasienio bare nėra. Vietos lenkai laikosi pasyviai, propagandos nevaro. Per Vievio paštą gauna 53 lenkiškus savaitraščius ir 2 dienraščius. Vievio valsčiaus Zabarijos kaime Vaicekauskas dažnai iš Kauno lenkų knygyno parsiveža seno leidimo lenkiškų patriotinių istorinių knygų ir duoda vietiniams skaityti⁹⁵.

POVEIKIS TARNAVUSIEMS KARIUOMENĖJE

Dabar galima būtų trumpai apibendrinti pastabas dėl lietuviybės poveikio tarnavusiems kariuomenėje. Trakų pasienio policijos baro viršininkas A. Virbalis pabrėžė, kad buvę kariai vietinius pamoko kariškų lietuviškų dainų⁹⁶.

1933 m. gruodžio 20 d. Trakų apskrities viršininko vardu apskrities policijos vadas taip atsakė dėl kariuomenės „lietuviškos akcijos įvertinimo“:

„a) lenkuojantis elementas grįžta iš kariuomenės nežymiai sulietuvinatas, kai kurie betarnaudami kariuomenėje pramoksta pakankamai lietuviškai kalbėti ir grįžę iš kariuomenės išoriai laiko save lietuviais, bet viduje – lenkais, išskiriant vieną kitą paskirą individą;

b) laikui bėgant, buvę tokie kariai namuose susiduria su lenkuojančiu elementu, vėl pasiduoda senai namų dvasiai ir nutautėjusių įtakai, išskiriant vieną kitą asmenį;

c) dauguma buvusių tokių karių išoriai valstybei yra lojalūs, bet valstybinio nusistatymo neturi, esamai santvarkai nepilnai palankūs ir lieka neaiškūs;

d) paskelbus mobilizaciją tokie buvusieji kariai ypatingo nerangumo gal ir nerodys, tai tik dėl jiems žinomai gresiančios bausmės, bet kurie galės – slėpsis, pabėgdami už administracijos linijos;

e) iš lenkuojančių šeimų kilę kariai, grįžę į namus, lietuvinimo darbo patys nevaro ir kitiems nepadedą, laikydamiesi pasyviai. Įvairiose lietu-

---

⁹⁵ Pasienio baro viršininko 1933 12 19 raštas apskrities komendantui. Ten pat, l. 483–484.

⁹⁶ Ten pat, l. 483.

viškose sueigose: vakaruškose, gegužinėse ir t. p., vartoja lenkų kalbą ir dainuoja lenkiškas daineles ir

f) kiek žinoma, lietuvinimo darbas kariuomenės dalyse /auklėjant lenkuojančius jaunuolius/ gana aukštai pastatytas ir daugiau vargiai ką begalima būtų bepridėti. Lenkuojantis elementas tarnaudamas kariuomenėje kiek susipranta lietuviybės atžvilgiu, bet grįžęs iš kariuomenės į namus, vėl susiduria namuose su lenkuojančiu elementu ir po ne kurio laiko įgytas kariuomenėje žinias pamiršta ir vėl nutautėja, nes kiekvieno tokio kario šeimoje nėra nei vieno lietuviško laikraščio ir naudingos lietuviškos knygos. Būtų gera, kad tokiems grįžtantiems kariams iš kariuomenės į namus nekuriam laikui veltui būtų užprenumeruojami pigesni lietuviški laikraščiai, kad grįžęs karys iš kariuomenės galėtų pasiskaityti.⁹⁷

Mokyklų inspektorius Staugaitis rašė, kad kariuomenės poveikis, jo nuomone, yra laikinas: „Kariuomenė per trumpą laiką nutautusį nušlifuoja, bet jis grįžęs [namo] lieka senu vilku.“⁹⁸

Beįžionių kun. S. Rudžionis atsakė, kad „grįžę iš kariuomenės lenkuojantys grįžta prie namų dvasios, prie lietuviško kultūrinio darbo neprisideda“⁹⁹.

Agronomas iš Aukštadvario V. Rimkus 1933 m. gruodžio 19 d. pastebėjo, kad „lenkuojantys grįžę iš kariuomenės sulietuvėja, bet apie 10 % vėl pasiduoda nutautusiųjų įtakai ir dvasiai. Naudinga imti į kariuomenę daugiau šio krašto jaunuolių, bet ten auklėti juos [perduoti] ne grandiniams, puskarininkiams ar viršiloms, kurie neturi takto, juos užgaulioja, o patiems karininkams“¹⁰⁰.

Aukštadvario bažnyčios klebonas A. Žilinskas 1934 m. sausio 3 d. teigė, kad dėl tarnybos kariuomenėje lenkiškai kalbantieji įgyja ir blogų patirčių: „grįžta iš kariuomenės žymiai sulietuvinti. Tik nusiskundžia mūsų kariškių žiaurumu, dideliu niekinimu lenkuojančių ir jų įvairiais būdais pašiepimu. Kai grįžę iš kariuomenės pasipasakoja, šeimose kyla didelė užuojauta iškentėjusiems, niekinimas Lietuvos kariuomenės ir visa to, kas lietuviška. Taip lenkuojantys dar labiau savo dvasioj užsispiria“¹⁰¹.

⁹⁷ Ten pat, l. 480–482.

⁹⁸ Ten pat, l. 478.

⁹⁹ Ten pat, l. 462.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 460

¹⁰¹ Ten pat, l. 433.

1934 m. kovo 2 d. Žaslių pradinės mokyklos vedėjas A. Baumilas Trakų apskrities komendantui teigė, kad „lenkuojantis elementas“, grįžęs iš kariuomenės, tautiškai menkai susipratęs, greit pasiduoda buvusiai namų dvasiai. „Lenkuojantį elementą“ kariuomenėje reikėtų auklėti daugiau didaktiškai, o ne statutiškai, įvesti kariuomenės dalių švietimo ir mokymo programose daugiau tėvynės pažinimo dalykų, dažniau skaityti patriotinio turinio paskaitas, kad jie turėtų progą įsisąmoninti, kas jų bočiai buvo ir kas jie turėtų būti. Tokį elementą, grįžusį iš kariuomenės, reikėtų neatidėliojant įtraukti į kultūrinės organizacijas, kur gyvas ir spausdintas žodis juos „žadintų prie tėvynės pamylėjimo“¹⁰².

1934 m. balandžio 2 d. dr. kun. prelatas Juozas Labukas (Matulaitis) (1894–1979), Kaišiadorių vyskupijos kancleris, teigė, jog daug lenkų iš kariuomenės grįžta „nepakankamai sulietuvinti“ ar netgi priešiška nusistatę, ir tam įtakos turi „kariuomenėje draugų tyčiojimas iš lenkuojančių“. Šauliams irgi prikiša netaktišką elgesį su sulenkėjusiais, jų pravadžiavimą, taip pat pažymi, kad planingam lietuvinimo darbui trukdo Bažnyčios ir valstybės konfliktas¹⁰³, valstybę sutapatindamas su A. Smetonos valdžia, rašė J. Labukas.

Anot pasienio policijos baro viršininko, iš kariuomenės grįžęs jaunimas „yra pakankamai sulietuvėjęs ir pradžioje stengiasi lietuviškai kalbėti ir savo lietuviškumą pabrėžti, bet daugumas vėl pasiduoda namiškių įtakai ir vyraujančiai namuose dvasiai, pasidaro indiferentiški ir vartoja lenkų kalbą“. Nors iš pradžių didžiuojasi, kad buvo kariai, po metų kitų viską pamiršta. Pasienio policijos vadas siūlo tarnaujančius kariuomenėje auklėti mokant garbingos tautos istorijos, skiepijant tautiškumą, tėvynės meilę.

Karo komendantas V. Žutautas nusiuntė savo išvadą 1934 m. sausio 25 d. ir II pėstininkų divizijos vadui, lydraštyje įrašęs: „Daug įtakos atlietuvinimui turi kariuomenė, bet po jos grįžę vyrai patenka į tą pačią aplinką ir vėl grįžta prie senų papročių. Be to, kariuomenėje viršilos ir puskarininkiai lenkuojančius kartais pašiepia, persekioja, todėl tokių istorijų prisiklausę paskui ir kiti bijo eiti į kariuomenę.“

Auklėjant sulenkėjusius kariuomenėje reikėtų kreipti dėmesį į aisčių ir slavų skirtumus, į lietuviškus vietovardžius, toponimus, pavardes ir t. t., taip pat į istoriją – kaip susidarė bajorų luomas (šlėktos), iš kur atsi-

---

¹⁰² Žaslių mokyklos vedėjo A. Baumilo 1934 03 01 atsakymas į anketą. Ten pat, l. 383.

¹⁰³ J. Labuko atsakymai į anketą. Ten pat, l. 287–298.

rado kalbantys lenkiškai ir gudiškai, kada atsirado krikščionybė (kad ne tik lietuviai buvo pagonys iki krikšto, bet ir kitos tautos, taip pat ir lenkai, kol jų čekoslovakai nepakrikštijo).

Baigusius tarnauti kariuomenėje būtina ruošti „kovoti už lietuvių grįžus į namus“, kiekvieną išmokyti po keliasdešimt dainų, žaidimų, kad grįžę į namus galėtų kitiems imponuoti, suteikti gyvumo į pramogoms.

Reikėtų instrukuoti pasienio policininkus, kad iš žmonių nesišaiptytų: „Jokiu būdu neturėtų būti gyventojai pravardžiuojami „lenkais“, „gudais“ – bet nuolat kartojama, apgailestaujama, kad Kęstučio sostinės apylinkės gyventojai ir buvę Lietuvos gynėjai svetimų suvedžioti pamiršo savo tėvų kalbą. Žymi dalis šio krašto gyventojų, tiesa, nemoka lietuvių kalbos, bet jie ir lenkiškai kalbėdami nuoširdžiai pasisako esą lietuviai, kad jie gyvena Lietuvoje ir t. t.“

Mokytojas S. Dulakė 1933 m. gruodžio 16 d. rašte, atsakydamas į pateiktus klausimus, pageidavo, kad pasienio policijos viršininkai neleistų policininkams „lenkuojančių“ gyventojų pravardžiuoti, vadinti išgamomis, lenkais, gudais ir pan., kas dažnai pasitaiko. Iš Daugirdiškių kaime gyvenančių 7 policininkų tokie yra 2. Pažangesni vietos gyventojai tuo piktinasi: „Juk lietuvių pravardžiuoti lenku – berods didžiausias užgavimas!“¹⁰⁴

KARO KOMENDANTO IŠVADOS

Trakų karo komendantas plk. lt. V. Žutautas siunčiamos medžiagos lydraštyje Generalinio štabo valdybos II skyriaus viršininkui rašė, kad atsakydamas į anketos „Mūsų pasienio su lenkais tyrimo reikalu“ klausimus, be surinktų duomenų, pateikė ir savo paties samprotavimus, pabrėždamas, kad tarp respondentų „nuomonių priešingumo beveik nėra. <...> Yra griežtų priešinių, bet aš palaikiau tą perdėtu dalyku ir parinkau vidurį. Anketą, kiek pats sugebu, atskirais klausimais ir dabar dar ir toliau tęsiu“.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Ten pat, l. 466

¹⁰⁵ V. Žutauto 1934 01 25 lydraštis. Ten pat, l. 390. Anketos atsakymo trečias egzempliorius, 1934 01 25 nusiųstas II pėstininkų divizijos vadui. Ten pat, l. 389.

KARO KOMENDANTO V. ŽUTAUTO PARENGTA TYRIMO SUVESTINĖ

I. Dėl tikros padėties

Trakų apskrityje palei demarkacijos liniją 25 kilometrų ruože gyvena 7026 ūkininkai, iš jų oficialiai užsirašę lenkais – 17, gudais – 600, rusais – 105, žydais – 26, totoriais – 2. Visi gyventojai, išskyrus 2–3 be pilietybės, – Lietuvos piliečiai. Iš visų paminėtų ūkininkų „griežtai lenkuojantieji ir beveik visai nevartoja lietuvių kalbos“ – apie 20 proc.

Lietuviškai nekalba Žaslių valsčiuje: Korsakų kaime – 40 gyventojų, Benkūnų – 19, Burbiškių – 20, Dainavos – 36, Šešonių – 48, Maskoliškių – 7, Padvarių – 21, Senkonių – 26.

Semeliškių valsčiuje: Beizonių parapijoje iš 2000 gyventojų lenkais užsirašę 282 (pagal 1923 m. statistiką). Nelietuviški punktai – Barboriškių kaimas (buvęs dvaras), Eitulionių kaimas. Pvz., Daugirdiškių kaime iš 106 gyventojų 80 moka lietuviškai. Semeliškių valsčiuje „lenkuojančių“ yra apie 45 proc.

Vievio valsčiuje lietuviškiausi kaimai – Pakalniškių ir Abromiškių. (bendras lenkuojančių skaičius neįrašytas). Onušio valsčiuje lenkiškai kalbančių – apie 40 proc. Aukštadvario valsčiuje – apie 60 proc.

II. Vietos gyventojų santykiai su kitos demarkacijos linijos gyventojais

Sulaikant pereinančius demarkacinę liniją suskaičiuota, kad apie 50 proc. pereina liniją, kad pasimatytų su giminėmis, 30 proc. – kontrabandos tikslais, 20 proc. - kitais tikslais (šnipinėjimo, dokumentų ieškojimo ir t. t.).

Kontrabandininkai iš Lenkijos pusės neša avalynę, audinius, mezginius (batukai ten kainuoja 6–8 Lt, Lietuvoje – 12 Lt, skaros ten „kaštuoja“ 2–3 Lt, Lietuvoje – 5 Lt). Iš Lietuvos pusės neša cukrų, sachariną, tabaką ir t. t. Kartais kontrabandininkai pervedinėja per sieną ne vietinius žmones, yra tokių, kurie eina per sieną tarsi iš azarto („lyg rungtyniaudami“).

Lietuvos propagandai naudingi ekonominiai motyvai, nes anoje pusėje gyventojai „be pinigų ir be darbo“, ten siaučia mokesčių anarchija („žmonės nežino, kiek mokėti (nėra griežtų nuostatų), kada mokėti

(nuolat reikalauja), už ką mokėti (už viską imama), kam mokėti (visi reikalauja)“; ten brangesnė net druska, nors lenkai jos turi savo (todėl iš Lietuvos ji nešama kaip kontrabanda), iš Lietuvos neša tabaką (Lenkijoje gyventojams draudžiama jį auginti, todėl siūloma netgi organizuoti „mūsų kaimiško tabako“ eksportą).

„Pirmaisiais mūsų nepriklausomybės metais lenkininkai stengėsi pa-traukti lenkuojančius gyventojus savo pusėn įvairiais viliojančiais pažadais ir grasinimais: „Lenkai užims Lietuvą ir lups litvomanams skūras“, „Greit ateis Pilsudskis ir pakeis tvarką“ ir t. t. Dabar tokių pažadų ir gra-sinimo metodas neturi pasisekimo ir bendrai nusekės. Naujų argumentų agitacijai prieš Lietuvą lyg nesuranda.“

Krizės metu Lietuvoje žymiai geresnė ekonominė padėtis, anoje pusėje gyventojai kenčia labai didelį skurdą, apkrauti labai dideliais mokesčiais, kurių išieškojimas labai greitas. Žmonės nemato jokio pagerėjimo. Todėl Lietuvos pusėje gyvenantys žino – „lenkų tvarkos baidosi“, ir yra susidariusi nuomonė, kad Lietuvos „medžiaginė būklė bent trigubai geresnė, lenkų kalba nepersekiojama, buvęs pasiilgimas Varšuvos – dabar išgaravo“.

„Lenkininkais, palaikančiais lenkiškumą, liko moterys, dvarininkai, šlėktos ir kiti lenkiškumą palaikantieji asmenys bei sąmoningi niekšai. Jų motyvai ginti lenkišką kultūrą, kalbą, maldą, giesmę, nepasiduoti „pago-niškai Lietuvai“ ir jos netvarkingų valdininkų įtakai. Šiai agitacijai peno duoda valdininkų ir pareigūnų klaidos, blogas elgesys, nedorovingumas, netvarkingumas, išsišokimai, muštynės, nesugyvenimas su kunigais. Lenkininkai tokius įvykius išpučia ir išgarsina. Kaip pavyzdžiai minimi pasienio policininkai, kurie tvirkina kaimo merginas, nesilaiko pasninko, nelanko bažnyčios. Kartais minimi ir nedorovingi mokytojai ar mo-kytojos, „einančios iš proto dėl meilės“.

Daug įtakos atlietuvinimui turi kariuomenė, bet po jos grįžę vyrai pa-tenka į tą pačią aplinką ir vėl grįžta prie senų papročių. Be to, kariuome-nėje viršilos ir puskarininkiai „lenkuojančius“ kartais pašiepia, persekio-ja, todėl tokių istorijų prisiklausę paskui ir kiti bijo eiti į kariuomenę.

Lenkų redakcijos savo prenumeratoriams siunčia ne po vieną, bet po 5 ar 10 egz. (platinimui), be to, lenkiškų knygų jie gauna iš dvarų ar „skrajojančių“ knygynų.

Į lietuviškas organizacijas „lenkuojantieji“ nesirašo (vengia giminių ir kaimo pašaipos, be to, ir organizacijos ne visada turi gerą vardą).

Vietiniai nukentėjo ir nuo ekonominių organizacijų bankrotų (kooperatyvų, pieninių ir t. t.), todėl jų bijo iš tolo. Tiesą sakant, jų vengia ir lietuviai, palikdami organizacijas „valdininkams, mokytojams ir pareigūnams“.

Į Šaulių sąjungą vietiniai žiūri kaip į partizanus, kurie iš jų atminties dar neišdilo, nes „neutraliai zonai esant partizanai gyventojams buvo daug žalos padarę“. Bailesni vietiniai nestoja į šaulius ir dėl to, kad prasiėdę karui jie „pirmon eilėn bus paimti į kautynes“.

Žmonių baimės rodo ir tai, kad 1932 m. Žemės ūkio rūmams per apskričių agronomus dalinant nemokamai pagerintą javų sėklą, jie net nesusirinkdavo. Mat bijojo, kad, paėmus sėklos, valdžia juos įrašys į kokią nors draugiją. Po ilgų aiškinimų kitais metais atsirado tiek norinčiųjų, „kad atsikratyti buvo sunku“.

Į Šaulių sąjungą daugiausia stoja valdininkai ir pareigūnai, tie ūkininkai, kurie nori gauti leidimą ginklą laikyti, dėl uniformos, šaudymo ir pan.

Yra keli šaulių būriai kaimuose, kur ūkininkai sudaro daugumą ir kur apylinkės žmonės juos palaiko (Žilinių, Dusmenų, Antokolio ir Kaniūkų), taip pat lietuviškose apylinkėse. Žiežmarių ir Žaslių valsčiuose tarp šaulių daugiausia ūkininkai. Apylinkių gyventojai palankūs ir Darsūniškio, Užuguoščio, Beižonių, Kietaviškių, Paparčių, Palomenės būriams. Tačiau „šauliams neprijaučia“, todėl ir ūkininkų mažai Onušio, Aukštadvario, Semeliškių, Vievio valsčių būriuose.

Auklėjant sulenkėjusius kariuomenėje reikėtų atkreipti dėmesį į aisčių ir slavų skirtumus, į lietuviškus vietovardžius, toponimus, pavardes, taip pat į istoriją – kaip susidarė bajorų luomas (šlėktos), iš kur atsirado kalbantys lenkiškai ir gudiškai, kada atsirado krikščionybė (kad ne tik lietuviai buvo pagonys iki krikšto, bet ir kitos tautos, tarp jų – lenkai, kol jų čekoslovakai nepakrikštijo).

„Lenkuojantys“ savo pasilinksminimų beveik nerengia, nuobodžiauja, todėl gausiai lanko lietuvių renginius, bet jų tikslas yra ne lietuvių kalbos pasiklausyti, o pasilinksinti, pamerginti. Pramogas rengia mokyklos, šauliai, valdininkai¹⁰⁶.

Mokyklos šio krašto lietuvinimui daug padarė ir dar daug daugiau gali padaryti, nes „yra mokyklų, į kurias tėvai vaikus siunčia pralendami arčiau esančias mokyklas, nes artimesnės neturi gero vardo, nepatinka“.

---

¹⁰⁶ Ten pat, l. 397.

Pradžios mokyklų tinklas palei demarkacinę liniją gan tankus. Dalis jų įsikūrusios net moderniuose rūmuose. Bet mokytojai į jas skiriami neatsižvelgiant į sąlygas (kad gyventojai nekalba lietuviškai, negerbia nesilaikančiųjų religinių reikalavimų, gyvena vargingai ir nemėgsta mokytojų, kurios „frantina“ brangiais rūbais ir pan.).

Į šį regioną (kur blogas susisiekimasis su centru, teatrais ir kinais) mokytojai siųsti kaip į tremtį. Pastebimas kai kurių tingumas ar net opozicija, kai kurie užsiėmė kontrabanda (tiesa, daugiau Musninkų valsčiuje): „Į šį kraštą, kur ruošiamos kultūrinės bangos Vilniaus kraštui užtvinti, reikalinga skirti gabiausius, sveikiausius, linksmiausius, rimčiausius, uoliausius mokytojus. Prie to dar ir tikinčius, ir lankančius bažnyčią.“ Čia mokytojai turi būti ir kalbininkai, ir psichologai.

Mokytojai visa tai žino ir vengia šio krašto, nes čia darbo sąlygos sunkios („nepatogus susisiekimasis, baido gyventojų nekultūringumas, maisto produktų įsigijimo sunkumas ir pan.“), todėl būtina suprasti darbo idėjos kilnumą („Vilnijos klausimas“). Čia vietiniai žmonės nedaug ką turi paroduoti, bet jei turi – kainas lygina pagal Kauną.

Tarp atsidavusių šiam darbui minimi mokytojai Buinevičius ir Kasantinavičienė, dirbantys Vievyje, Čiurinskas – Aleksandriškėse, Šiaučiūnas – Kernavėje, Smolskaitė – Kazokiškyje, Kaluževičienė – Vaitkūnuose, Rajekaitė – Žikaronyse ir kt. Tačiau yra ir tokių, „kurie, sąžiningai atlikę pamokų valandas, nieku daugiau nesidomina ir laikosi nuošaliai nuo kaimo tamsuolių lyg ponas“.

Trakų apskrityje anksčiau veikė liaudies universitetai, bet kai už paskaitas nebebuvo mokama, sunyko. Žmones traukė ne tiek pačios paskaitos, kiek po jų buvę šokiai ir „filmos“. Anksčiau čia dirbantys mokytojai gaudavo ir specialius priedus, bet jų neliko. Pritraukti „lenkuojančių“ į chorus, teatrus ar sportą nepavyksta.

Didelę žalą daro mokytojų ir klebonų nesugyvenimas: „Daug yra klebonų, kurie sudarė priežastis mokytojams atsigrįžti nuo klebonų, bet yra ir mokytojų, dėl kurių elgesio klebonai atsigrįžo nuo mokytojų. Priežastys tam nesugyvenimui labai įvairios, nestokoja intrigų, pataikavimų ir bailumo“.

Būna, kad „lenkuojantys“ tėvai atima iš vaikų lietuviškas maldaknyges, sudrasko, sudegina ar įkalbinėja neklausyti mokytojų pasakojimų lietuvių kalba, nesimokyti lietuviškų poterių, kliudo lankyti mokyklą: „Geriems

pradž[ios] mokykl[os] mokytojams reikia duoti ir pasitikėjimo, nes tik jo nevaržomas bendravimas su žmonėmis, su vietiniais inteligentiškais asmenimis gali laiduoti jiems naudingą įtakos galimybę, informaciją bei susivokimą. Tie mokytojai, kurie bendrauja, vaikščioja pas kitus ir pas save priima svečius, tie turi priemones lenkiškumo „sienoms“ ardyti ir griauti.“

Pastebėta, kad šių apylinkių žmonės „jokio politinio nusistatymo ir grupavimosi neturi; nereiškia net noro, vienintelė rūšis draugijų – tikybinė. Ir per tą organizaciją tik ir galima veikti. Skautų, Šaulių sąjungos ir kitų jie nesupranta ir bijo“.

Kalbama ir apie vietinių žmonių misticismą, kuris pasireiškia dainų, istorijų, pasakų, padavimų apie senovės žygius ir milžinus pomėgiu – „štai kurio peno reiktų jiems nepasigailėti“.

Rašoma, kad mokytojai, bendraudami su dvarininkais ir sąmoningais „lenkininkais“, neturėtų pasiduoti jų lipšnumui, kuris dažnai vartojamas ir pasireiškia „laba diena, kaip gyvuojat“, o paskui „przeprašam, gal sukitsite kalbėti lenkiškai arba rusiškai“. Tokiu atveju mokytojai turėtų nusistatyti kalbėti tik lietuviškai.

Mokytojai neturėtų vesti lenkių arba „lenkuojančių“, nes „nei teoretiškai, nei praktiškai jos nepasiduoda lietuvių dvasiai ir nesusilaiko nuo lenkų kalbos net ten, kur jokio pagrindo taip kalbėti nėra“.

Komendanto atsakyme analizuojama, kas geriau šiam kraštui – mokytojai vyrai ar moterys. Kiek labiau linkstama, kad tinkamesni vyrai („tinka sunkiam darbui, sportui, geriau sugeba apsiginti ir reaguoti įvykiams ir pasikėsinimams ir beveik apsaugoti nuo „įsimylėjimo scenų“), o moteris galima skirti ten, kur yra ir kitų mokytojų („ypatingas reikalas prie mokytojų moterų atsiranda tada, kada rengiama vaidinimai, chorai ir pan.“).

Dėl Bažnyčios. Oficialiai kunigai parapijiečių į „geruosius“ ir „bloguosius“ pagal kalbą neskirsto, tačiau daugiau ar mažiau prisideda prie krašto lietuvinimo. Minimimi veiklesni kunigai kaip kun. N. Švogžlys Kernavėje, kun. S. Rudžionis Beižionyse, kun. Mincevičius Vievyje, kun. Pupaleigis Gegužinėje, Užuguosčio klebonas ir kiti. Kai kurie jų dalyvauja ir Šaulių, Skautų organizacijų veikloje. Išskiriamas ir kun. Slavynas (Kaišiadorių vidurinės mokyklos kapelionas), kuris „dirba Valdžios ir Bažnyčios taikos idėjai, tarpininkaudamas ir švelnindamas santykius vietinių kunigų su valdininkais“.

O kai kurie senesni kunigai pagal tradiciją yra pripratę prie lenkų kal-

bos ir ją laiko lygiaverte arba netgi kiek iškelia aukščiau. Tokie yra Aukštadvario klebonas kun. Paškonis, Semeliškių klebonas ir kiti. Neigiamai į lietuvinimo akcijas žiūri Dusmenų klebonas kun. Smolenskis (lenkas), Širvintose – kun. Juraitis.

Onuškio bažnyčioje pamokslai ir giesmės – tik lietuviškai. Aukštadvario – lietuviškai du šventadienius, lenkiškai – vieną. Semeliškėse kas sekmadienį pamokslai sakomi ir lietuviškai, ir lenkiškai. Vievyje ir Kazokiškyje – pakaitomis lietuviškai ir lenkiškai, Beižonyse – vien lietuviškai, Kaišiadoryse – taip pat vien lietuviškai¹⁰⁷, tačiau per metines šventes (Kalėdas ir Velykas) koplyčioje laikomos pamaldos lenkų kalba.

Anksčiau buvo daug kunigų veiklos, nukreiptos prieš valdžią, vyriausybę, bet dabar to jau beveik nėra. Jei pasitaiko – kreipiamasi į vyskupą, kad nesusipratimų tarp kunigų ir valdininkų nekiltų. Žinoma, tai priklauso nuo vyskupo geranoriškumo. „Kunigai žinodami vietinių žmonių psichologiją anksčiau sąmoningai stengdavosi išvesti vietos valdininkus iš lygsvaros, kad tie pasikarščiaavę padarytų žygį ar veiksmą, padarantį kunigą „kankiniu“, „persekiojimų auka“ ir t. t. (buvo atsitikimas Žiežmariuose). Kiti kunigai, gavę iš teismo pinigines pabaudas, atsisakinėdavo jas mokėti ir ateidavo į nuovadas pasisiūlydami, kad būtų suimti ir siunčiami į kalėjimus kalėti. Dabar tokių šposų jau nesikartoja.“

Kunigai labiausiai bijo, kad nebūtų izoliuoti nuo jaunimo (skautų) dėl gandų apie civilinę metrikaciją. Vykdyti Krikščionių demokratų partijos politikos jie neturi tikslo¹⁰⁸.

Trakų apskrityje „lenkuojančių“ žmonių, patekusių į savivaldybes, nėra. „Jei kur ir buvo bandoma praveisti, tai jie negavo tvirtinimo ir perrinkus tapo pakeisti. Taip bent paviršutiniškai dalykas atrodo. Šio krašto žmonės sugeba sklandžiai veidmainiauti, todėl į gyventojų sielą žvilgterėti sunku.“ Pasuose lenkais užsirašo tik tie, kuriems nereikia valdžios paramos ir kurie jaučia, kad tai jiems nepakenks. „Silpniesiems duodasi užrašyti lietuviškai, bet dvasioje tūlas pasilieka lenkuojančiu ir kai

¹⁰⁷ Kaišiadoriečių atsiminimuose teigiama, kad lenkiškos pamaldos Kaišiadoryse nutrūko 1930 m., minint Vytauto Didžiojo metus. Mat tą dieną, švenčiant Vytauto Didžiojo jubiliejų, pagal eilę turėjo būti lenkiškos pamaldos, tačiau dėl šventės nacionalinio patos lenkiškos pamaldos buvo pakeistos lietuviškomis. Po to pakaitomis laikomų lenkiškų pamaldų tradicija Kaišiadoryse išnyko (aut. past.).

¹⁰⁸ Ten pat, l. 398–402.

kuris net aršesnis už atvirai pasisakantį „lenku“. Patekęs į savivaldybės organus lenkuojantis elementas rodo valstybinio nusistatymo, nes iš to dalyvavimo mato asmeninės naudos arba turi noro patarnauti lenkuojančių interesams. Čia kaip tik ir reiškiasi kai kurių anketoje dalyvavusių asmenų pastebėtas ir spėjamas gyventojų veidmainiavimas: „neužsirašęs lietuviu, – sako lenkininkai, – su pagonimis nesugyvensi.“

Buvo atvejų, kai žmonės norėjo pasuose užsirašyti lenkais (Kernavėje – 20, Aukštadvaryje – 2–3, Gegužinėje – 1)¹⁰⁹. Išduodanti pasus vietos savivaldybė „stengiasi užrašyti pase taip, su kuo dalis gyventojų nenori susigyventi. Todėl pasitaiko, kad paklaustas, kas esi – lietuvis ar lenkas? – atsako: pase užrašytas taip ir taip“. „Atrodytų, kad suagituotus tamsuolius, nieko nenusimanančius tautos istorijoje ir (vien tik dėl keliasdešimt metų atgal primestos jiems svetimos kalbos) ir šiandieną nemokančius tikrosios kalbos užrašyti svetimtaučiais negalima. Taip užrašytas jis bus skatinamas ir net verčiamas eiti į svetimųjų glėbį. Bet ir lietuviu pažymint, tam reikia išgauti žmogaus sutikimą. Reikia, kad apsišvietęs, kantrus valdininkas įtikintų jį arba bent mandagiai, jautriai jam nusakytų, kad jis yra svetimo gaivalo suklaidintas ir kad jam kada nors netektų gailėtis klaidos (jei užsirašytų svetimtaučiu) bei, kad apsaugoti jį nuo svetimųjų mulkinimo, šįkart yra užrašomas lietuviu; jei kada vėliau bus perrašomas ir norės – galės būti užrašytas kitaip. Užrašymas lietuviais, apskritai imant, turi daug praktiškos reikšmės (pav., mokyklų klausimas), kas spiriasi būtinai užsirašyti „lenku“, „gudu“, turėtų dokumentais įrodyti savo lenkiškumą arba gudišką kilmę.“

Apskrities viršininko žinioje esančioms įstaigoms buvo nurodyta, kad „įstaigose būtų palaikoma lietuviškumas ir lietuvių kalba. Kitaip kalbėti su interesantais galima tik tada, kai senukas interesantas lietuvių kalbos tikrai nemoka“.

Siūlyta, jei tarnauja „valstybinėse įstaigose, o namuose ar viešai kalba lenkiškai, vokiškai ar gudiškai, kenkia krašto lietuvinimo darbui ir juos reikėtų nukelti į grynai susipratusių lietuvių sritis. Į jų vietas reiktų siųsti energingus, sąžiningus, dorovingus, blaivius, patriotus lietuvius“.

Reikėtų instrukuoti pasienio policininkus, nes dabar jų įprotis už-

---

¹⁰⁹ Inicijatyva pakeisti pase nurodytą tautybę iš lietuvio į lenko kilo 1927 m. pradžioje, kai naujoji Lietuvos vyriausybė, išlaikanti lenkiškas mokyklas, iš mokinių tėvų pareikalavo įrodymų, kad jie yra lenkai. Toks judėjimas pastebėtas, pavyzdžiui, Žaslių valsčiuje.

gauti, pravardžiuoti ir pašiepti yra kenksmingas. Tinkamai instruktuoti vietos valdininkai ir pareigūnai (policininkai, eigučiai, paštininkai, savivaldybių tarnautojai, šauliai ir kiti) galėtų aiškinti gyventojams lietuvišką vietovardžių, pavardžių, kalbos žargono kilmę, bet jokia būdu ne persekiodami ir pravardžiuodami.

Trakų V šaulių rinktinės vadas, dar naujas žmogus, atvykęs į rinktinę, pamatė ją „demoralizuotą, pakrikusią ir pairusią“, todėl dabar „energingai veda restauracijos, pertvarkymo, valymo bei stiprinimo darbą“. Buvęs rinktinės vadas savo pareigomis nesidomėjo, o ir netinkamu elgesiu prisidėjo prie jos smukimo.

Šaulių veiklai sąlygos nebuvo lengvos, nes „kraštas vargingas, krašto gyventojai nesusipratę, o kai kur priešingai nusistatę lietuviškumui ir bi kokioms organizacijoms ir draugijoms, tas neduoda galimybės kaimo jaunimą įtraukti į būrius“. Todėl daugelis šaulių buvo ne kaimo žmonės. Be to, šauliai neturėjo kur rinktis – savo namų, kur galėtų atidaryti skaityklas, bibliotekas, rengti vaidinimus, susirinkimus, burti chorą. Beliko šaudymo pratybos.

Kad žmogų priimtų į šaulius, jį turėjo rekomenduoti du seni Šaulių sąjungos nariai. Kandidato prašymą priima būrio valdyba, tada rinktinės vadas tarpininkauja centro valdyboje. Kadangi netgi ir tokiu būdu primant naujus narius įsiskverbavo „negeistinių“ asmenų, Trakų apskrities kandidatai buvo tikrinami ir saugumo policijos. Taip pat buvo tikrinami ir norintys gauti leidimą laikyti ginklą. Šauliai rengė vakarėlius, gegužines, valstybinių švenčių minėjimus, paskaitas, dalyvavo manevruose, bet tai daugiausia vyko pačių būrių, o ne rinktinės iniciatyva. „Lenkuojantys“ savo vaikams sakė: „Į šaulius rašosi tie, kas nori laisvai šaudinėti.“ Reikėtų suprasti – nori šauliais tapti tie, kurie linkę savavaliauti, be tikslo ir nekontroliuojami šaudyti.

Be Šaulių sąjungos, buvo Lietuvių tautininkų sąjunga, jaunalietauviai, VVS, tikiybinės organizacijos (kuriose daugiausia dalyvavo moterys, bet jos lietuvinimo darbo nedaug dirbo). „Privačių asmenų šiame darbe veikimo nėra, nes tų asmenų mažai čia yra, jie darbe neiškilo.“¹¹⁰

Lenkiško elemento reakcijos būdai ir lizdai menki, nes Trakų apskrityje nėra nei valdiškų, nei visuomeninių lenkiškų mokyklų. Vievyje įsteigta Gudų draugija siekė ten įkurti gudų mokyklą (Mitrofanovas rinko pa-

¹¹⁰ Ten pat, l. 404–405.

rašus). Byla dar Švietimo ministerijoje. „Yra rimtų nurodymų, kad gudų draugija yra širma lenkų akcijos branduoliui. Ton draugijon dažnai lankosi iš Kauno lenkų gimnazijos mokytojai ir direkt. Abramavičius.“

Lenkinimo dvasia palaikoma dvarų (darbininkams dalijami laikraščiai, knygos). Yra iš Kauno lenkų knygynų atsigabenančių Varšuvoje išleistų knygelių ir organizuojančių „skrajojančius knygynėlius“ (minimas Vievio valsčiuje, Zabarijos kaime, gyvenantis Vaicechauskas). Labiausiai tarp gyventojų paplitęs laikraštis – „Chata Rodzinna“, kurį gauna netgi jo neprenumeruojantys. Siunčiama daugiau egzempliorių ir po to jie eina per rankas.

Lietuviams irgi reikėtų turėti knygynėlių. Bet iškart duoti patriotinę knygą negalima, „pradžioje reikia jį pripratinti prie lietuvių kalbos, neįtralėmis, grožio literatūros, pasakų rinkiniu ir pan. knygomis ir tik mantant prisirišimą – duoti patriotinių knygų“.

Lenkai bando veikti ir per smulkaus kredito draugijas. Pavyzdžiui, pernai jie bandė „okupuoti Aukštadvario smulkaus kredito dr-ją“. Mat Lietuvos bankai duoda pinigų draugijoms su 9–9,5 proc. palūkanomis, tuomet pačios draugijos skolina ūkininkams su 12 proc. palūkanomis. O Kauno lenkų bankas Aukštadvario draugijai pasiūlė paskolą su 7 proc. palūkanomis (nors Kaune lenkų smulkaus kredito bankas pats skolina nustatęs 10–12 proc. palūkanas), bet su sąlyga, kad grąžins pinigus Lietuvos bankams. Tačiau to neleido padaryti Lietuvos banko Trakų skyriaus direktorius. Įdomu, kad lenkai skolina, iki „pan Pilsudski przyjdzie“¹¹¹.

ANKETOS IŠVADOSE PATEIKTOS TRAKŲ KARO KOMENDANTO REKOMENDACIJOS¹¹²

Siųsti į šias sritis lietuviškos kronikos filmus, parodyti krašto gyvenimą, ūkio pažangą, krašto vyresnybę ir t. t. Negailėti pafrontės gyventojams pasakų rinkinėlių, maldaknygių.

Iš 200 apskrities mokytojų Šaulių organizacijoje dalyvauja „vos 62“. Atitarnavusius kariuomenėje reikia ruošti „kovoti už lietuvybę“, kiekvie-

---

¹¹¹ „Kol ateis ponas Pilsudskis“. Ten pat, l. 406.

¹¹² Ten pat, l. 408.

ną išmokyti po keliasdešimt dainų, žaidimų, kad grįžę į namus galėtų kitiems imponuoti¹¹³.

Pageidautina gerinti susisiekimą, nes, pavyzdžiui, norint iš Onušio pristatyti bekonus iki Vievio ar Kaišiadorių geležinkelio stoties, tenka važiuoti apie 50 kilometrų. Reikia geležinkelio arba plento, remti ūkininkus perkant iš jų produkciją, šiaudus, akmenis. Bekonai priimami tik Kaišiadoryse pirmadieniais ir penktadieniais, bet būtų gerai, kad kurią dieną priimtų ir Vievyje.

Raginti vasarotojus vykti poilsiauti į pafrontę, rengti čia ekskursijas¹¹⁴. Aukštesnieji valdininkai turėtų lankytis provincijos miesteliuose, dalyvauti iškilmėse, nes yra tokių vietų, kur „nuo 1918 m. vasario 16 d., sako, nieko, apart nuovados viršininko, nėra matę“¹¹⁵.

Nelietuvius valdininkus reikėtų iš šio rajono iškelti, o nedorovingai ir netvarkingai gyvenančius valdininkus, mokytojus ir pareigūnus įspėti ir sudrausti. Reikalauti iš administracijos organų, kad lietuvinimo darbą dirbtų subtiliau, daugiau aiškindami, o ne niekindami. Įspėti be reikalo nevertoti lenkų ir gudų kalbų.

Daug nepatikimų asmenų yra tarp eigulių, nors ši tarnyba turi strateginę reikšmę¹¹⁶.

Pagerbti spaudoje ar kitaip „gerai nusiteikusius kunigus“, leisti laisviau veikti jiems pradžios mokyklose. Lankantis provincijoje valdininkams aplankyti klebonus, nes jie tai laiko garbe ir yra pripratę nuo senų laikų. Vengimas pasimatyti su jais laikomas nepasitikėjimu.

Mokyklose ar visuomeninėse organizacijose organizuojamiems rinkimams reikėtų geriau pasirengti, kad paskui netektų netinkamų išrinktųjų tvirtinti. Valdininkai pamaldose turėtų dalyvauti dažniau, ne tik per valsťybines šventes¹¹⁷.

¹¹³ Ten pat, l. 408.

¹¹⁴ Ten pat, l. 410.

¹¹⁵ Ten pat, l. 412.

¹¹⁶ Ten pat, l. 413.

¹¹⁷ Ten pat, l. 414.

Apskirtyje gaunama laikraščių

Kaišiadorys: lietuviškų – 795, lenkiškų – 38, kitų (kitomis kalbomis) – 2; Aukštadvaris: lietuviškų – 93, lenkiškų – 28, kitų – 0; Darsūniškis: lietuviškų – 212, lenkiškų – 0, kitų – 3; Gegužinė: lietuviškų – 189, lenkiškų – 17, kitų – 0; Kietaviškis: lietuviškų – 217, lenkiškų – 8, kitų – 0; Kruonis: lietuviškų – 348, lenkiškų – 15, kitų – 2; Onuškis: lietuviškų – 183, lenkiškų – 39, kitų – 6; Semeliškės: lietuviškų – 269, lenkiškų – 36, kitų – 0; Žasliai: lietuviškų – 434, lenkiškų – 38, kitų – 6; Žiezmariai: lietuviškų – 587, lenkiškų – 29, kitų – 2; Vievis: lietuviškų – 492, lenkiškų – 73, kitų – 0.

Pašto agentūrose: Bežonys: lietuviškų – 72, lenkiškų – 12, kitų – 0; Čiobiškis: lietuviškų – 166, lenkiškų – 2, kitų – 0; Dusmenys: lietuviškų – 151, lenkiškų – 9, kitų – 0; Kalviai: lietuviškų – 114, lenkiškų – 2, kitų – 1; Kazokiškės: lietuviškų – 57, lenkiškų – 24, kitų – 0; Palomenė: lietuviškų – 60, lenkiškų – 7, kitų – 0; Pamieris: lietuviškų – 105, lenkiškų – 14, kitų – 0; Paparčiai: lietuviškų – 98, lenkiškų – 2, kitų – 0; Žaslių gelžk. stotis: lietuviškų – 88, lenkiškų – 4, kitų – 2; Žiliniai: lietuviškų – 174, lenkiškų – 12, kitų – 1¹¹⁸.

Komendantas V. Žutautas pabrėžė, kad gyventojų lietuvinimui daug įtakos turi kariuomenė, bet iš jos grįžę vyrai patenka į tą pačią aplinką ir vėl laikosi senų papročių. Be to, kariuomenėje viršilo ir puskarininkiai „lenkuojančius“ kartais pašiepia, persekioja, todėl tokių istorijų prisiklausę paskui ir kiti bijo eiti tarnauti. Reikėtų tinkamai instrukuoti pasienio policininkus, nes dabar jų „vartojamas užgauliojimo, pravardžiovimo ir pašiepimo metodas“ yra kenksmingas: „Jokiu būdu neturėtų būti gyventojai pravardžiuojami „lenkais“, „gudais“ – bet nuolat kartojama, apgailiestaujama, kad jie pamiršo savo tėvų kalbą.“ Žymi dalis šio krašto gyventojų, tiesa, nemoka lietuvių kalbos, bet jie ir lenkiškai kalbėdami nuoširdžiai pasisako esą lietuviai, kad jie gyvena Lietuvoje. Baigusius tarnauti kariuomenėje reikia ruošti „kovoti už lietuvių grįžus į namus“, kiekvieną išmokyti po keliasdešimt dainų, žaidimų, kad namie galėtų kitiems imponuoti, įnešti gyvumo į pramogas¹¹⁹.

1934 m. sausio 29 d. Trakų apskrities karo komendantui plk. ltn. Vladui Žutautui už atsiųstą tyrimą raštu padėkojo kariuomenės Vyriausiojo

---

¹¹⁸ Ten pat, l. 415. Greičiausiai tai 1933 m. žinios.

¹¹⁹ Ten pat, l. 389–399.

štabo II skyriaus viršininkas plk. Juozas Lanskoronskis: „Tamstos patiekta medžiaga yra rimtai ir planingai sudorota ir turi didelės vertės studijoms ir praktiškoms išvadoms daryti.“¹²⁰

Surinktą medžiagą V. Žutautas 1934 m. sausio 25 d. taip pat nusiuntė I ir II pėstininkų divizijų vadams, o numanydamas, jog tyrimas vertingas, – ir Prezidentūrai.

1934 m. liepos 4 d. jis gavo prezidento A. Smetonos adjutanto mjr. Tado Šakmano, kuris buvo maloniai nustebintas V. Žutauto medžiaga, „kur taip vaizdžiai parodomas Trakų apskrities atsilikimo vaizdas, laišką. „Tamsta iškeli be galo gražią mintį – atsilikusius kaimus nemokamai aprūpinti laikraščiais. Man rodosi, kad Tamstos sumanymas ras reikalingo atgarsio. Visas šis reikalas dabar yra pavestas tvarkyti p. [V.] Rasteniui, tautininkų S-gos gener. sekretoriui. Jam lengviau negu kam kitam bus susitarti su laikraščių redakcijomis. Tamstos raštas ir žinios taip pat jam persiųstos.“¹²¹

IŠVADOS

Ši Trakų apskrities gyventojų vartojamos kalbos ir kitų polinkių tyrimo medžiaga (kadangi laiškus su anketomis gavo **Utenos, Ukmergės, Trakų, Alytaus, Marijampolės ir Vilkaviškio apskričių karo komendantai, tolesnis istorikų uždavinys būtų rasti tyrimų, atliktų šiose Lietuvos apskrityse, duomenis** (pabraukta aut.), atskleidžia įdomią šalies valdžios, kariuomenės ir švietimo įstaigų, katalikų kunigų ir visuomeninių organizacijų pastangų lietuvinti lenkiškai kalbančius gyventojus panoramą. Akivaizdu, jog karinės vadovybės, parengusios klausimyną, lietuvių kunigų, mokytojų, paštininkų, saugumo ir policijos valdininkų lenkiškai kalbantys vietos gyventojai nebuvo laikomi lenkais, o vadinami ir suvokiami tik kaip „lenkuojantys“, t. y. seniau buvę lietuviai, bet paskui perėmę lenkų kalbą. Remiantis šia logika, „lenkuojantys“ turėjo kada nors „atlietuviėti“.

¹²⁰ Generalinio štabo plk. J. Lanskoronskio 1934 01 29 raštas Trakų apskrities komendantui. Ten pat, l. 388.

¹²¹ T. Šakmano 1934 07 04 laiškas pulkininkui V. Žutautui. Ten pat, l. 274.

Atsakymai į anketos klausimus pirmiausia atskleidžia nelengvas socialines šio krašto gyventojų gyvenimo sąlygas ir dėl prastos finansinės situacijos spaudinių lietuvių kalba kaimuose trūkumą. Akivaizdu, kad netgi autoritarinio režimo sąlygomis „atlietuvinimo“ (kaip tai buvo suprantama) veikla, siekiant gyventojus integruoti ir išmokyti lietuvių kalbos, nebuvo **koordinuojama** (pabraukta aut.) šalies karinių, vidaus ir pasienio policijos, švietimo sistemos įstaigų, visuomeninių organizacijų ir Katalikų bažnyčios, todėl kiekviena organizacija tai darė individualiai. Norėta greito rezultato, tad nesisekiant būta visko: lietuviybė platinta per skubėjimą iškreiptomis formomis (neretai tyčiotasi iš lenkakalbių kariuomenėje, tai darė ir policininkai, ir šauliai). Nepaisant tokio žalingo elgesio, gyventojų tautinė ir pilietinė savimonė keitėsi Lietuvos naudai.

Respondentai pažymėjo, jog „lenkuojančiųjų“ namuose dažniausia kalbama lenkiškai, net ir pramokę kariuomenėje lietuvių kalbos jaunuoliai, grįžę į namus, toliau kalba lenkiškai, į lietuvių organizacijas nestoja, nors ir laiko save Lietuvos gyventojais. Tačiau Kaišiadoryse ir kituose Trakų apskrities miesteliuose vis daugiau gyventojų viešai kalba lietuviškai. Daugelis jų save vadina lietuviais, nebesidairo į Lenkijos pusę, kurioje ekonominė padėtis prastesnė, nes tai žmonėms buvo labai svarbus veiksnys. Be to, Lietuvos pusėje nebuvo tokios įkyrios gyventojų kontrolės, kaip už Lenkijos administracinės linijos.

Pradinių mokyklų tinklas buvo tankus ir patikimai išplėtotas ir apėmė lenkiškai kalbančiųjų kaimus ir vienkiemius, o valsčiuose vis daugiau steigta lietuviškų pradinių mokyklų. Renginių ir pastangų lyg ir netrūko – štai Trakų apskrities II mokyklų rajono (pasienio), sukurto dėl tam tikrų aplinkybių (ne tik kalbos skirtumų, bet ir ekonominio atsilikimo, nes buvo ir atskiras agronomas; dėl geografinio nutolimo nuo apskrities centro; be to, tai galėjo būti ir tiesiog dėl labai išsiplėtusio įstaigų tinklo, nes šis mokyklų rajonas buvo įkurtas įvedant privalomąjį švietimą 1931 m., kai bendras pradžios mokyklų mokytojų skaičius apskrityje pasiekė beveik 200), valsčių pradžios mokyklų kultūrinis veikimas 1933 m. iki balandžio 1 d. tikrai buvo intensyvus – 44 mokyklos surengė 533 susirinkimus ir daug kitų renginių (juose dalyvavo apie 37 000 gyventojų)¹²².

---

¹²² Lentelė, kurią sudarė pradinių mokyklų inspektorius. Ten pat, l. 332.

Patriotiškai nusiteikusių kunigų pastangomis ir darbu pasiekta, kad daugelis krašto parapijų jau buvo lietuviškos, kunigai siūlė pamaldas lenkų kalba įvesti palaiapsniui, skubėjimu lietuvininti nesuerzinti gyventojų. Tose parapijose, kur prieš 10 metų visos pamaldos buvo lenkiškos, „jau nebeliko bažnyčioje nieko lenkiška“, tačiau pripažįstama, kad tai reikėjo daryti kuo taktiškiau, deja, skubėta, nes „patriotams norisi labai greitai, kad su efektu“¹²³. O džiūgavimas pasiektais administraciniais laimėjimais spaudoje pakenkdavo lietuviams Lenkijos pusėje – Vilnijos krašte.

Atsakymai į anketos klausimus rodo, jog ir kaimuose tautininkų režimas patyrė rimtą koliziją dėl krikščionių demokratų nuostatų – tautininkai kėlė kunigų nepasitenkinimą, katalikiškas organizacijas palaikiusių konservatyvių kunigų ir mokytojų santykiai buvo įtempti, nes jie buvo tautininkai arba daugiausia laicistinių pažiūrų.

Akivaizdu ir tai, jog tam tikras Lietuvos administracijos ir jos sukarintų struktūrų spaudimas sumažino dalies „lenkuojančiųjų“ norą „užsirašyti“ lenkais ir lenkiškumą deklaruoti. Klausimyno respondentams buvo aišku, kad geresnė Lietuvos ekonominė padėtis, palyginti su prastesne Vilnijos padėtimi, turėjo didelę įtaką tam, kad ir lenkiškai kalbantys gyventojai laikė save lietuviais, nebesiorientavo į Lenkiją ir nieko gero nesitikėjo iš valdžios pasikeitimo.

Trakų karo komendanto plk. Vlodo Žutauto surinkta medžiaga parodė, jog etninė krašto gyventojų savimonė buvo veikiamą naujų vėjų, Lietuvos valstybės, kariuomenės ir savivaldybių veiksmų, todėl kokios nors antivalstybinės lenkiškai kalbančiųjų akcijos pavojaus Lietuvai ar jos kariuomenei nekėlė.

Krašte nepastebėta priešiškos Lietuvai veiklos, nors kai kurie konservatyvūs respondentai net lenkišką kultūrinę veiklą ar lenkiškos spaudos platinimą laikė antilietuviškumo apraiškomis. Nematydamas realių pavojų, karo komendantas V. Žutautas nesiūlė radikalių lituanizacijos priemonių,

¹²³ Ten pat, l. 287–298.

tiesiog rekomendavo visiems paprasčiausiai geriau dirbti savo darbą¹²⁴.

Komendantui remiant, anketos pildymo metu paaiškėjo būdas, taikytinas žmonėms, ypač religingiems, supažindinti su lietuvių kalba – jiems imta gausiai dalyti lietuviškas maldaknyges. Antroje vietoje atsidūrė knygos ir laikraščiai, dalinti per šaulių bibliotekas ir mokyklas. Lietuviškai jau kalbėjo apskrities miestų ir miestelių gyventojai, tačiau sunkiausia buvo pasiekti pasienio kaimų gyventojus, kalbančius lenkiškai, kuriuos visi respondentai vadino „lenkuojančiais“.

A. Smetonos autoritarinio režimo sąlygomis 1934 m. pradžioje valstybės ir visuomeninės institucijos, garsiai ir daug kalbėjusios apie lietuvišką Lietuvą ir raginusios tautines mažumas viešumoje vartoti lietuvių kalbą, skleisdamos lietuviybę nekoordinavo šios veiklos, jai nevadovavo ir veikė tik pavienių tarnybų ir entuziastų, taip pat savo užnugario reikalais besirūpinančių karinių struktūrų dėka. Lenkiškai kalbančius kaimų gyventojus pradėta geriau aprūpinti spauda ir maldaknygėmis lietuvių kalba – tuo rūpinosi kariuomenė, karo komendantūra, Šaulių sąjungos bibliotekos ir mokyklos. Tačiau lietuviškų leidinių dalijimo mastas, palyginti su gyventojų skaičiumi, buvo labai nedidelis (apskirtyje gyveno per 80 000 gyventojų). Net jeigu koks nors lietuviškas leidinys būtų pasiekęs kiekvieną gyventoją (o tai to meto sąlygomis būtų buvęs stebuklas), ar galima teigti, kad tai būtų padarę reikšmingą įtaką gyventojų tautinėms ir politinėms nuostatoms? Gal tai tebuvo savotiškas XX a. ketvirto dešimtmečio „knygnešystės“ fenomenas? Tautinei orientacijai ir lenkakalbių gyventojų lietuviškos tapatybės pasirinkimui poveikis galėjo būti tik dėl viso komplekso priežasčių, pirmiausia – dėl Lietuvos valstybės spartaus

---

¹²⁴ 1936 m. apie konkrečius savo veiksmus V. Žutautas rašė: „Nuo 1933 m. tapęs Trakų apskrities komendantu ir pažinęs to krašto stovį ir jo kultūrinius sunkumus dėjau pastangų savo ploto [kaimų] gyventojus šviesti ir kultūrinti. Viena iš tokių priemonių buvo susitarimas su Divizijos vadu, pagal kurį jo buvo įsakyta pulkams atliekamus nuo renkamų į kompleksus „Kario“ „Trimito“ „Ūkininko patarėjo“ ir pan. N. N. per Div. Štabą siuntimas man. Aš per šaulių būrius ir pradžios mokyklas siunčiu tą medžiagą į kaimus. Kiek teko girdėti iš mokytojų, toji spauda yra nemažą naudą atnešusi. Kaimas, kuris nėra skaitęs ir matęs lietuviškų laikraščių – pamatė mūsų gražią ir turiningą spaudą. Paveikslėliai patraukė jų dėmesį; buvęs karys arba pradžios mokyklos lankytojas tėvams perskaito ir išverčia <...> Trakų apskrityje spaudos buvo išrašoma 1933 m. 5462 egz., 1934 m. 6580; 1935 m. 8154 egz. Net ir ūkiški sunkumai nesulaiko juose kylančio [tautinio] susipratimo <...>“ Žr.: Plk. V. Žutauto 1936 01 14 pranešimas Lietuvos kariuomenės Vyr. štabo II skyriui. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 192.

kultūrinio ir ekonominio augimo XX a. 3–4 dešimtmetyje, stiprėjančio Lietuvos valstybės autoriteto gyventojų akyse, tarnybos Lietuvos kariuomenėje, galimybių dalyvauti vietos visuomeniniame gyvenime (seniūnijų, valsčių mastu), mokyklų ir kunigų daromo poveikio lietuvybės labui.

LITERATŪRA

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 500, ap. 1, b. 406, 1933–1934 m. tyrimo Trakų apskrityje medžiaga, saugoma Trakų apskrities karo komendanto 500 fonde.

Buchowski Krzysztof. Litvomanai ir polonizuotojai. Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, Vilnius, 2012, 603 p.

Eidintas Alfonsas, Lopata Raimundas. Valstybės atkūrimo istorijos, Vilnius, 2019. Žr. paskutinį A. Eidinto parašytą knygos skyrių apie Lietuvos kariuomenės ir lenkakalbių gyventojų santykius.

Gaučys Povilas. Tarp dviejų pasaulių. Iš mano atsiminimų 1915–1938, Vilnius, 1999, 372 p.

Ivanovas Bernardas. Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje. Tautinių įvaizdžių klausimas, Vilnius, 2005, 344 p.

Jokubauskas Vytautas, Vaičenonis Jonas, Vareikis Vygantas, Vitkus Hektoras. Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos, Klaipėda, 2015.

Kaubrys Saulius. Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gintis, Vilnius, 2000, 290 p.

Laurinavičius Česlovas. Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai, Kaunas, 1997, p. 249–250.

Lukoševičius Olijardas. Palomenės istorija: XX amžius, Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2015, 320 p.

Lukoševičius Olijardas. Trakų (Kaišiadorių) apskritis 1918–1940 m.: tarp valdžios ir savivaldos, Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2019, p. 748.

Savanorių žygiai. Nepriklausomybės karų atsiminimai. Sudarytojas Petras Ruseckas. 1–2 t., Vilnius, 1991.

Mačiulis Dangiras, Staliūnas Darius. Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.), Vilnius: LII leidykla, 2015, 324 p.

1 priedas

„Mūsų su lenkais pasienio tyrimo reikalai“¹²⁵

Mūsų pasienio su lenkais ištautėjimas sudaro nenaudingą valstybei reiškinį ir juo reikia susirūpinti. Tas reiškinys ištikus pavojui gali priešininkui padėti:

1. *Per lenkuojančius agentus komplektuoti; palengvina priešui ir mums apsunkina žinių rinkimo darbus.*

2. *Apsunkina bendrai sienos apsaugos darbą.*

3. *Priešui įsiveržus į mūsų teritoriją, tokie išgamos gali persimesti priešo pusėn ir darys žalą mūsų kraštui.*

Tenka susirūpinti ir atversti paklydėlius. Prie to valdžios einama. Bet kad gydyti, reikalinga žinoti ligos priežastis, simptomus ir pasirinkti tinkamiausias iš eilės priemones.

Taigi reikalinga turėti medžiagos, rimtos, patikrintos ir paremtos faktais-pavyzdžiais.

Šis darbas išpildomas tokiu būdu:

a) *Galima tiksliau apibūdinti tikrą padėtį;*

b) *Įvertinti dabartinę lietuviškumo akciją;*

c) *Paduoti duomenų kitoms tinkamoms priemonėms;*

d) *Apibūdinti lenkiškojo elemento reakcijas (priešingumo) priemones lietuviškumui;*

e) *Kokiom priemonėm veikia lenkinimo „apaštalai“;*

f) *Kas patraukia nutautėjusius į lenkiškumo vagą (kokie nors pažadai, baimė, dovanos, paskolos, pašalpos...)?*

I. Dėl tikros padėties

a) *Labai svarbu turėti žinių valsčiais (jei galima tai valsčiais ir kaimais) skaitlinėmis nurodant.*

1) *Kiek yra oficialiai lenkais užsirašiusių,*

2) *Kiek lenkuoja ir nemoka lietuviškai. Apibūdinti kai kuriuos miestelius ir kaimus lietuvių atžvilgiu,*

---

¹²⁵ Anketos tekstas. LCVA, f. 500, ap. 1, b. 406, l. 267–269.

b) Vietos gyventojų santykiai su ana puse administracijos: propaganda (agitacija), kontrabanda, sienos perėjimo motyvai ir t. t.

c) Išaiškinti medžiaginę būklę: kas geriau ar blogiau pas mus ir pas lenkus.

d) Kurių galima rasti mums tinkamų ekonomiškų motyvų naudingai propagandai ir kitokiai akcijai (įvairūs mokesčiai, gyventojų presijos, kelių taisymas, nuostolių mokėjimas, rekvizicijos ir t. t.).

Lietuviškumo akcijos įvertinimas

I. Per kariuomenę:

a) Ar lenkuojantis elementas grįžta iš kariuomenės pakankamai sulie-tuvintas.

b) Ar toks buvęs karys nepasiduoda vėl senai namų dvasiai ir nutautė-jusių įtakai.

c) Kiek tokie buvę kariai yra valstybiškai nusistatę.

d) Ar užtektinai jie bus rangūs paskelbus mobilizaciją.

e) Kiek iš lenkuojančių šeimų kilę kariai patys varo ar padeda varyti lietuvinimo darbą (kūrimas lietuviškų organizacijų, elgesys lietu-veiše, gegužynėse, vakaruškose, ar noriai dainuoja lietuviškas dainas ir t. t.).

f) Į ką auklėjant kariuomenės dalyse lenkuojančius jaunuolius tektų kreipti ypatingo dėmesio. Kurių jiems pamokymų ar nurodymų duoti lietu-veiškumo darbui dirbti grįžus iš kariuomenės.

II. Per valdžios įstaigas

a) Savivaldybės organai:

Kiek renkamųjų į savivaldybę organų patenka lietuvių, lenkų ir kitų; kur vyrauja lietuviškas ir kur lenkiškas elementas. Kokių yra nesusiprati- mų. Kiek išrinktas lenkiškas elementas yra valstybinio nusistatymo ir t. t.

b) Pasis tvarkantieji organai:

Kaip gyventojai registruojami pasus ir liudijimus išduodant ar gyvento- jus surašant; kaip praktiškai sprendžiama tautybės klausimas; ar vadovau- jamasi vien gyventojų pareiškimais ar vartojamas kuris nors spaudimas, ar kaip kitaip...

Ar tokie atsitikimai tinka ar netinka bent formaliai kraštui lietuvininti. Kokį vaidmenį bendrai tokie organai gali vaidinti krašto lietuvinimo darbe, kas darytina, kad jie galėtų praktiškai tokį darbą dirbti.

c) Ar administracijos organai įpareigoti ar ne kurį nors praktišką lietuvinimo darbą dirbti, kurį ir kaip; kokios yra gaunamos ir duodamos tuo reikalu instrukcijos, nurodymai ir t. t. Kokių pageidavimų galima statyti administracijos organams (apskr. viršininkui, policijos vadui, pasienio apsaugos viršininkui ir pan.).

a) Per įvairias viešas organizacijas

b) Šaulių sąjungą:

Kokios bendrai pasieny šaulių sąjungai veikti sąlygos; kiek tas darbas praktiškai išplėstas (kur kokie skyriai yra, kiek narių turi, kas darbui vadovauja; ar įstoja į sąjungą ir kiek lenkuojančių, kaip jie priimami, koks tikslas jų įstojimo, kaip jie laikosi ir t. t.).

Kokių priemonių kraštui atlietuvininti imasi šaulių sąjungos skyriai pasienio srity.

c) Ar yra kurios nors kitos tinkamos lietuvinimo darbui organizacijos ir kokios.

III. Įvairūs kiti šaltiniai

Veikimas privačių vietoje gyvenamų asmenų, visuomenės veikėjų, gydytojų, advokatų, teisėjų, mok. inspektorių, notarų, Ž.Ū. Rūmų atstovų, agronomų ir kariuomenės.

IV. Valstybės savivald. ir stambiųjų organizacijų prisidėjimas

Kuo, kurie šie organai galėtų būti naudingi; konkrečių priemonių reikėtų imtis (privilegijos, presijos ir kokios būtent).

V. Lenkiškojo elemento reakcijos lizdai:

1. Ar yra ir kiek lenkiškų mokyklų: valdžios ar visuomenės lėšomis išlaikomų; kaip tos mokyklos komplektuojamos; ar yra tam tikslui organizuotų lenkų propaganda; kurios organizacijos ar asmens tą propagandą

veda; kaip į ją reaguoja vietos gyventojai.

2. *Kitos lenkiškumui palaikyti priemonės:*

Spauda: kokie lenkiški laikraščiai ir iš kur gaunami ar siunčiami, išrašomi kolektyviai ar individualiai, kiek. Kokios lenkiškos knygos labiausiai skaitomos. Kokia bendrai pasieny prolenkiška elemento akcija. Kurios organizacijos ypač pasižymi lenkiška propaganda; kokias vartoja priemones.

Kokie motyvai vyrauja tokioje propagandoje, kurie prieštarauja valstybingumo sąvokai.

Per mokyklas

a) *Ar mokytojai tautiškai susipratę, ar prisideda prie lietuvinimo darbo ir kaip (ar vadovauja kaimo jaunimui, organizuodami pasilinksminimus, gegužines, spektaklius, paskaitėles), ar per vaikus veikia tėvus, ar lanko šeimas, ar jiems aiškina lietuviškumą ir t. t. Ar užtektinai mokytojai autoritetingi žmonių akyse.*

b) *Kokia bendrai yra tvarka mokytojams į tą kraštą skirti ir kokių tuo reikalu būtų pageidavimų.*

c) *Mokytojų sudėtis: kiek vyrų ir kiek moterų. Kurie geriau tinka, kurie arčiau prie gyventojų moka priėti ir vietinių žmonių simpatijas patraukia. Kokio amžiaus mokytojai labiau tiktų dirbti šiame krašte (jauni ar pagyvenę).*

d) *Nurodyti konkrečius pavyzdžius, kuriuose valsčiuose ir kuriose mokyklose kurie būtent mokytojai pasižymi savo uolumu ir veiklumu kalbamajame darbe; koku jie tą atlieka būdu ir kokiomis priemonėmis. Kokių pageidavimų mokyklų reikalu reiškia ar galėtų reikšti vietos gyventojai, mokyklų administracija (mokytojai inspektoriai) valdžios organai; kas bendrai šioje srityje pasiekta ir kas darytina lietuviybės akcijai per mokyklas stiprinti.*

Per bažnyčią

a) *kiek dvasininkams yra palankios ir nepalankios sąlygos prie bendro darbo prisidėti: kur ir kokiuose valsčiuose bei parapijose yra vien tik lenkiškos pamaldos, lietuviškos ir maišytos. Kokia tvarka pamaldos (pamokslai, bažnytinės giesmės, chorai, keičiasi lietuviška ir lenkiška kalbos; kas antrą šventę, kas 3-čią ar po du pamokslus...ir t. t.),*

b) ar dvasininkai reiškia iniciatyvos, įvesdami lietuvių pamaldas ar kitaip per bažnyčių tautišką susipratimą ugdo. Kur, kokie dvasininkai tokiu darbu pasižymi ir kur tokio darbo stinga. Kokios priežastys yra teigiamo ir neigiamo darbo,

c) kiek dvasininkai reiškia aktingumo krašto lietuvinimui santykiuose su gyventojais už bažnyčios ribų ir kokia jų yra įtaka. Kokių pageidavimų bendrai šiuo reikalu reikėtų kelti,

d) kokiu jie tą atlieka būdu ir kokiomis priemonėmis. Kokių pageidavimų mokyklų reikalu reiškia ar galėtų reikšti vietos gyventojai, mokyklų administracija (mokytojai inspektoriai) valdžios organai; kas bendrai šioje srityje pasiekta ir kas darytina lietuvių akcijai per mokyklas stiprinti.¹²⁶

---

¹²⁶ Ten pat, l. 267–268.

Trakų (Kaišiadorių) apskritis ir valsčių ribos

